

TARTALOM

Körkérdés. Jön a válság! Mikor? Milyen? Honnan?	3
<i>Válaszolnak:</i> Antalóczy Katalin, Csáki György, Csillag István, Horváth Diána, Karsai Gábor, Losoncz Miklós, Madarász Aladár, Mérő Katalin, Mihályi Péter, Molnár Dániel, Muraközy László, Palócz Éva, Petschnig Mária Zita, Regős Gábor, Sass Magdolna, Várhegyi Éva	
Szigetvári Tamás: A mélyülő szabadkereskedelem kihívásai a déli Mediterráneumban	70
ÚJ KÖNYVEK	
Egység a sokféleségben: Európa-képek és -távlatok magyar szemmel. Kovács Lajos Péter (szerk.): Közel-távol Európa (Benczes István)	90
Növekedési stratégiák – Tanulságok és kihívások. Kiss Judit (szerk.): Stratégiaváltás a világgazdaságban – Exportorientáció és/vagy belső keresletre alapozott növekedés (Nagy Péter Artur)	103
Abstracts of the Articles	107
JOGI MELLÉKLET	
Raffai Katalin: Az Európai Unió és az Egyesült Királyság nemzetközi magánjogi kapcsolatrendszer a brexit után	1
Abstract of the Article	19

**A folyóirat példányonként megvásárolható
a szerkesztőségben.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság,
valamint a Magyar Közgazdaságtudományi Egyesület tagjai számára
a szerkesztőség előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

**A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71**

Telefon: 309 26 95

Fax: 309 26 47

E-mail: kulgazdasag@kopint-tarki.hu

Munkatársak elérhetősége:

Szerkesztő:

Farkas Zoltán E-mail: zoltan.farkas@kopint-tarki.hu

Landau Edit E-mail: edit.landau@kopint-tarki.hu.)

Szerkesztőségi titkár: Rózsás Erika

E-mail: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

**A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány
Külgazdaság honlapja:**

www.kulgazdasag.eu, illetve www.kopintalapitvany.hu

A szerkesztésért felel: Farkas Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail: kulgazdasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1065 Budapest, Nagymező utca 37–39. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Külföldön terjeszti még a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Belföldi előfizetési díjak: 1 évre: 10 800 Ft, fél évre 5400 Ft, összevont számok ára 1800 Ft.

Megjelenik kéthavonta összevont számok formájában. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.
Cégvezető: Király Ildikó

Készült a *mondAt Kft.* nyomdájában • www.mondat.hu
Ügyvezető igazgató: Nagy László

Körkérdés

Jön a válság!

Mikor? Milyen? Honnan?

Szerte a világban valóságos válság várótermet rendeztek be maguknak a közgazdászok, ebben hosszasan elidőzve azt latolgatják, *milyen előjeleket látnak, azokból milyen jövő következik, vajon lassulást vagy recessziót hoz, és mindez mikor köszönt be.*

Mások azt méricskélják, *mennyire védettebb ma a világ egy globális recesszióval szemben, mint 2008-ban volt.* Megint mások az „új normalitás” jellemzőit gyűjtögetik, és azon merengenek, *milyen körülményekre kell a monetáris és a fiskális politikának felkészülnie.*

A szerkesztőség végzetes hibának tartaná, ha ebből a globális párbeszédből éppen a *Külgazdaság* maradna ki.

Ezért arra kértük szerzőinket, osszák meg velünk s olvasóinkkal ezzel kapcsolatos gondolataikat, vágyaikat, félelmeiket és reményeiket! Természetesen bármelyik rész ki lehet ragadni az összefüggések láncolatából.

Szándékaink szerint különös figyelmet fordítanánk a várható magyarországi fejleményekre. Például arra, hogy *egy globális turbulencia, dekonjunktúra, recesszió, depresszió (nem kívánt törlendő) esetén milyen veszélyeknek volna, milyen veszélyeknek lehet kitéve az a magyar gazdaság, amely két egymást követő évben öt százalékos körüli mértékben bővült?*

Antalóczy Katalin,
tanszékvezető főiskolai tanár, Budapesti Gazdasági Egyetem
Külkereskedelmi Kar

E-mail: antaloczy.katalin@uni-bge.hu

Sass Magdolna,
a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-
tudományi Intézet tudományos főmunkatársa és a Budapesti Gazdasági
Egyetem Külkereskedelmi Karának docense

E-mail: sass.magdolna@krtk.mta.hu

A szerzők a BGE KKK Kibergazdasági Kutató Központ munkatársai

KRÍZIS – A REÁLGAZDASÁG FELŐL?

A gazdasági ciklusok – krízisek és nekilendülések – szerves részei a piacgazdasági folyamatok alakulásának. Bár a 2000-es évek közepén voltak, akik a válságok végét jövendölték, a 2007-ben az USA-ból útjára indult nagy recesszió látványosan rácăfolt erre. Az tehát, hogy lesz válság – valamilyen, valamikor – nem kérdéses. A kérdés az, hogy milyen válságra számíthatunk és mikor? És az a válság hogyan fogja érinteni Magyarországot?

Nem véletlen, hogy ennek megítélésében nagy a bizonytalanság – a világgazdaság hatalmas és nagyon gyors átalakuláson megy keresztül. Ebből egyfelől az következik, hogy a válság természete is minden bizonnyal más lesz, mint eddig. Másfelől az átalakulás annyira nagy és mély, hogy a statisztikai számbavételi rendszerek nem is tudják követni. A rendelkezésünkre álló adatok, amelyek alapján a jelenlegi helyzetet és a várható folyamatokat kellene megítélnünk, bizonytalanok. A modellekbe betáplált számok megbízhatósága erősen kérdéses, ebből adódik a kérdés: vajon mennyire megbízható, amit előre jeleznek? Vajon jól mér-e a GDP, amelynek vannak régóta ismert és újabb keletű problémái? És a fogyasztóiár-index, a munkanélküliségi ráta? Vagy a szűkebb szakterületünkhöz tartozó és a jelenlegi világgazdasági helyzetben kulcsfontosságúnak tekinthető külkereskedelmi és tőkeáramlási adatok? Ha ezeknek az adatoknak a tartalmát és számbavételi gondjait részletesebben megvizsgáljuk, akkor látszanak igazán a súlyos problémák: milyen alapon születnek

a gazdaságpolitikai döntések, például *Donald Trump* amerikai elnöknek a világgazdasági folyamatokat alapvetően meghatározó kereskedelempolitikai intézkedései.

Az 1980-as évtized végétől a világgazdaságot a nemzetközi kereskedelem és a direkttőke-áramlások dinamizálták. A kettő összefonódott és a globalizáció hajtóerejévé vált. A technikai fejlődés és a szabályozás (liberalizáció, dereguláció) lehetővé, az ezek miatt növekvő verseny nyomása a vállalatok számára szükségessé tette a termelés szakaszokra bontását és széttelepítését: robbanásszerű fejlődésnek indultak a globális értékláncok. Az országok a korábbinál sokkal nyitottabbakká váltak, drasztikusan megnőtt a világkereskedelem és teljesen átalakult a szerkezete (végtermékek helyett a köztes termékek – részegységek, alkatrészecskék – forgalma vált meghatározóvá). A statisztika azonban még sokáig kizárólag a régi módon mért: folyó áron kalkulált bruttó értéken vette számításba az export- és importfolyamatokat. Részben ma is e számok alapján kiáltunk válságot: a világkereskedelem az elmúlt években nagyon alacsony dinamikával bővült, az IMF legfrissebb prognózisa szerint 2019-ben mindössze 1 százalékkal (IMF, 2020, 9. o.).

A statisztikai számbavétel nagyjából a 2000-es évek közepétől megpróbált felzárkózni a valós folyamatokhoz, megragadni azt, hogy köztes termékek hozzáadottérték-kereskedelme zajlik. Az OECD, az UNCTAD és az Eurostat is egyre mélyebben igyekezett feltárni ennek az új típusú kereskedelemnek a természetét, azonban ezek az adatbázisok is számos ponton sebezhetők, vitathatók. Érdekesség például, hogy az OECD [2019] szerint a 2019-es év második negyedévi 1,5 százalékos világkereskedelmi növekedését egyetlen hatalmas írországi tranzakció okozta, amely szellemi tulajdonjogok importjához köthető.

Az Európai Bizottság 2019. őszi gazdasági prognózisa (European Commission, 2019) külön fejezetet szentelt a kereskedelmi háború – globális értékláncokon keresztül – növekedésre gyakorolt hatásának. Természetesen maga a hatás is nagyon érdekes, de talán még elgondolkodtatóbb az, hogy mennyire különböző eredmények születnek különbözőképpen korrigált adatok alapján. Korábban több nemzetközi szervezet, szakértő megkongatta már a vészharangot, nemcsak a bruttó értéken mért, de a hozzáadottérték-alapú statisztikák alapján is a nemzetközi kereskedelem stagnálása, a globális értékláncok visszaszorulása miatt (*The Economist*, 2019). Az Európai Bizottság által idézett tanulmányok közül azonban van olyan, amely különböző korrigált számok alapján azt bizonyítja, hogy bár 2013 és 2016 között volt visszaesés, de 2017-től ismét nekilendült a nemzetközi termelési hálózatokon belüli kereskedelem, és 2018-ban alig volt alacsonyabb, mint a 2011–2012-es csúcsponton. A köztes termékek, részegységek, alkatrészecskék kereskedelme is növekvő – ezek

többször átlépi az országhatárokat, amíg végtermékké szerelik őket össze. Ahányszor átlépi a határt, annyszor érinthetik őket elvileg a bevezetett vagy bevezetendő kereskedelmi korlátozások. Így ma egy 1 százalékpontos vámemeléssel sokkal nagyobb a hatása, mint akár két évtizede volt, és minél mélyebben integrálódott egy ország a globális értékláncokba, annál súlyosabb lehet a hatás.

Ráadásul nemcsak a megcélzott országot sújtja a vámemelés, hanem mindegyiket, amely bármilyen módon kapcsolódik az értéklánchoz, így akár a vámemelést végrehajtó országot is. A protekcionista intézkedések – amelyek meghozatalához *Trump* és kormánya nem vette figyelembe a világgazdaság mai jellemzőit – tehát visszaüthetnek az Egyesült Államokra is, s az itteni növekedési veszteség ugyancsak tovagyűrűzik a világgazdaságra, akár negatív spirált elindítva. Ebben a rendkívül bonyolult, komplex, statisztikai adatokkal csak bizonytalanul leírható rendszerben kellene kiszámolnunk a Trump-féle protekcionista intézkedéseknek vagy legalábbis fenyegetődzéseknek, valamint az erre adott válaszoknak a hatását; azt, hogy okoznak-e válságot, és ha igen, mekkorát?

A nemzetközi direkttőke-befektetések (FDI) számbavételének statisztikai problémáiról éppen a *Külgazdaság* hasábjain írtunk elemzést (Antalóczy–Sass, 2014). Az erre vonatkozó adatok tartalma még a megbízhatónak tartott adatbázisokban (például UNCTAD) is gyakran problémás. Az adóoptimalizáláshoz kapcsolódó, speciális vállalatok által mozgatott tőke jelentős és növekvő volumenű. Egyes országok adataiból kiszűrjük, míg másokéból nem, a vállalatihálózatokon belül mozgó hitelek és visszafizetésük bonyolult rendszere (amely ugyancsak az FDI része) prognosztizálhatatlan, áttekinthetetlen. Egyes becslések szerint a világ közvetlentőke-állományának akár egyharmada lehet a csak adóoptimalizálást célzó tőkemozgás (Damgaard–Elkjaer, 2017). Az UNCTAD-nak, amely különböző makrogazdasági előrejelzések és vállalati felmérések alapján igyekszik a direkttőke-áramlásokat előre jelezni, ez évek óta nem sikerül. (Persze az adatproblémák mellett a közgazdaság-tudomány változatlanul gyenge előrejelző képességét sem hagyhatjuk figyelmen kívül.) És a fizetési mérlegben regisztrált FDI-adatokból ezek reálgazdasági hatásaira (munkahelyteremtés, exportképes kapacitások alakulása, technológiatranszfer stb.) sem tudunk következtetni.

Az eljövendő válság idejének és természetének nehéz prognosztizálása mögött a gazdasági szereplők átalakult magatartása és ennek hatása is meghúzódik. A kormányok, jegybankok, vállalatok a nagy recesszió tapasztalatai alapján igyekeznek mérsékelni a kockázatokat, elkerülni a korábbi hibákat, és tudatosan próbálják csökkenteni egy esetleges krízis hatásait. Esetenként azonban éppen ezekkel a po-

litikákkal ágyaznak meg egy újabb válságnak, vagy csak elodázzák azt, mérséklük a visszaesés nagyságát, de a mély, strukturális problémákkal nem foglalkoznak. A monetáris politikák erősen támogatóak, nagyon alacsonyak a kamatok, bő a likviditás. Ebben a környezetben fújódnak fel ismét az eszközár-buborékok. A beruházások gyakran nem a várakozásoknak megfelelően alakulnak, mert sok vállalat visszafogja azokat, emiatt jelentősebbek a megtakarításaik. Pedig éppen most kellene felkészülniük a technológiai váltásra (az Ipar 4.0, a szigorodó környezetvédelmi előírások, a fogyasztók környezetvédelmi érzékenységeinek erősödése miatt). A negyedik ipari forradalomhoz kapcsolódó változások infrastrukturális és az oktatás-képzés területén jelentkező kihívásaira a kormányzatok sem figyelnek. Kevesen foglalkoznak az Ipar 4.0 egyes elemeinek (pl. a digitalizációnak) a pénzügyekre és külkereskedelemre gyakorolt lehetséges hatásaival.

Jórészt az említettek miatt a külső és a belső egyensúlytalanságok általában kisebbek, mint a nagy recesszió előtt voltak: kiegyensúlyozottabbak a folyó fizetési mérlegek, számos ország javította államháztartási helyzetét, csökkentette államadósságát. Az átlag mögött azonban nagyok a különbségek, és egy trendforduló jelei is kirajzolódnak.

A nagy nemzetközi intézmények legfrissebb prognózisaikban – a bizonytalan statisztikai adatok alapján – nemcsak válságot nem jósolnak, de némi növekedésgyorsulást várnak 2020-ra. Szokásuk szerint ezzel igyekeznek a várakozásokat pozitív irányba befolyásolni, úgy, hogy közben rámutatnak a problémákra.

Az IMF 2020 januárjában megjelent előrejelzése az idei évre globálisan 3,3 százalékos gazdasági növekedéssel számol, a tavalyi 2,9 százalékkal szemben. Az Európai Bizottság 2019. novemberi prognózisában ennél kicsit pesszimistábban 3 százalékos dinamikát jósol. Várakozásaik szerint lassul a növekedés az Egyesült Államokban, Kínában és az eurózónában is. Az OECD 2019. novemberi előrejelzése 2020–2021-re szintén 3 százalékot vár, USA-beli, japán és kínai lassulással, euró-zóna-stagnálással.

A kínai növekedéslassulás évek óta tart, és nem kizárt, hogy a GDP dinamikája a koronavírus miatti járvány következtében már az idén 6 százalék alá esik. Az igazi gondot azonban nem ez okozza, hanem a mély strukturális problémák, amelyek egy nagyobb krízis kiindulópontjai lehetnek. Vagyis az alacsony fokú transzparencia, az átláthatatlan állami támogatási rendszer, amely tulajdonképpen a protekcionista spirált beindította. A kínai gazdaság nem tekinthető piacgazdaságnak, a vállalatokat gyakran nem a profit mozgatja, amelynek egyik jele a rendkívül magas – egyes becslések szerint a GDP 260 százalékára rúgó – vállalati adósságállomány, és ettől nem

függetlenül a mesterségesen életben tartott versenyképtelen, úgynevezett „zombi” cégek számának növekedése.¹ A kínai gazdaság ráadásul évek óta átállóban van az exportvezérelt növekedési modellről a belföldi kereslet vezérelte modellre, amelynek hatásai a transzparencia hiánya miatt részben kiszámíthatatlanok. Annyi azonban látható, hogy a nem kereskedhető javak iránti belső kereslet növekedése, illetve az a kormányzati szándék, hogy az importált inputoktól (ideértve az importált technológiát) való függőséget csökkentsék, Kína világkereskedelemben való részvételének, dinamizáló hatásának csökkenése irányába hathat.

Az Európai Unió is régóta mély szerkezeti problémákkal küzd. Már a 2008–2009-es válság után is volt az eurózónának egy „saját” válsága, az ezt kiváltó feszültségek egy része máig megmaradt. Természetesen hosszú elemzést lehetne írni a témáról, mi itt terjedelmi korlátok miatt két országot emelünk ki. Az egyik Olaszország, amely a *The New York Times* kolumnistája szerint² már régen kiérdemelte az Európa leggyengébb gazdasága címet. Az olasz gazdaság nem zsugorodott ugyan, de nem is nőtt, az utóbbi évtizedben gyakorlatilag stagnált. Az olasz nemzeti bank adatai szerint 2010 után a gazdasági növekedés üteme egyetlen évben sem tudta meghaladni az 1 százalékot.³ A gazdaságot az export húzná valamelyest, a fogyasztás ugyanakkor stagnál, a beruházások inkább csökkennek, mint nőnek. Alátámasztja ezt, hogy a vállalati bizalmi index 2010 óta csak 2017-ben mutatott némi befektetői optimizmust. A munkanélküliség tartósan 10 százalék körüli. Ez az országos átlag; a kevésbé fejlett déli országrész mutatói ennél rosszabbak, és a 25 év alattiak munkanélküliségi rátája közelíti a 30 százalékot. A hagyományos olasz politikai bizonytalanság – amely részben a gazdasági stagnálás kiváltotta elégedetlenség következménye – nem segít: a vállalatok elhalasztják vagy külföldre viszik beruházásaikat. Az olaszok úgy érzik, hogy a 2012-es euróválságnak nem lett vége.⁴ Az adósságátlomány a GDP 136 százalékára rúg – ez Görögország után a második legnagyobb az Európai Unióban –, és az Európai Bizottság prognózisa szerint a gyenge növekedés és a költségvetés romló elsődleges egyenlege miatt 2021-re 137 százalék fölé emelkedik. Szerencsére ikerdeficit nincs, a folyó fizetési mérleg tartósan 2-3 százalékos

¹ Lásd: <https://www.businessinsider.com/jpmorgan-china-zombie-corporate-debt-pile-derailing-economic-growth-2019-2>

² Lásd: <https://www.nytimes.com/2019/08/09/business/italy-economy-debt.html>

³ Lásd: https://www.bancaditalia.it/pubblicazioni/economia-italiana-in-breve/2020/iteconom_153_ita.pdf

⁴ Lásd: <https://www.confindustria.it/home/centro-studi/temi-di-ricerca/congiuntura-e-previsioni/tutti/dettaglio/rapporto-previsione-economia-italiana-scenari-politica-economica-autunno-2019>

GDP-arányos többletet mutat. Azonban új fenyegetés leselkedik az eddig viszonylag jól szereplő kivitelre: a német lassulás.

Ezzel elérkeztünk a másik veszélyforrásként jellemezhető országhoz. Németország az elmúlt években az európai gazdaság motorja volt. A GDP viszonylag dinamikusán nőtt, a munkanélküliségi ráta az újraegyesítés óta és az eurózónában a legalacsonyabb, a foglalkoztatottság rekordszintre emelkedett, az államháztartás egyenlege pozitív lett, az államadósságot 60 százalék alá nyomták, a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg aktívuma hatalmas. Utóbbi azonban – amelyet a németek, többek között számos neves közgazdász is, büszkeséggel emlegetnek és sikerként értékelnek – strukturális problémát is jelez. Azt ugyanis, hogy a német gazdaságban a lehetőségektől és a szükségéstől elmaradnak a beruházások (az infrastruktúra, az oktatás, az egészségügy területén), illetve nyomott a fogyasztás. Az utóbbi években történt ugyan pozitív elmozdulás a beruházásokban és a hazai fogyasztásban, a GDP-arányos folyómérleg-többlet egészségtelen, tartósan 8 százalék fölötti értékről 7 százalékra csökkenése mögött azonban döntően kedvezőtlen tényezők húzódnak meg. 2019-ben a német gazdaság váratlanul rosszul teljesített: a megelőző öt évben átlagosan 2 százalékos növekedés után 2019 második negyedévében csökkent a GDP, és a harmadikban is csak minimálisan nőtt, így Németország éppen csak elkerülte a recessziót (Eurostat, 2019). Ezzel a teljesítményével nagyjából Olaszországhoz hasonlított.

Míg azonban Olaszországban elsősorban régen fennálló szerkezeti problémák okozzák a nehézségeket, Németországnak új kihívásokra kell reagálnia. Az egyik ezek közül a nemzetközi kereskedelem protekcionista tendenciáinak erősödése. A német gazdaság méretéhez képest rendkívül nyitott, s növekedését jellemzően az ipari export dinamizálja. A tavalyi évben azonban megtört az export növekedése, az első tizenegy hónapban a hagyományos számbavétel szerint a német kivitel mindössze 0,7 százalékkal bővült. A három legnagyobb árucsoport mindegyikének csökkentek a kiszállításai: a járművek és alkatrészeik 3,4 százalékkal, a gépek és a vegyipari termékek fél-fél százalékkal (Statistisches Bundesamt, 2020).

Kína mellett az amerikai elnök gyakori célpontja a német autóexport, amelyet direkt támadás még nem ért ugyan, de a fenyegetések elbizonytalanítják a gyártókat. Ezt súlyosbítja a környezetvédelmi előírások szigorítása és az Ipar 4.0, a robotizáció, a gyors technológiai átalakulás miatti autóiipari szerkezetváltási kényszer. Az értékláncokba való beágyazottság mértéke, az autóexport gazdaságban betöltött súlya és a Kínával való kereskedelmi kapcsolatok szorossága alapján az öt legnagyobb EU-tagország közül ezek a változások Németországot érintik a legsúlyosabban. Az

Európai Bizottság idézi az Európai Központi Bank egyik tanulmányát (*Gunella–Quaglietti*, 2019), amely szerint az USA által az autókra és autóipari alkatrészekre esetleg bevezetendő vám a komplex értékláncokon keresztül 50 százalékban a német és az olasz gazdaságokban csapódna le. A német ipari termelés 2019-ben csökkent, kiemelkedően rosszul teljesített az autóipar (4 százalék feletti visszaeséssel). Mindez a hatalmas bizonytalanságok és kiszámíthatatlanság ellenére valamilyen formában bizonyosan tovaggyűrűzött/tovagyűrűzik az egész eurózónára, az Európai Unióra és Magyarországra is.

Magyarországot a 2008-as nagy recesszió rendkívül súlyosan érintette. A fő problémát azonban nem az európai gazdaságba, a német értékláncokba való mély beágyazottsága, a nemzetközi konjunktúrának való kitettsége okozta. Jól mutatja az exportszektor ütésállóságát, hogy a kivitel a konjunktúra első jeleire azonnal növekedésnek indult, és a 2011-es export közel 11 milliárd euróval volt magasabb a 2007-esnél. A válság súlyosságát saját gazdaságpolitikai hibák, többek között a felelőtlen költségvetési politika, a monetáris politika tévedései okozták. A sebezhetőségnek döntően pénzügyi okai voltak: az alacsony devizatartalék, a lakosság, a vállalatok, az állam – jelentős részben devizában történt – eladósodása. Mára ezek a makropénzügyi adatok – ha tartalmukban sokszor bizonytalanok vagyunk is – sokat javultak.

A válság – ha jön – nemcsak azért lesz más, mert ami jön, az nem ugyanaz lesz, mint a nagy recesszió idején. Azért is más lesz, mert a magyar gazdaságnak máshol van a sebezhetősége. A krízis most reálgazdasági oldalról gyűrűzhet be, onnan mutathat rá a magyar gazdaság problémáira. Mély európai, járműipari beágyazottsága az elmúlt évtizedben nem változott, sőt. A nagy recesszió utáni időszakra nyúló, növekvő elektronikai specializációt – a Nokia és beszállítóinak jelenlétét – felváltotta egy sokkal erőteljesebb autóipari szakosodás, mind a feldolgozóipari termelést és foglalkoztatást, mind a kivitelt tekintve.

A külgazdasági stratégia törekvései ellenére a hagyományos külkereskedelmi adatok alapján a hazai exportban az Európai Unió aránya 2007-hez képest még nőtt is némileg, s a tavalyi év első tizenegy hónapjában 81 százalékot tett ki. Németország részesedése ugyancsak közelíti a 30 százalékot.⁵ (Ezek összességében bizakodásra okot adó számok, hiszen képzeljük el, mi lett volna, ha sikerül az ún. „keleti nyitás”, és most a lejtmenetben lévő orosz, török, kínai piacoknak lenne kiszolgáltatva a magyar gazdaság.) A közúti járművek aránya az exportban a válság előtt 11 százalék

⁵ Lásd: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_qkt016.html

volt, a tavalyi évben azonban már közel 18 százalék. Az Európai Bizottság már idézett tanulmánya a hozzáadottérték-adatok alapján mutat rá arra, hogy az autóiparra leselkedő kereskedelmi korlátozások hatása Németország mellett a kelet-közép-európai országokban lehet a legerősebb, ezen belül is Szlovákia és Magyarország sebezhetősége a legnagyobb.

Várható tehát, hogy egy esetleges válság az átalakuló értékláncokon keresztül fogja eltalálni a magyar gazdaságot. Feltételezhetjük, hogy a nagy német autóipari végtermék- és alkatrészgyártó vállalatok most is képesek lesznek sikeresen alkalmazkodni az új kihívásokhoz, a környezetvédelmi előírásokhoz, az Ipar 4.0-hoz, a brexit által hozott, a brit autógyártás visszaszorulásának következményeként esetleg megjelenő európai és Európán kívüli piacnövekedéshez. A kérdés az, hogy Magyarországnak lesz-e helye az új rendszerben, az átalakuló értékláncokban, és ha igen, milyen. Akkor válik majd világossá, milyen mulasztás történt azzal, hogy az oktatási, az egészségügyi rendszer átalakítása elmaradt, csakúgy, mint a kis- és középvállalatok versenyképességének javítása, az innováció erősítése. Akkor válik világossá, a magyar gazdaság mennyire használta fel jól az európai uniós transzfereket, és valóban annyival javult-e az államháztartás helyzete, mint amit most a számok mutatnak.

Felhasznált irodalom

- Antalóczy Katalin – Sass Magdolna* [2014]: Tükör által homályosan: a külföldi közvetlentőke-befektetések statisztikai adatainak tartalmáról. *Külgazdaság*, 7–8. szám.
- Damgaard J. – Elkjaer, T.* [2017]: The Global FDI Network: Searching for Ultimate Investors. IMF Working Paper, No. 17/258. Letölthető: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/11/17/The-Global-FDI-Network-Searching-for-Ultimate-Investors-45414>
- European Commission [2019]: European Economic Forecast Autumn 2019. Institutional Paper, 115., November.
- Eurostat [2019]: News release euroindicators. 184/2019., 5 December.
- Gunella, V. – Quaglietti, L.* [2019]: The economic implications of rising protectionism: a euro area and global perspective. *ECB Economic Bulletin*, Issue 3.
- IMF [2020]: World Economic Outlook Update. January 22.
- OECD [2019]: OECD Economic Outlook. Vol. 29., No. 2. OECD, Paris.
- Statistisches Bundesamt [2020]: Aussenhandel 2019. November.
- The Economist* [2019]: Globalisation has faltered. 2019. január 24.

Csáki György,
egyetemi tanár

E-mail: gyorgy.csaki@gmail.com

A RECESSZIÓ VESZÉLYE NEM TÚL KÖZELI

Elárasztották a világsajtót 2019 második felében a közelgő válság rémével fenyegető (2020-ra vonatkozó) „előrejelzések”. Valóban jön a válság?

A válság előrejelzésének fő problémája, hogy a válságot nem lehet előrejelezni! A legfontosabb kérdés ugyanis az: mikor fog kitörni a válság? A válság kitörését közvetlenül megelőző pillanatig ugyanis a befektetők nyereséget realizálnak – s mi-nél előbb zárják pozícióikat, annál nagyobb lesz az elmaradt haszon. Persze, a válság kitörésének pillanatától veszteséggel kell szembenéznük.

Érdekes ezzel kapcsolatban *Soros György* magyarul 1999-ben megjelent, s a maga idejében hatalmas figyelmet keltő könyvét felidézni.¹ A hatalmas figyelem – mondhatni: megütközés – oka, persze, *Soros* azon kitétele volt, amely szerint „a ki-zárólag piaci erőkhöz alapuló kapitalizmus olyan veszélyt jelent a nyílt társadalomra, ami manapság (...) ártalmasabb, mint bármiféle totalitárius ideológia. (...) Nem azt állítom, hogy a piaci fundamentalizmus a fasizmushoz vagy a kommunizmushoz hasonlóan szöges ellentétben áll a nyílt társadalom eszméjével. Éppen ellenkezőleg: a kettőt nagyon is szoros kapcsolat fűzi össze. Mondhatni: a piaci fundamentalizmus a nyílt társadalom eszméjének elferdített változata. Ettől azonban még nem válik kevésbé veszélyessé, hiszen szinte észrevétlenül mételyezi meg a nyílt társadalmat a piaci működések félreértelmezésével, és annak fontosságának túlzásba vitelével.” (*Soros*, 1999, 22. o.)

Témánk szempontjából azonban sokkal fontosabbak *Sorosnak* az 1997-es ázsiai és az 1998-as oroszországi pénzügyi válsággal kapcsolatos tapasztalatai. Ő 1996-ban kezdett spekulálni a thaiföldi baht és a malajziai ringgit árfolyamának változására. „A válság előtt pár hónappal mi nem eladtuk a valutát, hanem éppen vásároltuk, amikor az hanyatlásnak indult. Ringitet vettünk, hogy korábbi spekulációnk nyereségét realizálhassuk – mint kiderült, túlságosan korán. Ha mi 1997 januárjában a helyzetet tarthatatlannak találtuk, akkor ezzel másoknak is tisztában kellett lenniük. Ennek ellenére a válság csupán 1997 júliusában robbant ki.” (*Soros*, 1999, 163. o.) Ez a hat

¹ *Soros György* [1999]: A globális kapitalizmus válsága. Veszélyben a nyílt társadalom. Scolar Kiadó, Budapest. Az angol nyelvű kiadás 1989-ben jelent meg.

hónapos „türelmetlenség” 1 milliárd dollár elmaradt hasznot eredményezett a *Soros Fund Management*-nek. Egy évvel később, 1998 augusztusában bedőlt a moszkvai tőzsde, amit *Soros*, a befektetők túlnyomó többségével megegyezően, legkorábban szeptemberre várt – az utánra, hogy *Clinton* amerikai elnök szeptember közepén Moszkvába látogatott (*Soros*, 1999, 185–195. o.). Ezen *Soros* befektetési alapja 1 milliárd dollárt bukott. Külső szemlélőként talán úgy láthatjuk, hogy a malajziai és az oroszországi befektetései két év alatt nullszaldós eredményt hoztak. De ez befektetői szemmel – s természetesen *Soros* György is így látta – 2 milliárd dolláros mínusz volt. És valóban, a *Soros Fund Management* számláján 1998 szeptemberében 2 milliárd dollárral kevesebb volt, mint lehetett volna, ha Malajziában tovább tartja a pozícióit, s Oroszországban még a válság kitörése előtt lezárja.

Azt se felejtjük el, hogy mindeközben (az 1995-ös mexikói pénzügyi válságot is figyelembe véve) a világgazdaságban töretlenül folyt egy rendkívül hosszú és magas növekedési ütemmel járó konjunktúra. Ki emlékszik már az 1987. októberi, különösen súlyos New York-i tőzsdekrachra? Senki, s ez nem véletlen, hiszen annak világgazdasági hatása elhanyagolhatónak bizonyult. Másfél évvel később pedig beindult az USA történetének leghosszabb, 47 negyedéven át tartó konjunktúrája. Ekkor mondták s írták azt, hogy „az USA a világgazdaság lokomotívja”, mivel a tartósan dinamikus amerikai növekedés valósággal húzta maga után a világgazdaságot. A lokomotívhatás valóban erős volt, mert az USA-ban a gyors gazdasági növekedéssel a megszokottnál sokkal alacsonyabb megtakarítási ráta társult; így az amerikai keresletnövekedés az egész világ számára lehetővé tette az oda irányuló export felfuttatását. A Fed akkori elnöke, *Alan Greenspan* már 1996-tól figyelmeztetett a túlfűtött konjunktúra veszélyeire. Teljesen hatástalanul, hiszen ki akarna kiugrani a száguldó vonatból, ki akarna lemondani a folyamatosan realizálható magas hozamokról?

A konjunktúra végül 2001 első és második negyedévében torpant meg, s a *National Bureau of Economic Research* 2001. augusztus 15-én jelentette be, hogy az USA gazdasága recesszióba került.² Négy hét sem telt el a recesszió hivatalos bejelentése után, amikor bekövetkezett a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás! A piacokon páni félelem lett úrrá. Mi lesz? Mi lehet ezután a dollárral, az USA gazdaságával – következőképpen a világgazdasággal? A bizonytalanság azonban nem tartott sokáig, az

² Az USA-ban (s általában az angolszász országokban) akkor beszélnek recesszióról, ha két egymást követő negyedévben csökken a GDP. Másutt, így Európában is, azt tekintik recessziónak, ha két egymást követő negyedévben kisebb a GDP, mint az előző év azonos negyedéveiben. Így tartósan magas növekedési ütem mellett lehetséges a „technikai értelemben vett recesszió”, amikor úgy csökken két egymást követő negyedévben a GDP, hogy az nem süllyed a korábbi év azonos negyedéveinek értéke alá.

USA három negyedév után kilábalt a recesszióból, s 2003–2004-re visszatért a korábbival csaknem azonos dinamikájú növekedési pályára. A németországi recesszió sokkal jobban elhúzódott, két és háromnegyed évig tartott. Ennek alapvető oka nem az amerikai piacok rövid ideig tartó összehúzódása volt: az évtizedek alatt felhalmozódott szerkezeti problémák, a finanszírozhatatlanná vált jóléti rendszer és az újraegyesítés hatalmas költségei rendítették meg a német növekedési potenciált. Érdeemes megjegyezni, hogy a recesszió önmagában nem gyakorolt erős hatást a magyar gazdaságra – sokan s okkal gondolják, hogy a magyar gazdaságban 2001-től negatív tendenciák következtek be, de ez nem a világgazdaság lelassult fejlődésének, hanem súlyosan hibás gazdaságpolitikai döntéseknek tulajdonítható. (A következményeket a küszöbönálló EU-tagság által élnkített tőkeimport, majd a beáramló uniós források segítségével ki lehetett egyenlíteni, el lehetett leplezni – egészen 2006-ig.)

A 2007–2009-es válságot³ megelőzően óriási pénzügyi buborékok fújódtak föl, s olyan kifejezések jöttek újra divatba (például a leverage buy-out, tőkeáttételes felvásárlás), amelyeket legutóbb az 1929-es nagy válság előtt használtak. Ehhez járult a szokatlanul hosszú ingatlanpiaci konjunktúra,⁴ valamint a szokatlanul alacsony kamatokkal a piacra öntött olcsó pénz bősége. Ezért amikor 2007-ben hirtelen – bár nem váratlanul, csak éppen előrejelezhetetlen időpontban – estek az ingatlanárak, az már biztos jele volt annak, hogy a válság közeledik. De 2007 nyarától 2008 szeptemberéig az élet ment tovább, azaz a pénzpiacok szárnyaltak tovább. Az állam, miután kétszázmilliárd dollárt pumpált az állami tulajdonú ingatlan-refinanszírozó pénzintézetekbe, tízmilliárd dollárokkal mentette meg a legnagyobb biztosítótársaságot és ugyancsak tízmilliárdokkal emelt tőkét két nagybankban. Az IMF és a Világbank közös folyóirata 2008 júniusában már kijelentő módon írt arról, hogy kitört a válság.⁵ De a piac csak a *Lehman Brothers* csődjének 2008. szeptember 15-i bejelentése nyomán roppant meg.⁶ Ha az IMF és a Világbank már júniusban tudta, hogy

³ Válságnak azt tekintjük, ha a recesszió nem kizárólag ciklikus jelenség, hanem lényegi strukturális okra – is – visszavezethető. Ebből következően a válságkezelés nem kizárólag anticiklikus intézkedéseket jelent.

⁴ Az USA-ban 10-12 éves ingatlanpiaci ciklusok érvényesülnek, azaz: 10-12 éves áremelkedés után következik be árkorrekció. Az 1980-as évektől 2007-ig azonban nem történt ilyen árkorrekció, voltaképpen kétszeres hosszúságú ciklus alakult ki. 2007-ben azután – csaknem negyedszázados dinamikus ingatlanpiaci áremelkedés után dupla mélységű recesszió következett be.

⁵ *Kodres, Laura* [2008]: A Crisis of Confidence ... and a lot more. *Finance & Development*, June és *Dodd, Randall – Mills, Paul* [2008]: Outbreak: U. S. Subprime Contagion. *Finance & Development*, June.

⁶ Pontosabban: a piacok azután dőltek be, miután a Fehér Ház kora délután bejelentette: nem áll módjában magánbefektetőket segíteni az adófizetők pénzéből. Előtte ugyan mintegy 150 milliárd dollárt fordítottak ugyanilyen célra – de 2008 szeptemberében már tartott a választási kampány, s a

válság van, „akkor ezzel másoknak is tisztában kellett lenniük” – idézhetnénk *Soros Györgyöt*, de a piac még három hónapig szárnyalt, a befektetők tetemes hozamokat érthettek el a szeptember 14-ei New York-i tőzsdezárásig. Szeptember 15-étől azután már *Alan Greenspan* tekintélye sem volt olyan csorbítatlan, mint hivatali ideje alatt: a folyamatosan áradó pénzbőség és a pénzpiacok szabályozatlansága nyilvánvalóan a pénzügyi válság meghatározó oka volt. A 2009-ben bekövetkezett, a II. világháború óta a legsúlyosabb világgazdasági recesszió azután már senkit sem ért váratlanul.⁷

A válság, s így a recesszió tehát nem jelezhető előre, mert nem tudjuk meghatározni annak legfontosabb elemét: mikor fog kitörni?

Van-e válsághelyzet 2020-ban?

Jelenleg *nem látszik olyan komoly buborék, amely hirtelen kipukkadhatna*, ugyanakkor *a világgazdaság nincs túl egy olyan hosszú és dinamikus növekedési pályán, amely erőteljes korrekciót eredményezhet*. Ne felejtjük el, hogy a 2007–2009-es válság után hosszú évek teltek el, amíg a világgazdaság visszatért a szokásos pályára. Ezért nem tartom helyesnek, ha a jelenlegi ciklus kezdetét 2010-re tesszük – sokkal életszerűbbnek tartom a 2005–2006-os kiindulást. Rövid távon ezért sem látok válsághelyzetet. Számítani lehet ugyanakkor egy kisebb megtorpanásra. Bár annak időpontja is előrejelezhetetlen, ez akár már rövid távon is bekövetkezhet, de valószínűleg nem 2020-ban.

A legvalószínűbb rövid távú előrejelzés egy kismértékű globális növekedéslassulás. Minden bizonnyal folytatódik az a 2001 óta folyamatosan érvényesülő tendencia, amely szerint a fejlett országok növekedési dinamikája elmarad a globális növekedési ütemtől, s ezen belül az Európai Unió növekedési üteme továbbra is néhány tized százalékponttal elmarad az USA-étól, Japán növekedési dinamikája pedig az EU átlagánál 0,5 százalékponttal alacsonyabbra becsülhető. Érdekes új jelenség, hogy Kína növekedési üteme – két évtized után először! – 2020-ban nagy valószínűséggel 6 százalék alá süllyed, s az OECD 2021-re további kismértékű lassulást jelez előre. (India így továbbra is dinamikusabb növekedési teljesítményt ér el, mint

hagyományosan piacpárti republikánusok – akkor – már nem engedhették meg maguknak a Lehman Brothers kisegítését (a bank 150 milliárd dollárt kért!).

⁷ Ennek a recesszióknak két sajátossága volt (a recesszióknak az 1929–1933 óta nem látott mélységén, a négyszázalékos globális kibocsátáscsökkenésén túl): 1945 óta először csökkent egyik évről a következőre a világkereskedelem, s a válság nem érintette a fejlődő-feltörekvő országokat – elsősorban persze, az alig csökkenő dinamikájú kínai és indiai növekedés következtében.

Kína.) Az immár évek óta tartó kínai növekedéslassulás jelentős keresletcsökkenést eredményez a világpiacon, rontva a fejlett országok exportkilátásait.

Továbbra is nagyon kismértékű kereskedelem bővülésre számíthatunk: az IMF 2019. októberi elemzése és előrejelzése 2019-re alig 1,1 százalékos előzetes adatot adott, s a 2020-ra vonatkozó előrejelzése – 3,2 százalék – szintén elmarad a kibocsátás várt értékétől (3,4 százalék).⁸ Az OECD legutóbbi előrejelzése⁹ ennél jóval pesszimistább: a 2019-es 1,2 százalékos előzetes adat után 2020-ra 1,6 százalékos, míg 2021-re is csak 2,3 százalékos kereskedelem bővülést vár. (Ezek az adatok is jelentősen elmaradnak a vonatkozó növekedési adattól és előrejelzésektől.) Úgy tűnik, a világkereskedelemnek a II. világháború óta példátlanul mondhatóan lassú bővülése rövid és középtávon egyaránt folytatódik.

Kockázatok a világ gazdaságban

A világ gazdaságban természetesen – mint mindig – jelentős kockázatokkal is szembe kell nézni. A két legjelentősebb kockázatot az idézett IMF-jelentés már a címben megfogalmazza: „Globális feldolgozóipari visszaesés, növekvő kereskedelmi korlátok.”

Minden bizonnyal – és egyáltalán nem csak rövid távon! – *a világkereskedelem perspektíváinak kiszámíthatatlansága jelenti a legsúlyosabb világ gazdasági kockázatot!* A világkereskedelem bővülésének már említett, s immár hét éve tartó, a korábbi évtizedek dinamikájától jóval elmaradó üteme önmagában is növekedéskorlátozó tényező ugyan, de a *multilaterális kereskedelem szabályozás összeomlása* és a *kiszámíthatatlanul erősödő protekcionizmus* sokkal nagyobb veszélyeket rejt magában. A Kereskedelmi Világszervezet, a WTO már korábban is működésképtelenné vált (ennek egyebek mellett a mindmáig „felfüggesztett” Doha-forduló, a sokoldalú kereskedelmi megállapodások létrehozására való teljes képtelenség,¹⁰ a szolgáltatáskereskedelem 1995 óta tervezett szabályozásának teljes sikertelensége a jelei). A WTO egyetlen működő intézménye s így egyetlen valóban hasznos tevé-

⁸ IMF (2019): World Economic Outlook: Global Manufacturing Downturn, Rising Trade Barriers. October.

⁹ OECD [2019]: Economic Outlook 106. Letölthető: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook-volume-2019-issuc-2_9b89401b-en#page3

¹⁰ Az egyetlen, s nem alapvető fontosságú, alapvetően technikai jellegű megállapodás, amelyet 2017-ben ratifikáltak a tagállamok, a Trade Facilitation Agreement. Ez az egyetlen sokoldalú megállapodás, amelyet a tagállamok minősített többsége 25 év alatt elfogadott.

kenysége a vitarendezés volt: 1995. január 1. és 2019. december 9. között 593 tagállamok közötti kereskedelmi vita került a *Vitarendezési Testület* elé, ebből 101-et zártak le, 180 a konzultációs szakaszban megoldódott.¹¹ 2019. december 19. óta azonban a Vitarendezési Testület is működésképtelenné vált, miután Fellebbviteli Testületébe (Appellate Body) az USA vétői következtében nem sikerül új tagokat jelölni (nem-hogy megválasztani!). Így a konzultációs szakaszban lezárható vitákon túl nem születhet vitarendezési döntés: nincs hova fellebbezni az elsőfokú döntés után!

Néhány éve, 2012–2013-ban még úgy tűnt, hogy az úgynevezett *megaregionális szabadkereskedelmi tárgyalások/megállapodások* lendíthetik előre a nemzetközi kereskedelem problémás ügyeit. A legnagyobb, az EU és az USA közötti Transzatlanti Kereskedelmi és Beruházási Partnerségi megállapodás (TTIP) azonban 2016 decemberében csöndben kimúlt.¹² Donald Trump elnök 2017 januárjában visszavonta az USA aláírását a másik nagy megaregionális egyezmény, a Csendes-óceáni Partnerség (TPP) megállapodásáról – ezt a szerződésben maradt 11 ország egy év múlva (kissé módosított formában) ratifikálta (CPTPP). Az ASEAN és hat nagy kereskedelmi partnerének¹³ szabadkereskedelmi megállapodásait egyesíteni/egységesíteni hivatott Regionális Átfogó Gazdasági Partnerség, a RCEP a legegyszerűbben megköthető megaregionális megállapodásnak látszott – ám 2019. november elején India hirtelen otthagya a tárgyalóasztalt. Az egyezmény sorsa így meglehetősen bizonytalanra vált, mert egyes országok, mindenekelőtt Japán, India nélkül nem szívesen fogadják el a megállapodást. A megaregionális szabadkereskedelmi tárgyalások sem vezettek tehát a 2010-es évek elején remélt eredményre – nem meglepő, ha sok ország a kétoldalú kereskedelmi megállapodások – mondjuk meg: XIX. századi – gyakorlatához akar visszatérni.

Ezen a ponton merül fel a *világkereskedelmi bizonytalanságok legfőbb oka, az Amerikai Egyesült Államok kereskedelempolitikájának Trump elnök által kiváltott diametrális fordulata. Az USA 2017-ben szakított ugyanis a II. világháború után következetesen folytatott két alapvető kereskedelempolitikai törekvésével: a sokoldalú (multilaterális) megállapodások helyett a kétoldaliakat preferálja, a szabadkereskedelem helyett pedig a protekcionizmust helyezi előtérbe. A 2020.*

¹¹ Lásd: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_current_status_e.htm

¹² A TTIP-tárgyalások 2016 decemberében „megállapodás nélkül véget értek” – miután az Európai Tanács 2019. április 15-én megállapította: „a TTIP direktívák idejétmúltak és többé nem relevánsak” (lásd: <https://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/>). Az csak látszat, hogy Trump elnök lépett vissza a TTIP-től – csak másfél hónappal a tárgyalások eredménytelen lezárása után indított PR-akciót ellene.

¹³ Ausztrália, India, Japán, Kína, Koreai Köztársaság és Új-Zéland.

január 15-én Kínával aláírt megállapodás legfeljebb fegyverszünetnek tekinthető, hosszabb távon biztosan nem csillapítja a kereskedelempolitikai feszültségeket. Az EU és az USA között sem enyhültek az elmúlt három évben a kereskedelempolitikai viták. Mindebből következően *a következő két-három évben nem várható a világkereskedelem bővülésének dinamizálódása.*

A gyöngye növekedési teljesítmény egyik fő oka a feldolgozóipari termelés visszaesése, ami 2018-ban kezdődött és 2020–2021-ben is folytatódni látszik. A jelenség ellátási zavarokra és keresletcsökkenésre egyaránt visszavezethető: a kínai adókedvezmények megszűnése csökkentette a keresletet, a járműgyártók egyidejűleg a termelési/beszállítói láncok átstrukturálására kényszerültek, annak érdekében, hogy járműveik megfeleljenek az új környezetvédelmi előírásoknak; a fogyasztók is halasztják vásárlásaikat, várakozó állásponton vannak, mert nem ismerik a károsanyag-kibocsátás jövőbeli szabályozását, s így nehéz eldönteni, milyen járművet érdemes venni. A járműipar jövője komoly hosszú távú bizonytalanságot generál a világgazdaságban: az elektromos meghajtás és a mesterséges intelligencia (pl. önvezető járművek) gyors terjedése biztosra vehető, de nehéz előrejelezni annak konkrét dinamikáját. Ugyancsak nem lehet előrejelezni, hogy a nagy járműgyártók ellátási/beszállítói láncában hol, milyen változások (kapacitáscsökkentés vagy -felszámolás, netán új kapacitások teremtése) várható. Ez a bizonytalanság hosszú távú gondokat okozhat azokban az országokban, amelyek erősen kitettek a járműipari beszállítási lehetőségeknek – például Szlovákiában és Magyarországon.

Nem feledkezhetünk el egy további bizonytalansági tényezőről sem: Kína világgazdasági jelentősége az elmúlt két évtizedben olyan mértékben megnőtt, hogy a (fentebb említett) *kínai növekedésllassulás jelentős globális keresletcsökkenést is eredményez*, így rövid távon (és minden valószínűség szerint középtávon is) lassítja a világgazdaság egészének növekedését.

Összefoglalva: *a világgazdaságban rövid távon további enyhe növekedésllassulás várható, ám a recesszió veszélye nem tűnik túl közelinek.* Ugyanakkor számos olyan bizonytalansági tényező, kockázat azonosítható, amelyek középtávon is negatívan befolyásolhatják a világgazdaság fejlődését.

Csillag István,
az Óbudai Egyetem docense

E-mail: csillagik@gmail.com

Mihályi Péter,
a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára

E-mail: peter@mihalyi.com

MÉG NAGYOBB A BAJ

A kormánytól független közgazdászok többsége régóta úgy gondolja, hogy az elmúlt tíz év azért volt elvesztegetett évtized, mert a Fidesz rosszul kormányozta az országot. Mi is ezt gondoltuk és gondoljuk ma is. Ha viszont közép- és kelet-európai perspektívában nézzük a dolgokat, akkor kiderül, hogy a rendszerváltás első két évtizedéhez képest 2008 és 2018 között, Ausztriát benchmarknak tekintve, majdnem mindenütt megszűnt a felzárkózás, vagy csak néhány tized százalékpontnyi volt. Vagyis sokkal nagyobb a baj, mint gondoltuk. A kifulladás jelei mindenütt láthatók, még az olyan mintaországokban is, mint Lengyelország vagy Észtország.

A szokásoktól eltérően nem az egy főre visszaszámított adatokkal dolgozunk, hanem a folyó áron és árfolyamon USA-dollárra váltott nemzeti adatokkal (*Forrás: Világbank*). Nem az életszínvonal, azaz az egy főre jutó fogyasztás alakulását vizsgáljuk, hanem az országok éves teljesítményét, ami kedvező esetben értelemszerűen az éves GDP növekedését jelenti. Ha nő a GDP, nő a nemzeti piac, több a lehetőség az új vállalkozások indítására, növekszik az aggregált kereslet.

Ez a számítás azért izgalmas, mert így a népességsökkenés, ezen belül a kivándorlás hatása is megjelenik, illetve a humán tőke egészének a „romlása” is, hiszen a legtermelékenyebb diplomások és a leginkább kalandvágyó, kalandtűrő munkások mennek el az országból. Az is fontos eltérés a szokásos EU-n belüli összehasonlításoktól, hogy az általunk átvett GDP-adatokat piaci árfolyamon számították át dollár-ra. Azaz, kissé leegyszerűsítve azt vizsgáljuk, a külföld szemében, nemzetközileg egységes mércével mérve mennyit ér mindaz, amit egy naptári évben Magyarországon megtermeltünk.

Gondolatmenetünk fontos ugrópontja, hogy Magyarország és több más közép- és kelet-európai ország teljesítményét Ausztriához viszonyítjuk, aminek az az egyszerű oka, hogy a közvélemény jelentős része számára is ez a viszonyítási alap.

1. ábra

Magyarország éves GDP-je az osztrák GDP százalékában, USD-alapon számolva

Forrás: Saját számítás a Világbank adatai alapján (valamennyi ábra esetében).

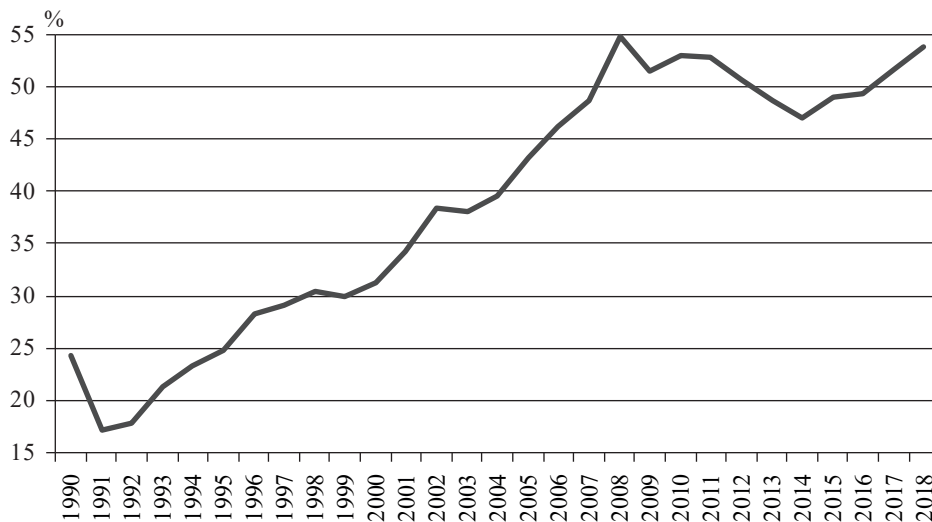
Az újszerű módon prezentált magyar adatokból némileg másképpen látszik a rendszerváltás óta eltelt időszak, mint ahogyan az a közgazdászok szakmai emlékezetében él:

- a 90-es évek első kétharmadában a transzformációs válság (©Kornai) nem érzékelhető;
- viszont jól látszik a felzárkózáshoz vezető fellendülés a Bokros-csomagot követő közel másfél évtizedes időszakban;
- a 2008-as nemzetközi pénzügyi válság előtt elért relatív fejlettségi szintünket 2018-ig nem sikerült reprodukálni. Csehország, Szlovákia és Lengyelország ábrája is több érdekes üzenetet tartalmaz, de most csak azt a közös

tényt emeljük ki, hogy 2008 óta ők sem tudtak érdemben felzárkózni az osztrák szinthez.

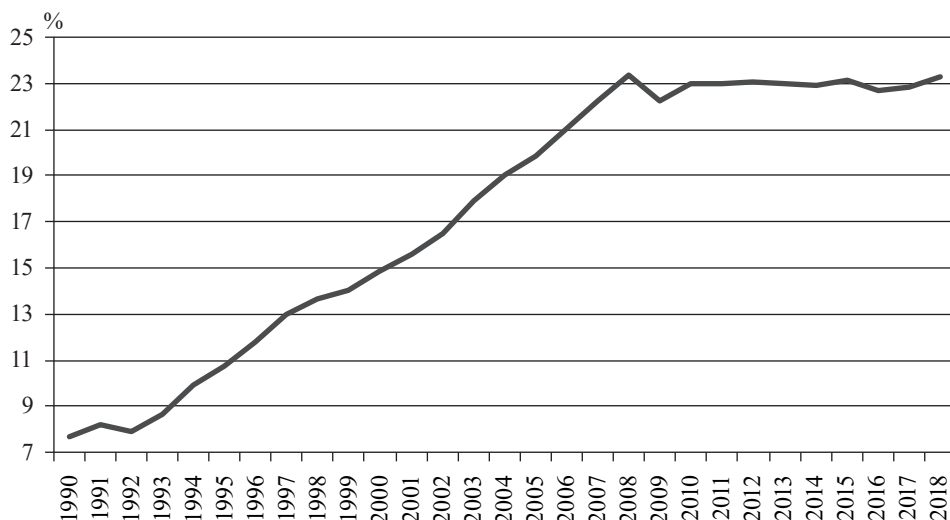
2. ábra

Csehország éves GDP-je az osztrák GDP százalékában, USD-alapon számolva

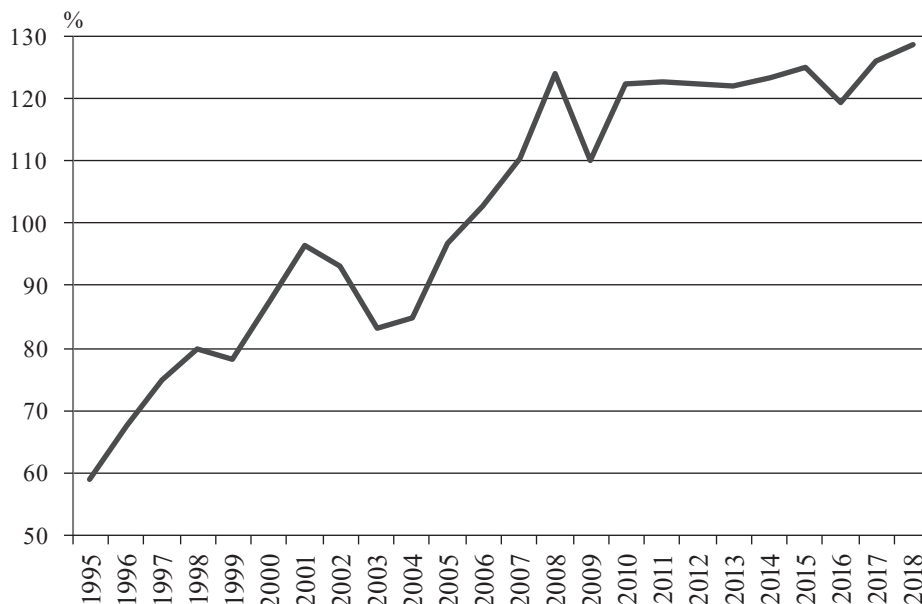
3. ábra

Szlovákia éves GDP-je az osztrák GDP százalékában, USD-alapon számolva

4. ábra

Lengyelország éves GDP-je az osztrák GDP százalékában, USD-alapon számolva

Helykimélés céljából eltekintünk a többi közép- és kelet-európai posztszocialista ország 2008 utáni felzárkózásának grafikus bemutatásától. Helyette az 1. táblázatba tömörítettük tíz ország adatait.

1. táblázat

Néhány közép- és kelet-európai ország felzárkózása Ausztriához képest

Rendszerváltás (éve) \approx Legkorábbi WB-adat		2008	2018	Változás iránya 2008 és 2018 között
Az osztrák GDP százalékában*				
Magyarország	20,0 (1991)	36,8	34,7	A különbség nőtt
Szlovákia	7,7 (1990)	23,3	23,3	Stagnált
Csehország	24,3 (1990)	54,8	53,9	A különbség nőtt
Lengyelország	59,0 (1995)	124,1	128,6	Volt felzárkózás (minimális)

Rendszerváltás (éve) \approx Legkorábbi WB-adat		2008	2018	Változás iránya 2008 és 2018 között
Az osztrák GDP százalékában*				
Szlovénia	10,9 (1990)	12,9	11,9	A különbség nőtt
Észtország	2,1 (1993)	5,8**	6,8	Volt felzárkózás (minimális)
Litvánia	3,3 (1995)	11,1	11,7	Volt felzárkózás (minimális)
Lettország	2,4 (1995)	8,3	7,6	A különbség nőtt
Románia	30,6 (1988)	49,8	53,8	Volt felzárkózás (minimális)
Bulgária	16,9 (1988)	12,6	14,0	Volt felzárkózás (minimális)

Megjegyzések: *Folyó áron és árfolyamon, USA-dollárban. **2007.

Forrás: Saját számítás a Világbank adatai alapján.

A *Külgazdaság* olvasói számára ismerős összefüggésre utalnak a négy visegrádi ország, illetve a többi átalakuló, valahai kelet-európai szocialista ország Ausztriához történő konvergenciájának lelassulását mutató adatok.

Megítélésünk szerint az 1990 és 2008 közötti időszakban a gyors felzárkózásnak két fő oka volt.

Az első az, hogy a szocialista tervgazdaság megszűnésével a kortársak számára is jól ismert veszteségforrások, pazarlások fő oka is megszűnt, ami miatt az erőforrásokat nagyobb hatékonysággal lehetett a jólétet és a gazdasági növekedést szolgáló javak előállítására fordítani. A másik ok pedig az volt, hogy a külföldi tőke robusztus megjelenésével a hagyományos solow-i növekedési modell két tényezője, a beruházás és az ettől várható termelékenységgel meglódította a gazdasági növekedést. Ami bekövetkezett, azt a szakirodalom Balassa–Samuelson-hatásként írja le. Ez azonban a 2008-as válság után már nem érvényesült, hiszen a tőkebeáramlás lelassult. Az új helyzetben az endogén növekedési elméletekből ismert intézményi keretek (jogbiztonság, tulajdonbiztonság, a jogállamiság keretei, az állami adminisztráció megbízhatósága, korrupció) kerültek előtérbe. E téren pedig egyik ország sem brillírozott. Ez viszont erőteljesen visszavette a felzárkózást, szinte minden országban – talán Észtország az egyetlen kivétel.

Hasonló kifulladás már tapasztalható volt ebben az országcsoportban a szocializmus időszakában is, amit akkor az extenzívről az intenzív szakaszra történő átállásként vagy mechanizmusreformként ismert a közvélemény. Erről akkor a kor egyik híres közgazdász tudósa, *Erdős Péter* 1956-ban így írt: „*Bár ez a rendszer*

[t. i. a tervgazdaság – a szerzők megjegyzése] végső eredményeiben kétségkívül olyan sikereket ér el, amelyek bámulatba ejtik a tőkés világot, mindinkább érezhető, hogy ezeket az eredményeket lehetőségeinkhez képest túl drágán, túl sok áldozattal, energiát és eszközöket feleslegesen fogyasztó súrlódásokkal érjük el. A szocialista gazdasági rendszer, úgy, ahogyan ismerjük, nagyszerű, de nem olyan jó, mint szetrtnők.”¹

Szomorúan kell tehát megállapítanunk, hogy a 2008-as válság az átalakuló országok számára – hasonlóan a II. világháború utáni helyreállítási periódusban élvazett gyors gazdasági növekedés és felzárkózás befejezéséhez – megtorpanást és kifulladászt hozott. Kiderült, hogy nem elegendő a fejlett országok gazdasági modelljeit másolni és a külföldi tőkét beengedni. Ki kellene lépni abból a hosszú évszázadok óta követett – bár sokak szeme előtt rejtett – keréknyomból, amit a humán tőke fejlesztésére fordított erőfeszítések és az átlátható állami pénzkezelés hiánya, a jogállamiság, valamint az adófizetők pénze kíméletének a hiánya jellemez.

„A szocializmus nehéz dolog” – ez volt a címe a francia filozófus, *André Gorz* 1967-ben megjelent könyvének. Ma ehhez muszáj hozzátennünk, hogy a kapitalizmus is nehéz dolog. Ez utóbbin belül pedig a liberális demokrácia is az, amiről már *Churchill* is megmondta, hogy a legrosszabb rendszer, kivéve mindazokat, amelyeket az emberiség eddig kipróbált.

Karsai Gábor,
a GKI Gazdaságkutató Zrt. vezérigazgató-helyettese

E-mail: karsai.gabor@gki.hu

MENTS MEG, URAM, ÖNMAGUNKTÓL!

A magyar GDP dinamikája 2018–2019-ben 5 százalék körülire, az EU-ban az egyik leggyorsabbra emelkedett. Ezzel a magyar növekedés minden előre jelzett szintet túlszárnyalt. 2020-tól azonban lassulás várható, ami nem elsősorban a világ-gazdasági folyamatok romlása és ezzel a külső kereslet csökkenése miatt valószí-

¹ *Erdős Péter* [1056] Lenin az I. osztály elsődleges fejlődésének törvényényeiről. Közgazdasági Szemle, 6. szám. Idézi *Csató Katalin*: Az akadémiai közgazdasági gondolkodás formálódása a politika „bordásfalán”. KRTK KTI Műhelytanulmányok, 2019/18

nő. Fontosabb az EU-források kimerülése, a beruházási kereslet emiatt bekövetkező lanyhulása, a lakosság reáljövedelmének korábbinál szerényebb emelkedésének hatása, s nem utolsósorban a magyar modell még mindig szerény versenyképessége.

A kormányzat szerint a gyors növekedés a jó gazdaságpolitika eredménye, így különösen az adócsökkentéseknek, a 2016. évi bér- és adómegállapodásnak, továbbá a Gazdaságvédelmi, a Versenyképességi és a Családvédelmi akcióprogramnak köszönhető.² A Magyar Nemzeti Bank szerint a 2013 óta elért gazdasági növekedés mintegy fele egyenesen a jegybanki programok eredménye, amelyek sora a Növekedési Hitel Programtól a lakossági devizahitelek forintosításáig terjed.³

Mindennek ismeretében feltűnő, hogy az EU-támogatások – amelyek nettó összege éves átlagban a GDP 3 százalékát teszi ki, s amelyek nagysága 2020 után látványosan csökkenni fog – eddigi dinamizáló szerepéről szó sem esik, legfeljebb olyan bagatellizáló összefüggésben, hogy azok nem támogatást, hanem jogos járandóságot jelentenek. A világgazdasági környezetről is csak újabb keletű romlásával összefüggésben történik említés, annak korábbi s részben ma is érvényesülő kedvező hatásáról (az alacsony kamatokról és a viszonylag kedvező energiaárakról, a sokáig kedvező konjunktúráról) már nem. A magyar növekedés várható fékeződéséről, a gazdaságvédelmi programok szükségességéről alapvetően a világgazdasági és főleg az európai növekedés lassulására hivatkozva történik említés.

A következőkben a várható magyar gazdasági pálya jellemzőit tekintem át. Kiemelve, hogy a lassulást nem egyszerűen a világgazdasági viszonyok romlása, hanem az eddigi sikertényezők kimerülése okozza. Az elmúlt évek kiugróan gyors növekedésének tényezői – így a csúcsra járatott EU-transzferek, a foglalkoztatási és bértartalék, a többek között az egészségügyi és oktatási kiadások leszorítása révén kézben tartott költségvetési deficit, a laza költségvetési és főleg monetáris politika, valamint a viszonylag kedvező külső kereslet – ugyanis egyaránt kifutóban vannak, ami a következő években kiélezheti a piacellenes magyar modell ellentmondásait.

A világgazdasági konjunktúra 3,6 százalékos bővüléssel 2018-ban tetőzött, majd 2019-ben némileg lefékeződött, tavaly 2,9 százalékos lehetett a növekedés. Az Európai Bizottság szerint 2020–2021-ben egyaránt 3 százalék körüli bővülés várható. Az EU-ban a 2017. évi 2,6 százalékos növekedési csúcs mérséklődött 2018-ban 2 szá-

² Makrogazdasági és költségvetési előrejelzés, 2019–2023. Pénzügyminisztérium, 2019. december. Letölthető: <https://www.kormany.hu/download/b/7e/b1000/Makrogazdas%C3%A1gi%20%C3%A9s%20k%C3%B6lts%C3%A9gvet%C3%A9si%20el%C5%91rejelz%C3%A9s%20%282019-2023%29.pdf>

³ Baksai Gergely – Banai Ádám: Lenne növekedés, ha az MNB nem nyomná a gázt? MNB, 2019. december. Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/baksay-banai-szakmai-cikk-hu.pdf>

zalékra, majd 2019–2021-ben egyaránt 1,4 százalék körüli növekedést valószínűsít az Európai Bizottság. Vagyis sem recesszióval, sem fellendüléssel nem számol. A magyar gazdaság tehát eddig az európai lassulás ellenére fejlődött kiemelkedően gyorsan, vagyis ez utóbbit a várható fékeződés fő okaként emlegetni túl egyoldalú magyarázat. (Bár nagy kérdés, hogy a magyar export – ezen belül az autóipari kivitel – gyors tavalyi emelkedése mennyire nyugszik tartós alapokon. Vagyis az európai konjunktúra hatása természetesen fontos tényező.)

A világgazdasági fellendülést akadályozza, hogy a kereskedelempolitikát hol gyengülő, hol erősödő bizonytalanság övezi. Újra és újra kiújul az USA és Kína, illetve az USA és az EU közötti gazdasági háború eszkalálódásának a veszélye. A geopolitikai feszültségek fokozódnak, a kínai gazdasági növekedés fékeződésével kapcsolatos, régóta meglevő aggodalmak ismét felerősödnek. Több negatív hatása lehet a klímaváltozásnak is (szárazság, árvizek, viharok, a migráció felgyorsulása, stb.). Az Európai Unióban egyelőre bizonytalanság övezi az újonnan megválasztott intézmények működését, a brexit lebonyolítási módját és valódi hatását, az olasz gazdasági helyzetet, majd a 2021–2027. évi uniós költségvetés elfogadását.

Utóbbinak viszont már nagy szerepe lehet abban, hogy a magyar növekedés dinamikája 2020 után csökken. Sőt, mivel a kormány az elmúlt években az EU-támogatások erőltetetten gyorsított, megelőlegezésekkel elősegített felhasználására törekedett, ez értelemszerűen csökkenti a 2020-ig tartó uniós költségvetési ciklus keretében az $n + 3$ éves szabály alapján 2023-ig rendelkezésre álló forrásokat. Ami a bázishatás miatt előbb fékezi, majd 2021-ben akár csökkentheti is a beruházásokat, miként ez 2016-ban több mint 10 százalékos mértékben megtörtént.

Mivel az EU költségvetésének elfogadása valószínűleg 2020 végére tolódik, a részletszabályok kialakítása 2021-re csúszhat. Vagyis az elvileg 2021-től igénybe vehető forrásokból 2021–2022-ben csak szerény összeg beérkezése várható. Ráadásul az EU rendelkezésére álló 2021–2027 közötti források a brexit miatt – a megmaradó tagállamok növekvő befizetései ellenére – csökkenni fognak. (Bár a brexit elhúzódása esetén a brit befizetés még egy ideig fennmaradhat, ami átmenetileg több EU-transzfert tenne lehetővé.) Ráadásul ezen belül a kohéziós és az agrártámogatások aránya a jelenlegi 70 százalékról 60 százalék körülire csökkenne a közös biztonsági, klímavédelmi, innovációs és más új támogatási célok miatt. Ezekből a keretből egyrészt egyes, a jelenlegi ciklusban visszaesést elszenvedő mediterrán régiók kapnak célzott támogatást; illetve a versenyeztetés során az erősebb, versenyképesebb régi tagállamok jutnak pluszforrásokhoz.

Végeredményben a támogatások várható csökkenése és a magyar befizetési kötelezettség emelkedése miatt a következő ciklus egészében a Magyarország rendelkezésre álló források a jelenlegi elképzelések szerint a GDP évi nettó 3 százalékaról jelentősen zsugorodnának. A nettó befizető országok ragaszkodnak ahhoz, hogy az uniós támogatásokat a jövőben hatékonyabban, kevesebb veszteséggel és korrupció nélkül használják fel, és a folyósítást jogállamisági kritériumok betartatásához kössék. Ez ellen fordított többséggel lehetne jogorvoslással élni, azaz az intézkedés blokkolásához az érintett országnak kellene a többséget maga mögött tudnia. A jogállamisági feltételt különösen az euroskeptikus közép- és kelet-európai országok (Magyarország, Lengyelország, Románia) kormányai ellenzik, egy ilyen javaslattal szemben Magyarország és Lengyelország vétót helyezett kilátásba. Utóbbiak a klímacéloktól is ódzkodnak, vagy talán azt szeretnék elérni, hogy azok megvalósításhoz uniós forrásokat is igénybe vehessenek – ezzel a kohéziós források mérséklődésének a hatását csökkenthetnék. S bár az EU-források nagyságáról, emelési lehetőségéről az EU-n belül még nagy vita várható, a magyar érdekérvényesítő képesség csökkenése nem sok jóval kecsegtet.

A magyar kormány ugyanis nem kis ellenszenvet keltve széles tartományban megy szembe az Európai Unió értekeivel, érdekeivel és döntéseivel. Egyedül akadályozta például az Ukrajnával, Kínával, Szíriával, az észak-afrikai országokkal stb. szembeni egyhangú uniós külpolitikai döntések elfogadását. Folyik Magyarország ellen a hetes cikk szerinti eljárás, e sorok írásakor még nem tudni, hogyan végződik a Fidesz Európai Néppárton belüli tagságának felfüggesztése. A szélsőjobb nemcsak az európai parlamenti választásokon nem tört át, de az osztrák *Heinz-Christian Strache* bukása és az olasz *Matteo Salvini* kiszorulása a hatalomból fontos szövetségesektől fosztotta meg a magyar kormányt. Az együttműködés a szélsőjobboldali pártokkal, azok közös zászló alá szervezése igencsak kérdéses sikerű, s még megvalósulása esetén is a néppárti tagságnál sokkal kisebb befolyást jelentene. Bár a magyar kormánynak kétségtelenül van zsarolási potenciálja, s ennek alkalmazását számos nagyobb gondja – a brexit, a problematikus euroatlanti kapcsolatok, a sokféle belső megosztottság – miatt kiegyensúlyozottságra törekvő uniós vezetés eddig tolerálta, befolyásos szövetségesek híján ez már kevés az erős magyar érdekérvényesítő képességhez, ami főként az EU következő költségvetésének elfogadásakor okozhat problémákat.

Az uniós források felhasználása szempontjából a kormány számára előnyös, hogy bár az Európai Csalás Elleni Hivatal, az OLAF Magyarországon kiugróan sok szabálytalanságot tárt fel, az EU hosszas vita után nem állapított meg rendszerszintű

problémát a támogatások magyar kifizetése körül. Ugyanakkor azzal, hogy Magyarország végül egyedi vizsgálatok nélkül elfogadta az Európai Bizottság 10 százalékos (mintegy 400 milliárd forintos) általános bírságát (az úgynevezett közbeszerzési átalánykorrekciót, vagyis amekkora összeget az Európai Bizottság a jelenlegi szám-lák közül nem enged elszámolni), arra utal, hogy a magyar döntéshozatal valójában sok esetben nem látszott védhetőnek. Bár a visszavont magyar projektek helyett a tudatos túlvállalás következtében más programok számláinak benyújtására kerülhet sor – vagyis nem történik forrásvesztés –, a szabálytalan közbeszerzések nyilvánvalóan rossz hatékonysághoz, túlszámlázáshoz, a túlvállalás pedig a költségvetés megterheléséhez vezet.

Az elmúlt évek imponáló növekedésében tehát nagy szerepet játszott az EU-transzferek megelőlegezéssel is segített dagálya. A most következő apály nyilván ellenkező hatású, a fékeződés egyik, vagy egyenesen annak a fő tényezője lesz, min-denekelőtt a beruházási dinamika lelassulása, sőt negatívba fordulása következtében.

Mindemellett a növekedésben valóban fontos szerepe volt a gazdaságpolitiká-nak; sőt a belföldi kereslet elmúlt években alkalmazott, azt kiegészítő, költségveté-si eszközökkel és laza monetáris politikával történő serkentése összességében már minden bizonnyal túlfűtöttséghez vezetett. Ennek részeként az adócsökkentéssel összekapcsolt, 2016-ban kötött bérmegállapodás sikeres volt, mivel a béremelkedést, a fogyasztást az egyensúly érdemi rontása nélkül segítette, fékezte a munkaerőhi-ány emelkedését, s inflációs hatása viszonylag mérsékelt volt. Ugyanakkor a koráb-ban leszorított, a forint gyengülése következtében a multinacionális cégek számára regionálisan is alacsony keresetek nyújtotta mozgástér mindinkább kimerül. A fo-rint folytatódó leértékelése a multik béremelését segíti, a hazai cégeknél azonban ez mindinkább versenyképességi korlátokba ütközik, illetve áremelő hatású. Alig-ha véletlen, hogy a kormány a szakszervezeti követelés ellenére nem volt hajlandó a korábban megállapított 2020. évi minimálbér további emelésére, s bizonytalan a munkaadói járulék csökkentésének időpontja is.

A gazdaságpolitika a piaci foglalkoztatás emelkedésével és a munkanélkü-liség csökkenésével párhuzamosan sikeresen visszafogta a közfoglalkoztatást. A munkanélküliség már a közmunkásokkal együtt is alacsonyabb az EU átlagá-nál, ugyanakkor a piaci módon foglalkoztatható munkaerő-tartalék már szerény. A következő években csökkenő számú, idősödő és nem túl jól képzett munkaerő-kínálattal kell beérniük a munkaadóknak, amiben demográfiai okok, az oktatási és továbbképzési rendszer aggasztó gyengesége, a bérezési rendszer ellentmondásai, az EU elszívó hatása és az idegenellenesség egyaránt szerepet játszik. Ugyanakkor

a költségvetési politika az elmúlt években sikert ért el a gazdaság fehérítésében és az adócentralizáció csökkentésében. (Utóbbi 2016 óta mérséklődik ugyan, de így is magasabb a 2010. évinél, a régióban pedig Horvátország után a második legmagasabb.) Ráadásul az államháztartás kiadási szerkezete torz, államközpontú és nem tudásalapú gazdaságfejlesztési koncepciót tükröz, az egészségügyre és oktatásra fordított kiadások aránya nagyon alacsony. A foglalkoztatási és béremelési tartalék csökkenése szükségképpen a fogyasztás elmúlt évekre jellemzőnél kisebb ütemében is tükröződni fog, a fogyasztás azonban így is minden bizonnyal viszonylag gyors, a GDP-nél dinamikusabb marad.

A versenyképesség javítása egyelőre főleg a programkészítésben tükröződik, a nemzetközi rangsorokban Magyarország helyezése nem, vagy alig javul. Az elmúlt fél évben folytatódott a magyar modellre jellemző egycentrumú, lojalitásalapú gazdaság- és társadalomirányítás kiterjesztése. Ez tükröződik az akadémiai kutatóhálózat államosításában, az oktatásban a szülői jogok (például iskolaértettség, iskolavezetés véleményezése, alternatív iskolák választhatósága) korlátozásában, a szakképzés átalakításában, a fogyasztóvédelem szempontjából fontos kamarai békéltető testületek átszervezésében, a Magyar Nemzeti Bank növekedési kötvényprogramjának az egyes kormányközeli vállalkozások terjeszkedését állami forrásokkal segítő felhasználásában. A kormány végül visszavonta ugyan a közigazgatási bíróságokról szóló törvényjavaslatát, azonban azzal, hogy a Kúria döntéseivel szemben az érintett állami szervezetek, például a Nemzeti Adó- és Vámhivatal, a Magyar Nemzeti Bank, az önkormányzatok a nagyrészt a kormányhoz lojális alkotmánybírókból álló Alkotmánybírósághoz fordulhatnak, csökkent az igazságszolgáltatás függetlensége. Pozitívum, hogy nem került (legalábbis egyelőre) napirendre a még meglevő autonómiákat korlátozó korporatív szervezetek korábban már felvetődött kialakítása, így a sajtókamara létrehozása, az ügyvédi kamara átalakítása. Az ezekkel szembeni ellenállást jelzi a Magyar Orvosi Kamarában végrehajtott személy- és irányvonalváltás. A létszám- és nem feladatcentrikus „bürokráciacsökkentés”, szakmai megalapozottság híján, rengeteg új probléma forrása; egyebek mellett az érintett dolgozók távozása miatt. A kormány számára új kihívást jelent az ellenzéki irányítású önkormányzatokkal való kapcsolat újragondolása.

Előrelépés, hogy fontos kérdésekben, így a versenyképesség, a kis- és középvállalkozások jövője vagy a családvédelem területén kormányzati stratégiák születtek. Ezek azonban inkább csak a helyzetkép felvázolásában erősek, javasataik egyelőre igen általánosak, illetve az utóbbiak társadalmi differenciálódást erősítő voltak miatt igencsak vitathatók. Hiányoznak közülük a versenyt erősítő lépések. Nem látszik a

valódi elkötelezettség az oktatás, az egészségügy és más állami szolgáltatások reformjára. A legtöbb esélye a megvalósításra a keresletélénkítő és a magyar modell lényegét nem érintő, technikai jellegű racionalizálásnak van.

A kormányzaton belül nyilvános vita alakult ki a Pénzügyminisztérium és az elvileg független Magyar Nemzeti Bank között arról, hogy az úgynevezett gazdaságvédelmi program alapvetően egyensúlyjavító vagy élénkítő legyen. Mivel már az eddigi gazdaságpolitika is prociklikus volt, ezért – tekintettel a már most is romló egyensúlyra – célszerű az egyensúlyjavítást középpontba állítani, miként azt a 2020. évi költségvetés is tartalmazza. Pontosabban a költségvetési kiadások emelésének csak reformokkal összekapcsolva, mindenekelőtt az egészségügy és oktatás területén lenne létjogosultsága. A túlfűtött magyar gazdaságban a kereslet monetáris eszközökkel történő további élénkítését ugyancsak el kellene kerülni. A laza monetáris politika a forint gyengülését okozza, inflációs hatású.

A jelenlegi ismeretek szerint 2020-tól nem elsősorban a világgazdasági folyamatok romlása, és ezzel a külső kereslet csökkenése miatt várható lassulás, bár természetesen emiatt is. Sokkal fontosabb az EU-források kimerülése, a beruházási kereslet ebből következő lanyhulása, a lakosság reáljövedelme kisebb mértékű emelkedésének hatása, s nem utolsósorban a magyar modell még mindig szerény versenyképessége. Ez a lassulás feltehetőleg 2022-ig (az EU-támogatások alacsonyabb szinten újrainduló folyósításáig) folytatódni fog. Végeredményben a GDP növekedése 2020-ban 3-3,5 százalékra, 2021–2022-ben 2-2,5 százalék körülire lassul, a beruházások pedig a 2020. évi fékeződés után 2021-ben már várhatóan visszaesnek. A lakosság fogyasztása lassul, de a GDP bővülésénél gyorsabb marad, főleg a munkaerőhiány okozta kényszerek, majd pedig választási megfontolások miatt. A foglalkoztatás már csak kissé emelkedik, a munkanélküliség lényegében változatlan, a közmunkások beszámítása esetén is EU-átlag alatti marad. A külső finanszírozási képesség csökken, de így is megfelelő lesz. Az államháztartási hiány és az infláció azonban európai összevetésben magas marad, miközben a forint gyengülése folytatódik. A fő kockázat a 2020. utáni magyar növekedési pályával kapcsolatban az extenzív források (munkaerő, EU-források) összeszűkülése, illetve kimerülése után a magyar „állami” modell versenyképtelenségének várható kiéleződése, a regionális lemaradás folytatódása jelenti.

Losonczi Miklós,
a Budapesti Gazdasági Egyetem egyetemi tanára, az MTA-BGE
Makrogazdasági fenntarthatósági kutatócsoport vezetője

E-mail: drlosonczi@gmail.com

ENYHÜLŐ RECESSZIÓS FÉLELMEK

A kérdésre – jön a válság? – adott válasz előtt célszerű tisztázni a fogalmakat. Bár gyakran szinonimaként használják, véleményem szerint a válság szélesebb, átfogóbb kategória, mint a recesszió, másképpen gazdasági visszaesés. A továbbiakban ez utóbbival foglalkozom. Nem meríti ki a recesszió fogalmát a gazdasági növekedés ütemének lassulása, bár szubjektív megítélés alapján Kínában a 7 százalékalatti GDP-dinamikát hajlamosak recessziónak tekinteni. Ugyanígy a világ GDP-jének 2 százalékpontnál nagyobb mértékű lassulását is recesszióval egyenértékűnek tartották.

Általánosan elfogadott meghatározás szerint technikai recesszióról akkor lehet beszélni, ha egy országban a reál GDP két egymást követő negyedévben csökken az előző negyedévhez képest. Az USA-ban elfogadott átfogóbb meghatározás szerint a recesszió „a gazdasági aktivitás jelentős, a gazdaságban szétterjedt visszaesése, amely néhány hónapnál tovább tart, és rendszerint kifejezésre jut a reál GDP-ben, a reáljövedelmekben, a foglalkoztatásban, az ipari termelésben és a nagy- és kiskereskedelemben” (The National Bureau of Economic Research, 2012).

Elméleti érvek és gyakorlati tapasztalatok egyaránt szólnak amellett, hogy *a gazdasági visszaesést nem, illetve csak rendkívül nagy pontatlansággal lehet előre jelezni – a válságról nem is beszélve.* (Jellemző, hogy a közgazdászok az utóbbi évtizedekben a ténylegesnél sokkal több válságot jeleztek előre.) Ez fokozottan érvényes a recesszió USA-ban használt, a GDP-n túli tényezőkre kiterjesztett fogalmára. *Haszonlóképpen nehéz a gazdasági folyamatokban bekövetkező trendfordulók, valamint a különféle kockázati felárak prognosztizálása.* Kevés az olyan válságelmélet, amely a recesszió vagy a válság előrejelzésére is alkalmas, ha egyáltalán van ilyen.

Az 1990-es és a 2000-es években a világban bekövetkezett gazdasági visszaesések töredékét sikerült egy évvel korábban prognosztizálni. Bár felhívta a figyelmet a feszültségforrásokra, a Nemzetközi Valutaalap 2008. októberi előrejelzése (International Monetary Fund, 2008) azzal számolt, hogy a fejlett gazdaságok GDP-je a 2007. évi 2,6 százalékkal szemben 2008-ban 1,5 százalékkal, 2009-ben 0,5 szá-

zalékkal nő. Ezzel szemben a GDP 2008-ban gyakorlatilag stagnált, 2009-ben pedig 3,5 százalékkal csökkent. Értelemszerűen számottevő különbség volt az egyes országok és országcsoportok – Európai Unió, illetve euróövezet – prognosztizált és utólag regisztrált gazdasági teljesítménye között.

Egy IMF-tanulmány (An et al., 2018) az 1992 és 2014 közötti időszakban 63 országra vonatkozó GDP-előrejelzést elemzett. Fő következtetése: bár az előrejelzők tisztában vannak azzal, hogy a recessziós évek különböznek a többitől, a recesszió évében magának a visszaesésnek a mértékét is jelentősen alulbecsülik. A tanulmány további megállapítása, hogy a magán- és a közzféra egyébként egymáshoz hasonló teljesítményt nyújtó előrejelzői a recessziót követő fellendülés mértékét is hajlamosak alulbecsülni. A szerzők szerint ez *Nordhouse* [1987] álláspontját erősíti, aki szerint *a viselkedési tényezők szerepet játszanak a prognózisértékek alakulásában*. (Az más kérdés, hogy az utóbbi években a Nemzetközi Valutaalap világgazdasági előrejelzéseinek bevétele javult, főleg az októberben publikáltaké.) A piacok reflexivitására – azaz arra, hogy a gazdasági szereplők nemcsak „elszenvednek” bizonyos eseményeket, hanem reagálnak is rájuk – *Soros* [2008] is felhívta a figyelmet.

A makrogazdasági prognózisok, beleértve a nemzetközi szervezetekét (IMF, OECD, Európai Bizottság) ezeket a korlátokat úgy hidalják át, hogy megjelölik az előrejelzésekhez kapcsolódó bizonytalanságokat, valamint a negatív és a pozitív kockázatokat. *Knight* [1921] nyomán, emlékeztetőül: a bizonytalanság olyan jövőbeli esemény, amelynek a bekövetkezési valószínűsége, illetve kimenetele nem ismert, következésképpen a bizonytalanság nem számszerűsíthető (*Bélyácz*, 2010). Ezzel szemben a kockázat olyan jövőbeli esemény, amelynek bekövetkezési valószínűsége és kimenetele ismert, ezért a várható érték körüli szórással megragadható, számszerűsíthető. A hétköznapi életben a kockázatot általában a negatív kimenettel azonosítják, de a várható értéket meghaladó pozitív eredmény is kockázatot jelent, vagyis szimmetrikus kategóriáról van szó. Gyakran összemosódik egymással a bizonytalanság és a kockázat.

Az IMF és az Európai Bizottság tavaly ősszel készített rövid távú előrejelzései 2020-ban, illetve 2021-ben a fejlett országok körében jelentős, a fejlődő és a felzárkózó országokban kevésbé számottevő növekedéslassulásra számítanak 2019-hez képest. A két intézmény a korábbi prognózisainál is lassúbb növekedési ütemekkel számol. *Az előrejelzések nagyszámú bizonytalanságot és kockázatot azonosítottak, amelyek továbbiakkal egészíthetők ki.*

A globális politikai bizonytalanságok között említhető az észak-koreai nukleáris fenyegetés, az iráni, az iraki és a szíriai geopolitikai feszültség és az amerikai

elnökválasztás, lokálisnak a befagyott orosz–ukrán konfliktus. Ezek közül az USA és az Irán közötti háború valószínűsége a két fél racionális cselekvését feltételezve csekély ugyan, az a lehetőség azonban fennáll, hogy Irán lezárja a Hormuzi-szorost, amelyen keresztül a világ napi kőolaj-felhasználásának 20 százalékát szállítják. Ez nyilvánvalóan óriási áremelkedést idézhet elő a nemzetközi kőolajpiacon.

A konjunktúrát, a növekedést lefelé húzó gazdasági kockázatok között első helyen a protekcionizmus erősödése áll a nemzetközi kereskedelemben, főként az USA Kínával, illetve az EU-val szembeni gazdasági-kereskedelmi háborújával összefüggésben. Az IMF szakértőinek számításai szerint a kereskedelmi háború közvetlen költsége 2020-ban elérheti a 700 milliárd dollárt (ami a világ összevont GDP-jének 0,8 százaléka). Legalább ilyen súlyosak lehetnek a közvetett hatások, amelyek mindenekelőtt a befektetői bizalmat ássák alá, és a beruházások csökkenésében, a globális értékláncok szétzilálódásában ölthetnek testet (*Georgieva*, 2019). További lényeges negatív kockázat az amerikai és a kínai gazdaság vártnál nagyobb mértékű lassulása, a világ személygépjármű-iparának a gyengélkedése, a részvénypiacok magas értékeltségi szintje (főleg az USA-ban), a dollár erősödése, illetve a pénz- és tőkepiaci hozamok emelkedése, ami becslések szerint világméreteken 15 ezer milliárd dollárnyi negatív kamatozású adósságot érinthet kedvezőtlenül – és így tovább. Az IMF globális pénzügyi stabilitási jelentése megemlíti még a vállalati adósságok emelkedését, az intézményi befektetők portfóliójában a kockázatos és illikvid eszközök arányának növekedését és bizonyos fejlődő országok növekvő ráutaltságát a külső forrásokra (International Monetary Fund, 2019). Ezeknek a negatív kockázatoknak legfeljebb egy részét ellensúlyozzák pozitív kockázatok, így az eredő erősen hátrányos. Bizonyos kockázatokat egyes elemzők képesek felismerni, azonban nem tudják rendszerszinten összegezni őket, és előre jelezni hatásaikat. A bizonytalanságok és a negatív kockázatok erősíthetik egymást, bármelyikük realizálódása előidézhethet recessziót.

Az átfogó makrogazdasági előrejelzéseket egészíti ki egy sor más, elsősorban a fogyasztói és az üzleti bizalmat tükröző *indikátor*. Múltbeli tapasztalatok alapján az amerikai Conference Board indexei és a CFNAI Diffusion Index (Chicago Fed National Activity Index) alakulása jelezte előre a recessziót viszonylag nagy valószínűséggel. Hosszabb időn keresztül megbízhatónak tartották az amerikai hozamgörbe gazdasági visszaesést előrejelző erejét. Az utóbbi ötven évben ugyanis a recessziók előtt majdnem mindig inverzzé vált az amerikai hozamgörbe (amikor a hosszú lejáratú állampapírok hozama a rövid lejáratúak alatt volt), viselkedése csak egyszer küldött hibás üzenetet. Ugyanakkor ellaposodása és néhány más tényező

miatt a hozamgörbe előrejelző ereje valószínűleg gyengült, inkább a befektetőknek a gazdaság állapotára vonatkozó hangulatát tükrözi.

A recessziós félelmek 2020 elején nagymértékben enyhültek 2019 második feléhez képest. A részvénypiaci árfolyamok emelkedtek, az amerikai hozamgörbe inverzitása megszűnt, és optimizmust tükröz 2020-ra. Az amerikai gazdaság növekedését kedvezőbben ítélik meg, ami valószínűleg azzal is összefügg, hogy a Fed mérsékelte irányadó kamatlábát, ezáltal fennmaradtak a laza monetáris kondíciók, illetve azzal, hogy az amerikai és a kínai kormány a gazdasági-kereskedelmi háborúban fegyverszünetet kötött. Németország elkerülte a technikai recessziót, miután a második negyedév csökkenése után GDP-je emelkedett 2019 harmadik negyedévében. A globális gépjárműgyártás is kezd konszolidálódni. A *The Economist* [2020] szerint a kedvező jelek nem csekély mértékben vezethetők vissza a félvezetőipar termékei iránti kereslet, illetve a mikrochipexport megélénkülésére. A világ GDP-je technológiatartalmának növekedésével célszerű nagyobb figyelmet fordítani ezekre a trendekre.

Véleményem szerint nem indokolt ezekből a rövid távú indikátorokból és jelenségekből messzemenő következtetéseket levonni. Más, nem szokásos indikátorok viszont fenyegető méretű és súlyos következményekkel járó katasztrófát jeleznek, több jel szerint vészesen közel vagyunk a környezeti katasztrófához. Ami az említett indikátorokat illet, egyrészt a gazdasági szereplők helyzetmegítélése és hangulata változhat. Másrészt *egyes mutatószámok javulása nem jelenti a világgazdaságban felhalmozódott pénzügyi és gazdasági egyensúlyhiányok és egyéb feszültségek lényeges enyhülését, inkább csak időben eltolják azok érvényre jutását.* Lehet, hogy a közeljövőben nem lesz recesszió, de az azt tápláló tényezők felhalmozódásával a mennyiségi változások átcsaphatnak minőségi változásba, csak nem lehet megmondani, hogy mikor és mekkora lesz az általuk kiváltott recesszió. Ezt elkerülendő az IMF vezérigazgatója támogató monetáris politikák, expanzívabb fiskális politikák, növekedésösztönző strukturális reformok végrehajtása és fokozottabb nemzetközi együttműködés mellett szállt síkra (Georgieva, 2019). Most még nem tudjuk, hogy ezek a javaslatok pusztába kiáltott szavak maradnak, vagy lesz foganatjuk.

Hivatkozások

An, Z. – Jalles, J. T. – Loungani, P. [2018]: How Well Do Economists Forecast Recessions? IMF Working Paper, WP/18/39. Letölthető: <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/03/05/How-Well-Do-Economists-Forecast-Recessions-45672>. Letöltve: 2020. január 9.

- Bélyácz Iván [2010]: Kockázat vagy bizonytalanság? Elméletttörténeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle*, LVII. évf., 7–8. sz., 652–665. o.
- Georgieva, K. [2019]: Decelerating Growth Calls for Accelerating Action. Letölthető: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2019/10/03/sp100819-AMs2019-Curtain-Raiser>. Letöltés: 2020. január 18.
- International Monetary Fund [2008]: World Economic Outlook, Financial Stress, Downturns, and Recoveries, October. Letölthető: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2016/12/31/World-Economic-Outlook-October-2008-Financial-Stress-Downturns-and-Recoveries-22028>. Letöltve: 2020. január 10.
- International Monetary Fund [2019]: Global Financial Stability Report: Lower for Longer, October. Letölthető: <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2019/10/01/global-financial-stability-report-october-2019>
- Knight, F. H. [1921]: Risk, Uncertainty, and Profit. Hart, Schaffner & Marx–Houghton Mifflin Co., Boston, MA.
- Nordhaus, W. [1987]: “Forecasting Efficiency: Concepts and Applications”. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 69., No. 4., 667–674. o.
- Soros György [2009]: A 2008-as hitelválság és következményei. Scolar Kiadó, második kiadás.
- The Economist* [2020]: The semaphore of semis. What Asia’s chip industry tells us about the world economy. January 18th – 24th, 68. o.
- The National Bureau of Economic Research [2012]: US Business Cycle Expansions and Contractions, April 23. Letölthető: https://www.nber.org/cycles/US_Business_Cycle_Expansions_and_Contractions_20120423.pdf. Letöltve: 2020. január 19.

Madarász Aladár,
a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Közgazdaság-tudományi Intézete emeritus kutatója

E-mail: madarasz.aladar@krtk.mta.hu

NYITOTT TÖRTÉNELEMKÖNYVEK

Nem próbálkozom azzal, hogy érdemben megválaszoljam a szerkesztőség kérdését, hiszen úgysem tudnék semmit hozzátenni a nálam sokkal avatottabb és hozzáértőbb kollégák szakszerű véleményéhez. Ehelyett arról szeretnék néhány gondolat-töredéket megosztani a *Külgazdaság* olvasóival: vajon az előrejelzők helyzete nehezebb-e ma, mint az elmúlt időkben? Következzen néhány – természetesen önkényesen kiragadott és semmilyen értelemben nem reprezentatív – példa arra, amit a világhálón kóborolva találhatunk a 2020-as kilátásokról.

Tyler Cowen, a George Mason egyetem professzora arról ír a Bloomberg véleményrovatóban,¹ hogy a 2020-as év azért keményebb dió a megelőzőnél, mert „hosszú idő után számos fontos trend véget érőben van”. Ezért e trendek nem adnak elegendő segítséget az előrejelzőknek, legyen szó akár az amerikai munkaerőpiacról, az amerikai–kínai kereskedelmi háború vagy megegyezés tartósságáról, a kínai gazdasági növekedés kilátásairól, a jobboldali populista pártok esélyeinek alakulásáról, a #MeToo zaklatási ügyek folytatódó vagy lecsengő publicisztikai és politikai hatásáról, nem szólva egy esetleges természeti katasztrófa vagy világjárvány következményeiről.

Ellenpéldaként kínálgatik a Fed chicagói részlegének 2019 decemberében megtartott szimpóziuma az USA 2019-es gazdasági eredményeiről és a 2020-as kilátásokról,² amelyen több mint 140 szakember vett részt. Itt azt állapították meg, hogy folytatódott az Egyesült Államok 2009 óta tartó töretlen gazdasági növekedése, amit a tőzsdei árfolyamok 2018 utolsó harmadában történt drámai visszaesése sem tudott megtörni (az S&P 500 index szeptember 18. és december 24. között 19,8 százalékot veszített értékéből). A baljóslatú jelek ellenére a várt recesszió nem következett be, az index 2019 áprilisára visszanyerte korábbi értékét, ezzel ismét igazolva *Paul Samuelson* még 1966-ban tett maliciózus megállapítását: „az értéktőzsde kilencszer jóslta meg a legutóbbi öt recessziót”.³ A GDP éves növekedése 2019-ben valószínűleg 2,2 százalék volt, ami valamivel felülmúlja a hosszú távú átlagos növekedési ütemet. A szimpózium résztvevői szerint 2020-ra a növekedés valamelyest lassulni fog, de megmarad a hosszú távú trend közelében, a munkanélküliség továbbra is alacsony lesz (3,7 százalék), az infláció kismértékben nőni fog, elérve a 2 százalékot. Nincs drámai fordulat a láthatáron – lélegezhetnek fel az érdekeltek.

A harmadik tétel viszont ismét sötét hangütésű: a Yale-en tanító *Stephen Roach* írásának címe „A 2020-as válság”.⁴ Bár a gazdasági vagy pénzügyi válságok megjóslása szerinte jóvendőmondás, jöllehet minden válságnak van hőse, aki időben figyelmeztetett arra, mi közeleg, s akinek nem hittek. „Ám a modern előrejelzések adatai óvatosságra intenek: azok, akik korrekten előre látnak egy válságot, ritkán ismétlik meg ezt a teljesítményt.” *Roach* érvelése hagyományos és ismerős: a gaz-

¹ *Cowen, T.* [2020]: Why 2020 Is Harder to Predict Than 2019 Was. Letölthető: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-01-06/the-biggest-trend-for-2020-the-rise-of-unpredictability>

² *Strauss, W. – Sarussi, K.* [2020]: Economic Outlook Symposium: Summary of 2019 Results and 2020 Forecasts. Letölthető: <https://www.chicagofed.org/publications/chicago-fed-letter/2020/429>

³ *Samuelson, P.* [1966]: Science and stocks. *Newsweek*, September 19., 92. o.

⁴ *Roach, S.* [2020]: The Crisis of 2020. Letölthető: <https://www.project-syndicate.org/commentary/high-economic-vulnerability-risk-of-major-shock-by-stephen-s-roach-2019-12>

daságok sérülékenysége elsősorban a központi bankok túlduzzasztott mérlegállományából következik, amely többszöröse a válság előtti állománynak, s bár ez a monetáris politika annyiban sikeres volt, hogy megakadályozta a 2008-as válság mélyebb katasztrófába torkolását, de azt követően nem tudott igazán erőteljes növekedést megalapozni. A túlértékelt pénzügyi piacok, a kudarcos monetáris politika és a nem kielégítő növekedés együtt teszik sérülékennyé a vezető fejlett országok gazdaságát, ahol egy szikra, vagyis egy kisebb sokk is elég lehet a 2020-as válsághoz. A lehetséges okok listájának élén a „három P” áll: a protekcionizmus, a populizmus és a politikai rendszerek működési zavarai.

Válogatásunk nyitó- és zárótetele bizonyos mértékig összecseng. *Cowen* úgy véli, a 2020-as év különösen sok meglepetést hozhat, ezért azt ajánlja: ne dobjuk ki a történelemlékönyveket, de legyünk nyitottak arra, ami bekövetkezhet. A nem túl mély szentencia útmutatásnak valószínűleg kevés ugyan, de alkalmat kínál, hogy felidézzek két jellegzetes és nevezetes jóslatot az 1929–1933-as nagy válság amerikai történetéből.

Időrendben az első 1929. szeptember 5-én hangzott el a Wellesley-ben rendezett éves nemzeti üzleti konferencián: „előbb vagy utóbb jön egy összeomlás, amely kiterjed a vezető részvényekre és 60–80 pontos csökkenést fog okozni a Dow Jones indexben” (az index ekkor 380 ponton állt). „A jó idő nem tart örökké. A gazdasági ciklus ma is működik, ahogyan a múltban (...) Azok a befektetők járnak el okosan, akik most megszabadulnak adósságaiktól és bevonják vitorláikat.” Noha a szónok felvezetésként azt is elmondta, hogy ez a komor jóslat csupán megismétli azt, amit már az előző két évben is hangoztatott, a hatás nem maradt el. A *New York Times* másnapi száma, amely a 12. oldalon ismertette az előrejelzést, a címlapján viszont már arról adott hírt, hogy a sötét jóslat derült égből lezúduló viharként csapott le a Wall Streetre, ahol a zárás előtti óra példátlanul hektikus eladási hulláma 3 százalékos esést eredményezett a főbb indexekben.

Pedig a *New York Times* igyekezett az apokaliptikus próféciaát egy másik vélemény közlésével ellensúlyozni, amelyben az volt olvasható, hogy a részvényárak nem túlértékelték, és a Wall Street nem áll összeomlás előtt. „Bár egyikünk sem tévedhetetlen, és lehet recesszió – fogalmazott óvatosan az ellenvéleményt adó szakértő –, de a tömegtermelés és az új találmányok (...) rendkívüli mértékben megnövelték a prosperitást, a társaságok és az egyének jövedelemtermelő képességét.” Ezért a jövőben el fog tűnni az a kockázati különbség, amely eddig a biztosnak tekintett kötvények és a részvények között fennállt, „a közönséges részvényeket

biztos befektetési formaként fogják kezelni”.⁵ A következő napi kereskedés igazolta a második véleményt: a tőzsde néhány óra alatt teljesen kiheverte az előző nap veszteségét, és a Wall Street már csak gúnyt űzött abból a prófécíából, amely egy nappal korábban még akkora felfordulást okozott. Talán ez is közrejátszott abban, hogy a második vélemény szerzője néhány héttel később már azt jelentette ki, hogy a részvényárak tartósan magas síkra kerültek, és ő azt várja, hogy ott is fognak maradni. „Noha nem próbálok meg semmilyen egzakt előrejelzést adni, nem érzem azt, hogy hamarosan, vagy bármikor sor kerülne egy 50-60 pontos esésre, ahogyan azt Mr... megjósolta.”⁶ Ez 1929. október 15-én este hangzott el, a fekete csütörtök pedig 1929. október 24-én következett be.

Ideje kiléptetni a két protagonistát az eddigi névtelenség homályából: a pesszimista, akinek nevét kihagytam az utolsó idézetből, *Roger Babson*, az optimista pedig *Irving Fisher*. *Babson* jellegzetes amerikai vállalkozó figura volt, aki rendkívüli energiával építette fel gazdasági elemzésekkel és előrejelzésekkel foglalkozó kiadvány- és intézményhálózatát, amely üzletileg sikeresnek bizonyult, noha a newtoni hatás-ellenhatás törvényére épített, az üzleti tevékenység alakulását bemutató grafikonok és táblák tudományos megalapozottsága nem ment túl a jó és rossz idők váltakozásának toposzán, amelyet összekapcsolt az emberi természet alapjaival és a hordaszerű viselkedéssel. Ez elég volt ahhoz, hogy bizonyos értelemben guruvá váljon, megteremtve a gazdasági előrejelző modern figuráját, aki az üzleti világ és a média számára egyaránt használhatónak bizonyult, és szinte bármiről kész volt nyilatkozni. S az is érvényes rá, amiről *Roach* említésekor esett szó: egy válság korrekt előrejelzése egyáltalán nem garancia arra, hogy az illetőnek ezt sikerül megismételnie – az 1929 előtti esztendőben *Babson* pesszimista jóslatai nem váltak be, ahogyan 1931-ben is melléfogott, amikor már fellendülést várt, és befektetésre biztatta hírlevelének előfizetőit.⁷

Ám mindez nem változtat a tényen – 1929 őszén neki lett igaza, nem pedig a modern közgazdaság-tudomány egyik legnagyobb alakjának, *Irving Fishernek*.⁸ Bár *Fisher Babsonra* tett megjegyzése: „kedves úriember, sok követője van és nagy publicitást élvez, de nincs akadémiai alapja”, azt sejteti, hogy az elefántcsonttorony

⁵ Lásd: *The New York Times*, 1929. szeptember 6., 1. és 12. o.

⁶ *The New York Times*, 1929. október 16., 8. o.

⁷ *Babsonról* lásd *Friedman, W. A.* [2014]: *Fortune Tellers*. Princeton University Press, 12–50. o.

⁸ A P/E mutató alapján *McGrattan–Prescott* mellett érvel, hogy az összeomlás ellenére *Fishernek* volt igaza: az árfolyamok nem voltak túlértékelve. Lásd: *McGrattan, E. – Prescott, E.* [2004]: *The 1929 Stock Market: Irving Fisher Was Right*. *International Economic Review*, Vol. 45., No. 4., 991–1009. o. Az viszont tény, hogy a tőzsdeindex 1954-ben érte el újra a válság előtti szintet.

magasából ítélkező professzor állt szemben a kétes hitelű előrejelzővel, de ez téves benyomás. Kettejük pályája számos párhuzamot mutat: a Yale professzora éppúgy szenvedélyes társadalmi reformer volt, mint *Babson*, az alkoholtilalom és az eugenika szószólója, az egészséges életvitelt sikerkönyvben hirdető szerző, sikeres feltaláló és ebből meggazdagodó üzletember, indexszámításokat értékesítő vállalkozás alapítója. Ami pedig a gazdasági előrejelzést illeti, *Fisher* nemcsak tudományos cikkekben foglalkozott a témával, hanem rendszeresen igyekezett szélesebb közönséghez szólni, több mint egy évtizedig publikált ezzel foglalkozó heti oldalt különböző újságokban.

A következő hónapokban és években *Fisher* többször is megpróbálta megmagyarázni, mi történt. 1929 novemberében a pánik okaként a tömegpszichológiát jelölte meg, „nem az volt az ok, hogy a piacon az árak egészségtelenül magasak voltak (...), az árak jórészt azért estek, mert a pszichológia úgy működött, hogy az árak lefelé mennek, mert lefelé mennek”.⁹ 1930 elején már könyvet adott ki a válságról, amelyben kijelentette, hogy a tőzsdei összeomlás a korábbi példátlan prosperitásból fakadt, de ez hamarosan helyreáll, „a közvetlen jövőt illetően a kilátások fényesek”. Ekkorra már a befektetői világ nem tulajdonított különösebb jelentőséget az ő véleményének, miként egy magazin írta: „a Wall Street felfordulása Irving Fisher tőkéjét új mélypontra süllyesztette, de Roger Babsonét az egekbe emelte.” S ez nemcsak átvitt értelemben volt igaz: *Fisher* a szó szoros értelmében is elvesztette többmilliós vagyonát, a birtokában lévő részvények árfolyama 1929–1933 között 58 dollárról 1 dollárra zuhant. *Babson* maga elegánsan kommentálta a történeteket: „*Fisher* egyike a mai világ legnagyobb közgazdászainak és önfeláldozó polgár (...), ám azt gondolja, hogy a világot számok és elméletek irányítják, nem pedig érzelmek és divatok.” Az egészséges életvitel szószólója a női divat példájával érzékeltette mondandóját: „A közgazdász megállapíthatja, hogy télvíz idején a magas szárú cipő és a hosszú szoknya jobb a nőknek, mint az alacsony szárú cipő és a rövid szoknya, de a világ összes közgazdásza sem lenne képes rávenni a nőket a változtatásra, amíg a divat nem változik (...) Ugyanez irányítja a Wall Streetet is.”¹⁰

Nyilvánvalóan aránytévésztés volna, ha a körkérdésre adott válasz keretei között próbálnám meg elemezni azt a diszkrepanciát, amely a sikeres vagy kudarcos gazdasági előrejelzések és a *Babsonnál* hiányzó, *Fisher* esetében kimagasló tudományos teljesítmény között van. Itt csupán emlékeztetek arra, hogy *Fishernek* a válság kapcsán kidolgozott adósságdefláció elmélete, amely a saját korában nem váltott ki

⁹ Idézi: *Galbraith, J. K.* [1992]: *The Great Crash 1929*. Penguin, 165. o.

¹⁰ Idézi: *Friedman, W. A.* [2014]: *Fortune Tellers*. Princeton University Press, 81. o.

visszhangot, a hetvenes évektől kezdve *H. Minsky* és *C. Kindleberger* nyomán már kezdett polgárjogot nyerni, 2007–2008-ban pedig jelentős szerepet játszott a Fed és a Bank of England politikájának alakításában.¹¹

A történeti kiruccanás után befejezésül illendő volna visszatérni a szerkesztőség eredeti kérdésére, én azonban látószöveget váltanék, s a 2020-as gazdasági válság, recesszió stb. esélyének mérlegelése helyett a jelen világában erőteljesen ható válságtudatról próbálok valamit mondani. Ez a sokrétű, számos életformát, időhorizontot és fogalmi dimenziót átfogó kritikai narratíva ismeretes módon bizonyos mértékig a folytatása annak, ami ellen megfogalmazza magát: a XVIII. században kibontakozó modernitásnak, a felvilágosodás gondolatvilágának. Az innen származó eszméknek, értékeknek és tradícióknak, így mindenekelőtt az ész, a tudomány és a technológia univerzális hegemoniájára alapozott társadalmi haladás lehetőségét alapcélként tekintő programnak kitüntetett hely jut a mai autoriter, illiberális, populista politikai rendszerek ellenségekéiben (vö. a hatalmi ágak szétválasztása, a törvény előtti egyenlőség vagy a szekularizáció elleni támadásokat a hazai politikai életben és a nyilvánosságban). *Reinhart Koselleck*, az elmúlt évtizedek kiemelkedő német történésze a XVIII. századi kritikai gondolkodás és válságtudat kapcsolatát így jellemezte: „A krízis lényegéhez tartozik, hogy esedékes egy döntés, de még nem született meg. Úgyszintén hozzátartozik a válság lényegéhez, hogy bizonytalan a döntés kimenetele. A kritikus helyzet általános bizonytalanságát tehát áthatja a bizonyosság, hogy a kritikus állapot – nem tudni pontosan, mikor és hogyan, de mindenképpen – hamarosan meg fog szűnni. A megoldás mikéntje bizonytalan, maga a vég, a fennálló viszonyok – fenyegető és rettegett vagy hön remélt – gyökeres megváltozása azonban bizonyos az emberek számára. A krízis felveti a történelmi jövő kérdését.”¹²

Vajon fennáll-e még a történetiség a modernitás felfedezte értelemben mint lehetőség, vagy már csak fenyegetés?

¹¹ *Robert W. Dimand* [2019]: Irving Fisher. Palgrave Macmillan, 175–196. o.

¹² *Reinhart Koselleck* [2016]: Kritika és válság. Atlantisz, 135. o.

Mérő Katalin,
a Budapesti Gazdasági Egyetem docense

E-mail: katalinmero@gmail.com

SZABÁLYOZÁSI KÉTSÉGEK

A bő tíz évvel ezelőtt kibontakozott globális pénzügyi válság okait elemezve megkerülhetetlen a pénzügyi közvetítőrendszer felelősségének a vizsgálata, ezen belül is a bankok profitéhség által hajtott felelőtlen, túlzott kockázatokat vállaló, expanzív hitelezési magatartásának és az úgynevezett árnyékbankrendszer szerepének a feltárása. Árnyékbankrendszeren azoknak az intézményeknek a sok szálon egymáshoz kötődő hálózatát értjük, amelyek nem banki formában működve vesznek részt a hitelezés és az ahhoz kapcsolódó forrásgyűjtés folyamatában, hanem úgy, hogy a hiteleket bonyolult, az eredeti hitel kockázati jellemzőitől teljesen elszakadó kockázatokat hordozó értékpapírokká strukturálják át, és azokat adják el a pénz- és tőkepiacokon. Az értékpapírosítás szereplői közé tartoznak a minősítő cégek is, amelyek értékelése révén válnak jól árazhatóvá az értékpapírok a piacon. A válság előtti időszakban így kialakított értékpapírokat nemcsak az intézményi befektetők vásárolták szívesen mint stabil portfólióelemeket, mert a minősítések tükrében úgy tűnt, hogy kockázat- és hozamjellemzőik kiemelkedően jók, hanem a rövid pénzpiaci alapok is, mert ezek a kötvények megbízható fedezetként szolgáltak a rövid likviditási célú ügyletek, elsősorban a repőügyletek piacán is. A válság alatt ezeknek a papíroknak a piacáról eltűnt a likviditás, és elértéktelenedtek.

A pénzügyi közvetítőrendszer válság előtt felépült és a válság során realizálódó kockázataira, annak magas társadalmi költségeire adott reakcióként olyan *szabályozási hullám bontakozott ki*, amely egyrészt azt célozta meg, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer ne legyen a pénzügyi válságok motorja, sőt a szabályozás járuljon hozzá a válságok megelőzéséhez is. Vagyis a szektor tevékenysége ne legyen prociklikus, a betétesek pénzével a bankok ne vállaljanak túlzott pénz- és tőkepiaci kockázatokat, az intézmények átláthatóan és kockázattudatosan működjenek, a korábbi rossz ösztönzők szűnjenek meg. Másrészt az volt a cél, hogy az intézmények legyenek ellenállóbbak egy esetlegesen bekövetkező jövőbeni válsággal szemben: legyen elég tőke és likviditás mind az egyes intézmények egyedi, úgynevezett mikroprudenciális kockázatainak, mind a pénzügyi rendszer szintjén generálódó, úgynevezett makroprudenciális kockázatoknak a fedezésére. A célok közül az első

realitását eleve sokan megkérdőjelezték, hiszen a pénzügyi válságokat magyarázó elméletek (elsősorban *Irving Fisher* és *Hyman Minsky* munkásságából kiindulva) a hitelezés eredendően prociklikus természetét hangsúlyozzák, ami inherens módon teszi sebezhetővé a pénzügyi rendszert. A második cél, vagyis a sokkokkal szembeni ellenálló képesség növelése már jóval realisabbnak látszik, hiszen egy tőkével és likviditással jól felvértezett, a kockázatait ismerő és professzionálisan kezelő pénzügyi intézmény képes lehet egy jelentős megrázkódtatást is túlélni.

A pénzügyi rendszer működésének válság utáni újraszabályozása sok ezer oldal szabályozói dokumentumban teljesült meg mind a globális szintű ajánlásokban és irányelvekben, mind az egyes országok konkrét szabályaiban, illetve Európában az Európai Unió szintjén is. A bankok tevékenységét illetően rengeteg területen és szinte megszámlálhatatlan részletre kiterjedően hozott komoly változásokat a válságot követő időszak. A teljesség igénye nélkül a következőket érdemes megemlíteni. Megváltozott a szabályozói tőke definíciója, képzésének módszertana, olyan, úgynevezett makroprudenciális tőkepuffereket vezettek be, amelyek nem a bankok egyedi kockázataira fókuszálnak, hanem a rendszer egészében megjelenő kockázatokra; kötelező likviditási mutatóknak kell megfelelni; új banki válságmegelőzési, válságkezelési és bankmentési szabályok születtek, és megváltoztak a betétbiztosításra vonatkozó szabályok.

Megváltozott az is, hogy a bankok a szabályozói követelményeknek való megfelelés érdekében milyen mértékben támaszkodhatnak a saját belső modelljeikre, hogy milyen információkat kell nyilvánosságra hozniuk, és hogy milyen módon kell a hatóságoknak a bankokat felügyelniük. Néhány országban (Európában az Egyesült Királyságban, Németországban, Franciaországban és Belgiumban) olyan, úgynevezett strukturális szabályokat is hoztak, amelyek a betétgyűjtés és a tőkepiacon való saját számlás kereskedés intézményeit szervezetileg elkülönítik. Az Európai Unióban a bankszabályozás és -felügyelés, valamint a válságkezelés intézményi kerete is átalakult, ami számos új uniós szintű intézmény létrehozásában öltött testet.

Az árnyékbankrendszer vonatkozásában engedélykötelessé, szabályozottá és felügyeltté vált a hitelminősítők tevékenysége, valamint jelentősen megszigorodtak a pénzpiaci alapokra vonatkozó szabályok, annak érdekében, hogy az alapok az esetleges befektetői rohamokkal szemben kellő likviditással rendelkezzenek. Ezen túlmenően kialakították az árnyékbankrendszer nyomán követésének módszertanát is. Az árnyékbankrendszer kockázatairól a pénzügyi stabilitásért felelős intézmények mind globálisan, mind az EU szintjén rendszeres elemzéseket publikáltak. A válságot követő optimizmus és eufemizmus jegyében azonban előbb, 2018-ban a

globális Pénzügyi Stabilitási Tanács, majd 2019-ben az Európai Rendszerkockázati Tanács is átnevezte ezeket a jelentéseket a nem banki pénzügyi közvetítőkről szóló jelentéseknek, hogy enyhítsék a válságban betöltött szerepükhöz kapcsolódó negatív konnotációt.

A számos új intézmény létrehozása, a nagyon sok és bonyolult új szabály bevezetése, a negatív jelentéstartalmak kerülése *azt az illúziót keltheti, hogy a szabályozók mindent megtettek annak érdekében, hogy a pénzügyi rendszer kevésbé járuljon hozzá a válságok kialakulásához.* Illetve, egy esetleges jövőbeni recesszió bekövetkeztekor ne kerüljön sor a pénzügyi rendszer olyan mértékű megrendülésére, ami a gazdaság normális működését veszélyezteti, és az adófizetők pénzének válságkezelési célú felhasználását teszi szükségessé. A legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban az: vajon ezt valóban kijelenthetjük-e?

Véleményem szerint semmiképpen nem!

Az új szabályrendszer lényegét tekintve megmarad abban a válság előtti logikai mederben, amelynek alapja a bankok nagy tőkeáttételes működése és a banki és tőkepiaci tevékenység nehezen áttekinthető összefonódása. Ennek egyik legfőbb oka, hogy a bankok tőkekövetelményének számítási alapja továbbra is a mesterségesen kreált, úgynevezett kockázattal súlyozott eszközérték marad, ami a banki eszközök kockázatoságával csak igen áttételes viszonyban van, és célzottan erre irányuló innovációkkal kreatívan arbitrálható. Ezt a jelenséget nevezi a szakirodalom tőkeáttételi játszmának. A kockázati súlyozás jól ismert hiányosságainak kiküszöbölésére az új szabályrendszer kiegészítő jelleggel egy 3 százalékos, súlyozatlan tőkekövetelményt is előír, ennek mértéke azonban annyira alacsony, hogy nem befolyásolja érdemben a bankok tőkeellátottsági követelményét, a tőkeáttételi játszma lehetőségét. Ezért javasolja bestsellerré vált könyvében az *Admati* és *Hellwig* szerzőpáros,¹ hogy a súlyozatlan tőkekövetelmény 30 százalék legyen. Hasonló motivációból legalább 15 százalékos súlyozatlan tőkekövetelményre tett javaslatot 19 nagynevű közgazdász-professzor a *Financial Times*-nak írt véleménylevelében.²

A pénzügyi rendszer sérülékenysége fennmaradásának másik komoly oka, hogy az Európai Unió 2018-ban visszavonta a strukturális reformokra tett javaslatát, így továbbra is megengedhető, hogy a betétgyűjtő bankok a tőkepiacokon saját számítás kereskedési tevékenységet folytassanak, vagyis a betéteseik pénzével tőkepiaci

¹ *Admati, A.–Hellwig, M.* [2013]: *The Bankers New Clothes: What's Wrong with Banking and What to do about it.* Princeton University Press.

² *Financial Times*, 2010. november 9. Letölthető: <https://www.ft.com/content/63fa6b9e-eb8e-11df-bbb5-00144feab49a>

spekulációt végezzenek. A javaslat visszavonásának legfőbb indokaként azt jelölik meg, hogy a szabályozási reformcsomag egyéb elemei olyan mértékben javították a bankok stabilitását, hogy a banki és a piaci tevékenység elkülönítésére már nincs szükség. Ha azonban elfogadjuk, hogy a pénzügyi válságok többsége mögött buborékot generáló, hitellel is táplált kereskedési tevékenység húzódik meg,³ akkor a strukturális reformok elhagyása nehezen indokolható. Annál is inkább, mert a sok, bonyolult technikájú, nehezen áttekinthető és megérthető szabállyal szemben ez egy egyszerű, jól nyomon követhető szabályozási elem lett volna. Az EU lépésének következményeként várható, hogy a néhány országban már bevezetett strukturális reformok is fellazulnak, azokat a következő években visszavonják.

Harmadik okként pedig azt emelhetjük ki, hogy az árnyékbankrendszerre vonatkozó eufemisztikus átnevezésen túl *nem sok történt annak érdekében, hogy a bankrendszeren kívüli pénzügyi vállalkozások szférájában zajló, piacokról finanszírozott hitelezési tevékenység a szabályozott és felügyelt tevékenységek közé tartozzon.*

Az említettek eredőjeként ma biztosan csak annyit mondhatunk el, hogy a pénzügyi intézmények, elsősorban a bankok szabályozása vonatkozásában hosszan, *fájdalmasan vajúdtak a szabályozó hatóságok, és sok új bonyolult, részben csak az elkövetkező években hatályosuló szabályt szültek. De az továbbra is kérdés, hogy valójában mi született.* Jelenlegi ismereteink alapján csak remélhetjük, hogy a megannyi részsabályozásból nem homokvár épült – de ebben nem igazán bízhatunk.

³ Ezt meggyőzően dokumentálja Kindleberger, Ch. – Aliber, R. [2005]: *Manias, Panics and Crashes*, Fifth Edition, John Wiley & Sons.

Molnár Dániel,
a Századvég Gazdaságtudató Zrt. makrogazdasági elemzője, a Budapesti
Corvinus Egyetem doktorandusza

E-mail: molnar.daniel@szazadveg.hu

Regős Gábor,
a Századvég Gazdaságtudató Zrt. makrogazdasági üzletágvezetője

E-mail: regos@szazadveg.hu

Horváth Diána,
a Századvég Gazdaságtudató Zrt. makrogazdasági elemzője, a Budapesti
Corvinus Egyetem doktorandusza

E-mail: horvath.dia@szazadveg.hu

MIKOR LESZ VÁLSÁG?

Az utóbbi időszak egyik leginkább felkapott témája a közgazdászok és sokszor már a közvélemény körében is a közelgő válság. A vita leginkább arról szól, hogy a jelenlegi világgazdasági lassulás egy következő válság előjele, vagy csak átmeneti tényezők eredménye. Ugyanakkor elsőként fel kell tennünk a kérdést, vajon miért gondolják úgy sokan, hogy újabb válság közeleg, miközben a legutóbbi válságból (2012, az eurózóna adósságválsága) még éppen hogy csak kikecmeregünk? Fontos azt is hangsúlyozni, hogy válságot nem lehet előre jelezni, ha lehetne, akkor meg is lehetne akadályozni.

A válsággal kapcsolatos várakozások, polémiák felbukkanásának oka kettős: egyrészt a történelmi tapasztalatok – amióta létezik a mai értelemben vett közgazdaságtan, recessziós és konjunkturális időszakok követik egymást, vagyis csupán empirikus tapasztalatok alapján a jelenlegi felívelésnek előbb-utóbb véget kell érnie. A National Bureau of Economic Research csak 1945 óta 11 ciklust azonosított be az USA-ban,¹ amelyek közül a leghosszabb fellendülési időszak 1991 és 2001 között, kerekén 10 évig tartott, míg a mostani ennél már 6 hónappal hosszabb. Másrészt

¹ Lásd: <https://www.nber.org/cycles.html> (Letöltve: 2019. 12. 20.)

több gazdasági folyamat, indikátor mutatja azt, hogy a dinamikus gazdasági növekedés korszakának vége, eljött a lassulás időszaka. Az egyik leggyakrabban hivatkozott mutató ezek közül a GDP: az eurózána növekedési üteme a 2017-es 2,5 százalékról 2018-ra 1,9 százalékra lassult, míg 2019-re az Európai Központi Bank már csak 1,2 százalékos növekedést jelez előre, amely idén 1,1 százalékra mérséklődhet. Ugyanakkor ez az ütem még mindig nem jelent recessziót, csak visszafogott növekedést.

Félő ugyanakkor, hogy a bizonytalanság önbeteljesítő jóslatként válságot eredményez. Amennyiben a gazdasági szereplők (akár a háztartások, akár a vállalatok) egy válság közeledtét érzékelik, arra a kiadásai visszafogásával, tartalékok felhalmozásával reagálnak. Ez visszafogja a keresletet, ami csak megerősíti a gazdasági szereplőket a korábbi megérzésükben, így tovább fokozva a tartalékolási hajlandóságot. A problémát jelenleg ugyanakkor nemcsak a várakozások jelentik, hanem rengeteg olyan történés is, amelyek bizonytalanságot gerjesztenek a gazdasági szereplők körében. A teljesség igénye nélkül ide sorolhatók az USA és Kína közötti vámháború, a brexit-tragikomédia, az olasz gazdaság egyensúlytalanságai vagy az egyes feltörekvő piacokon (Törökország, Argentína) időnként felmerülő országspecifikus problémák. Mindezek óvatosságra intik a befektetőket.

A különböző válságindikátorok keresése és tesztelése népszerű kutatási terület a közgazdászok körében, aminek köszönhetően a szakirodalomban és a sajtóban rengeteget foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy nincs holtbiztos és legjobb indikátor a válságok előrejelzésére: mindegyik esetében előfordult már, hogy akkor is jelzett, amikor nem volt válság, vagy nem jelzett, amikor kellett volna neki. A különböző indikátorok közül mi most a beszerzési menedzser-indexet (PMI) emelnénk ki². A composite index értéke decemberben 50,9 pont volt, ami enyhe növekedést jelent. Ez a feldolgozóipar 46,3 pontos és a szolgáltató szektor 52,8 pontos mutatójából tevődik össze, vagyis a beszerzési menedzserek jelenleg csak a feldolgozóiparban számítanak visszaesésre, míg a szolgáltatóiparban további növekedés várható. Ezzel kapcsolatban érdemes azt is megnézni, hogyan alakult a 2008–2009-es válság előtt a PMI értéke. A szolgáltató szektor és a feldolgozóipar PMI-je is csak 2008 júniusában csökkent a növekedési küszöböt jelentő 50 pont alá, vagyis az index előrejelző képessége csak minimális volt: mindössze 3 hónappal előzte meg a Lehman Brothers csődjét. Ezzel szemben a feldolgozóipar indexe 2019 februárja óta jelez visszaesést, míg a szolgáltatásoké változatlanul növe-

² Lásd: <https://ihsmarkit.com/products/pmi.html> (Letöltve: 2020. 01. 14.)

kedést mutat. Ezek együtt így inkább szektorális problémákat (autóipar átalakulása, kereskedelmi háború) jeleznek, mintsem teljes, rendszerszintű kockázatokat. Ez pedig inkább az átmeneti lassulás teóriáját támasztja alá, mint egy újabb világgazdasági válságét.

A magyar gazdaság szempontjából az a legfontosabb kérdés, hogy mégis hogyan érinti majd a következő válság. Ennek pontos megválaszolásához azonban jó lenne tudni, hogy milyen válság is jön, mi lesz a kiváltó ok. Ezt viszont nem ismerjük – mint esszénk elején hangsúlyoztuk, ezért nem is lehet megmondani, hogy mikor lesz válság –, így csak általános megfogalmazásokat lehet tenni a magyar gazdaság helyzetét illetően, illetve párhuzamot vonni a 2008-as válság előtti viszonyokkal.

Magyarország kis, nyitott gazdaság: az export értéke a GDP 84,9 százalékát tette ki 2018-ban. Ez az Európai Unióban a hatodik legmagasabb arány volt, ám érdemes figyelembe venni, hogy előttünk speciális helyzetű országok is vannak, mint például Luxemburg (211,6 százalék) vagy Írország (122,3 százalék). A nyitottság a régióban nem magyar sajátosság: Szlovákia az export/GDP arány tekintetében negyedik helyen állt (96,1 százalék), Szlovénia az ötödik (85,4 százalék), míg Csehország a nyolcadik (78,4 százalék) volt. A külső piacoktól – és azon belül is jelentős részben a német piactól – való függés tehát kockázatot jelent, még akkor is, ha a német gazdaság 2018 második fele óta tartó stagnálását egyelőre csak mérsékelten érzi meg a magyar gazdaság. Az ország nyitottsága egyébként az elmúlt években lezajlott beruházásoknak köszönhetően 2008 óta fokozódott: akkor az export még a GDP-nek csak a 79,3 százaléka volt.

Nagyobb kockázatot jelent 2008-hoz képest a járműgyártás jelentős szerepe is, bár akkor sem ez okozta azt, hogy Magyarországot a válság súlyosan és elhúzódóan érintette. A járműgyártás részaránya a GDP-n belül 2018-ban 4,5 százalék volt, míg 2008-ban még csak 3,8 százalék. Hasonlóan fontos ugyanakkor a járműgyártás Szlovákiában és Csehországban is: az előbbiben 4,6 százalék volt a járműgyártás részaránya 2018-ban (2008-ban 3,1 százalék), míg az utóbbiban 5,7 százalék (2008-ban 4,2 százalék).

Ami miatt kevésbé kell félnünk egy valamikor bekövetkező válságtól, mint a 2008-astól kellett volna, az az ország egyensúlyi mutatói. A 2008 előtti időszakot a túlzott és nem megfelelő szerkezetű (devizahitelezés) eladósodással jellemezhetjük. A Bank for International Settlements (BIS), illetve az Államadósság Kezelő Központ statisztikái szerint a következő megállapítások tehetők:

- A háztartások GDP-arányos hitelállománya a 2008 végi 36,3 százalékról 2019 első félévének végére 17,5 százalékra csökkent.
- A GDP-arányos vállalati hitelállomány 81,8 százalékról 66,0 százalékra mérséklődött.
- Az államadósság a GDP 2008 végi 71,8 százalékos (2009 első negyedéves 82,2 százalékos) értékéről 68,2 százalékra esett vissza.

Természetesen ebben az esetben nemcsak az aktuális trendérték számít, hanem a tendenciák is: a 2008-as válságot megelőzően mindhárom vizsgált szektor GDP-arányos adóssága növekedett, míg az elmúlt éveket csökkenés vagy stagnálás jellemezte.

Érdemes ezeket a számokat összevetni például a BIS adatbázisában fellelhető cseh és a lengyel adatokkal:

- A lakosság Csehországban és Lengyelországban 2008-ban még kevésbé (25,8 százalék, illetve 30,1 százalék), 2019 közepén azonban már jobban el volt adósodva, mint Magyarországon (32,0 százalék, illetve 35,1 százalék).
- A vállalatok eladósodottsága Csehországban és Lengyelországban 2008-ban és 2019-ben egyaránt elmaradt a magyartól (Csehországban 50,4, illetve 56,8 százalék, míg Lengyelországban 39,7, valamint 43,9 százalék).
- Az államadósság az Eurostat adatai szerint a visegrádi országok közül mindkét vizsgált időpontban Magyarországon volt a legmagasabb, ám 2008 vége és 2019 közepe között csupán Magyarországnak sikerült mérsékelnie a mutatóját: 2012 óta immáron trendszerűen csökken a GDP-arányos államadósság, amely tendencia folytatására azonban még szükség van.

A hitelek kapcsán nemcsak mennyiségi, hanem minőségi problémák is fennálltak 2008-ban: az adósság jelentős része külföldi valutában volt denominálva, illetve a kamatkockázatot sem küszöbölték ki. A bevételeit jellemzően forintban szerző lakosság hitelállománya esetében a devizaarány a 2008-as 67,3 százalékról 2018 végére 1,8 százalékra csökkent, az állam esetében pedig a 2008 végi 37,6 százalékról 2018 végére 20,1 százalékra mérséklődött – miközben 2011-ben volt olyan időszak, amikor a mutató értéke 50 százalék fölött volt. E kockázat érdemi mérséklődése tehát jelentős mértékben csökkenti az ország kitettséget egy esetleges újabb válságnak.

A makrostabilitás másik fontos indikátora a folyó fizetési mérleg, illetve a nettó finanszírozási képesség (a folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg együttese) GDP-arányos értéke lehet. 2008-ban – az azt megelőző évekhez hasonlóan – a folyó fizetési mérleg és a nettó finanszírozási képesség egyaránt jelentős passzívumot mutatott: a GDP arányában kifejezve 7,1, illetve 6,2 százalékot. Ez azt jelenti, hogy ebben

az időszakban Magyarország évente érdemi tartozást halmozott fel más országok felé. Az egyensúlyi mutatók a válság után jelentősen javultak, míg az elmúlt néhány évben a fogyasztás és a beruházás dinamikus bővülése után kismértékű romlást mutattak. Ez 2018-ra mínusz 0,6, illetve plusz 2,0 százalékos GDP-arányos egyenleget eredményezett a folyó fizetési mérleg és a nettó finanszírozási képesség esetében. Ez tehát jóval kedvezőbb a 2008-as helyzethez képest.

A gazdaság jelenleg sokkal jobb állapotban van, mint a 2000-es évek második felében. Nincsenek számottevő egyensúlytalanságok: a háztartások hitelállománya nem kiemelkedő, ráadásul teljes mértékben forintban áll fenn, a folyó fizetési mérleg nagyjából egyensúlyt mutat, a költségvetési hiány úgy alacsony, hogy ez nem társul megszorító gazdaságpolitikával, az államadósság jelentős részben hazai kézben és hazai devizában van. Ugyanakkor Magyarország továbbra is kis nyitott gazdaság, vagyis ki van téve a nemzetközi folyamatoknak, amelyekre befolyása, ha van is, minimális.

A világgazdasági lassulásnak alapvetően két hazai ellenszere van: a monetáris politika és a fiskális politika, amelyek a válság hatásait valamilyen mértékben ellensúlyozhatják. A korábbi gondolatmenetet folytatva így érdemes megnézni, hogyan áll a két terület mozgástere most és hogyan állt 2008 előtt. A fiskális politika terén az látható, hogy a GDP-arányos költségvetési hiány évek óta a 3 százalékos maastrichti kritérium alatt alakul, sőt jövőre az előrejelzések alapján akár 1 százalékra is csökkenhet. Ezzel szemben 2008 előtt a 2006-tól induló megszorítások ellenére sem sikerült ezt teljesíteni, még csak megközelíteni sem, vagyis úgy léptünk be a válságba, hogy a fiskális lazításnak semmilyen tere nem volt, sőt szigorítania kellett. Érdemes megemlíteni, hogy a fiskális mozgástér több európai országban ennél is jelentősebb, hiszen a tagállamok felében a költségvetés többletes – ezt a mozgástérrel a német kormány azonban egyelőre érdemben nem használja ki.

A monetáris politika mozgástere némiképp összetettebb kérdés. A legutóbbi válság előtt elméletben jelentős mozgástér volt a monetáris politika előtt. Az alapkamat 8 százalékon állt a válság előtt közvetlenül, azonban a Magyar Nemzeti Bank mozgástérét az érdemi devizakitettség korlátozta. A visszaesést nem volt képes kamatcsökkentéssel ellensúlyozni, mivel az egyéb csatornákon (pl. árfolyam) tovább mélyítette volna a recessziót. Ezen felül a kockázati megítélés romlása miatt szigorítania kellett, tehát a fiskális politika mellett a monetáris politika is kényszerpályára kerülve prociklikussá vált. Ezzel szemben most a korlátozó tényező a korábbiaktól eltér: a Magyar Nemzeti Bank – hasonlóan más jegybankokhoz – eddig is laza monetáris politikát folytatott, a konvencionális eszközöket kimerítette, az alapkamat

érdemi csökkentésére nincs mód. Ugyanakkor az előző válság után megjelentek új, nem konvencionális eszközök (Növekedési Hitelprogram, Növekedési Kötvényprogram, illetve egy esetleges mennyiségi lazítás, QE), amelyek alkalmazása segítheti egy válságból a kilábalást – azonban ezek határait a történelmi tapasztalatok hiányában még nem láthatjuk.

Azt tehát tudjuk, hogy egyszer lesz válság. Hogy mikor, azt nem: talán az idén, talán 5, talán 10, talán 50 év múlva. Remélhetőleg nem lesz olyan súlyos sem világszinten, sem Magyarországon, mint a 2008-as volt. Hazánkat kis nyitott gazdaságként egy újabb válság bizonyosan érinteni fogja, ám nem mindegy, hogy milyen mértékben, azazhogy mennyire vagyunk erre felkészülve. A helyzet ugyanakkor jobb, mint 2008-ban volt, és ez maradjon is így!

Muraközy László,
a Szent István Egyetem egyetemi tanára

E-mail: laszlo murakozy@gmail.com

VÁLSÁGOS VÁLSÁGKEZELÉSEK

A modern tőkés világ gazdaság több mint két évszázadának egyik immanens jellegzetessége a ciklikus fejlődés. A nagy válságok mindig a centrumból indultak ki, és alapvető intézményi, technológiai változások hordozói voltak. 2008-ban ugyancsak a legfejlettebb országból, az Egyesült Államokból indult ki a recesszió. A modern ciklusok kezdetét a szabadversenyos kapitalizmus szakaszát megnyitó 1825-ös válság jelentette. Ez a hosszú, fél évszázados *Kondratyev*-hullámok kiindulása is volt, s ha hihetünk ennek szabályszerűségében, akkor az újabb, ötödik mélypontja éppen a 2020-as évekre várható. A XIX. század sok kisebb válsága után az 1873-ban kezdődő és két évtizedig tartó „Long Depression” ismét hatalmas átalakulásokat hordozott, a nagy monopóliumok megjelenése a kapitalizmus új szakaszát hozta. Az 1929–1933-as „Great Depression” kihívása a kiterjedt állami beavatkozást, a második világháború utáni modern vegyesgazdaságok kialakulását alapozta meg (Muraközy, 2016).

A költekezés új gazdaságtana

Ez utóbbi váltás joggal kapcsolódik össze *John Maynard Keynes* nevével, miközben a rá hivatkozó gazdaságpolitikák sokszor messze álltak és állnak a mester tanításaitól. Mint ahogy *Joseph Schumpeter* figyelmeztetett, Keynes „megérintette a közgazdasági gondolkodás nagyjait, egyúttal hatott a tudományos közgazdasági gondolkodás peremén tevékenykedő írókra és szónokokra is, akik semmi mást nem jegyeztek meg az általános elméletből, mint a költekezés új közgazdaságtanát” (*Schumpeter*, 2006, 1137). A második világháború utáni fejlett gazdaságokban és különösen Európában korántsem beszélhetünk anticiklikus politikáról, sokkal inkább a „költekezés gazdaságtanáról”, túlsúlyos államok kialakulásáról. Ez a magatartás a hetvenes és nyolcvanas évek monetáris fordulatát is túlélte.

Az élenjáró gazdaságok az 1980-as években elkezdődött „Great Moderation” fellendülő korszakát sem használták ki a szükséges strukturális átalakulások végrehajtására, nem néztek szembe a világgazdasági korszakváltással. Paradox módon az állam ott nem élt a lehetőségeivel, ahol kellett volna – a piac és a pénzügyi szektor megfelelő szabályozásánál. Sőt, a piacok önszabályozó jellegére hivatkozva jelentős visszalépések történtek, többek között az Egyesült Államokban is, ami elvezetett a másodrendű jelzálogpiaci (subprime) válsághoz. A fejlett országok nem csökkentették anticiklikus módon az államháztartási kiadásokat, a folytatódó túlköltekezéssel még növelték is az államadósságokat. Ez különösen veszélyes mértékűvé vált Európában, amely már így is régóta küzdött a túlsúlyos állam versenyhátrányával. Mindezt súlyosbította az euróövezet megingása. A politikusok választási és hatalmi érdekei a kialakult tömegdemokráciákban messze felülírták a közgazdasági elmélet megfontolásait.

Visszatérő amnézia

Két évszázad megrendítő tapasztalatai ellenére a kortársak mindig úgy élik meg a soron következő válságot, mint egyszeri, soha nem látott vagy tapasztalt eseménysorozatot, amelyet balszerencsés véletlenek egybeesése okozhatott. Ez részben érthető, hiszen a recessziót a jövőbe vetett rendíthetetlen optimizmussal átszőtt túlfűtött növekedés, látványos buborékok kialakulása előzi meg, miközben éppen a gazdasági ciklusok legnagyobb fellendülései hordozzák magukban a mély válságok lehetőségét. Egy *Hegeln*ek tulajdonított mondás juthat eszünkbe, amely szerint a „történelem arra tanít meg bennünket, hogy az emberiség semmit sem tanul a tör-

ténelemből”. Nemcsak a tömegeket, de ami még veszélyesebb, a felelős vezetőket is rendszeresen elvakítja a fellendülés bősége, és az anticiklikus magatartás megkövetelte restriktív fiskális politika helyett is a plusz források elköltésével foglalkoznak (*Eichengreen, 2015; Kindleberger, 1978; Reinhardt–Rogoff, 2009; Rockoff–Suto, 2018; Schumpeter, 2005; Vague, 2019*).

A 2008-as válság előzményei és jellegzetességei

A számos közös vonás mellett és azok ellenére az egyes válságok sok mindenben különböznek. A 2008-as válság számos ponton kapcsolódik a hetvenes évek jelentős korszakváltást hozó recessziós időszakához. Az elmúlt évtizedekben kiteljesedett a globalizáció, különösen a pénzügyi piacokon, egyre több területet áthatott az információs forradalom, előretörték a nem európai gyökerű gazdaságok. A fejlett országok kivételezett szerepe veszélybe került, átalakultak a globális erőviszonyok. Az európai kontinens a fentiek mellett ráadásul a túlsúlyos állam versenyképességet is jelentősen rontó terhértől szenved, valamint az euróövezetben összeláncolt országok sajátos helyzetétől. A hetvenes évektől teret nyert monetarizmus, a pénzügyi innovációk, a lazuló szabályozás nehezen ellenőrizhető folyamatokat indítottak el, amelyek hozzájárultak a 2008-as válsághoz. A globális pénzügyi világ korlátok nélküli monetáris mozgásokat tesz lehetővé, amelyekkel szemben a nemzeti keretek között megrekedt fiskális politikák, kormányzatok többé-kevésbé tehetetlenek.

A válságkezelés mellékhatásai

A 2008-as válság sok ok miatt korántsem okozott olyan visszaesést, mint hajdan az 1929–1933-as. A kiterjedt államháztartás, az automatikus stabilizátorok, a bevett fiskális eszközök, a monetáris politika megnövekedett szerepe mind-mind hozzájárult a károk mérsékléséhez. Ugyanakkor mindennek ára volt, és van is. Megugrott az államadósság, a jegybankok mennyiségi lazítása hatalmasra növelte a gazdaságokban lévő pénz mennyiségét, ami újabb buborékok kialakulásához vezethet. A nullához közeli kamatok, a hatalmas likviditás egekbe emelte a részvények árfolyamát és más vagyonelemek árát. Mindez komoly fenyegetést jelenthet az elkövetkező évek világgazdasági stabilitására.

Kevesebb figyelmet kap azonban a modern válságkezelések egy igen lényeges, hosszú távú, negatív mellékhatása. A tőkés társadalom növekedése hullámszerű. Az új innovációk, technikai forradalmak gyakran nem tudnak a kialakult viszonyok között kiteljesedni. A válságok igen fájdalmas, sok veszteséggel járó robbanások, amelyek gyakran, de korántsem mindig, radikális változásoknak nyitnak utat. „Teremtő rombolás” érvényesült a korábban említett nagy válságoknál, újabb és újabb előrelépést téve lehetővé. De nem felejthetjük, hogy ezeken kívül számos kisebb-nagyobb válságot figyelhattunk meg mind az elmúlt két évszázadban, mind az elmúlt évtizedekben. Az még nyitott kérdés, hogy a 2008-as hova sorolható. Sok jel arra mutat, hogy nem nagy, korszakváltó válság volt, de idő kell, míg ez bebizonyosodhat.

A válságok rombolása, ha fájdalmasan is, de sokszor utat nyithat a megújulásnak. Olyan, mint a láz, amelytől szenvedünk ugyan, de egyfajta védekező mechanizmus az emberi szervezetben. A rövid távon eredményesnek tekintett, vagy annak látszó válságkezelés hosszabb távon éppen hogy lassíthatja, elhúzhatja, vagy meg is gátolhatja a szükséges intézményi, technológiai, szervezeti vagy akár társadalmi változásokat. Ilyen hosszú és lassú két évtizedes recessziós átalakulási periódust figyelhattunk meg a XIX. század utolsó harmadában, valamint a múlt század hetvenes éveitől. Elképzelhető, hogy a 2008-as válságot követően most is ilyen helyzetbe kerültünk. Ezt jelenleg nehéz megítélni. Ha így lenne, akkor ez ellene szólhat egy újabb jelentős válság közeljövőben történő bekövetkeztének. Azonban a mennyiségi lazítás eredményezte hatalmas likviditás és a jelentősen megugrott államadósság ebben az esetben is komoly gondokat okozhat

(Johannessen, 2017; Krugman, 2012); Schumpeter, 1939; Skidelsky, 2018, 217–234. o.; Tooze, 2018)

A demokratikus intézmények válsága

Miközben joggal aggódhatunk a rövidebb és hosszabb távú gazdasági következmények miatt, nem feledkezhetünk meg egy talán még nagyobb veszélyről, amely a fejlett országok demokratikus intézményrendszerét, társadalmi és politikai stabilitását érinti. A jobb- és baloldali populizmus megerősödése, és ami még fenyegetőbb, demokratikus választásokkal hatalomba kerülésük szorosan összefügg az elmúlt évtizedek gazdasági folyamataival, ugyanazokkal, amelyek a 2008-as válságban is szerepet játszottak. A kiterjedt globalizáció, az évszázadok óta élenjáró országok kivételezett helyzetének eróziója, az ázsiai országok feltörése jelentős jövedelem- és

vagyoni újraelosztást eredményezett a világ nagy régiói között és a vezető országokon belül.

A fejlett világ nyilvánvalóan vesztese ennek a folyamatnak, de ez természetesen nem minden réteget érintette egyformán. Jelentősen nőttek a jövedelmi és főleg a vagyoni különbségek, aminek fő kárvallottja a politikailag rendkívül fontos középosztály. Ehhez a korábbi jövedelemkiegyenlítő mechanizmusok jelentős leépülése is hozzájárult. Széles rétegek egyre erősödő elégedetlensége fordult a hagyományos politikai elit, a globalizáció ellen – és nem is alaptalanul. A 2008-as válság és következményei tovább rontották a helyzetet. A középosztály a modern tömegdemokráciákban hagyományosan hangadó, így elégedetlensége veszélyesen populista erőket segített és segíthet hatalomra. Közismert példája ennek napjainkban az Egyesült Államokban *Donald Trump* elnöksége vagy az irracionális brexit. A globalizáció és a fejlett világ privilégiumainak visszaszorulása történelmileg visszafordíthatatlan folyamat, amellyel szembe kell nézni. A populista kormányok azonban semmiképpen sem jelentenek megoldást. Sokkal inkább komoly veszélyt jelentenek saját országuk számára, sőt nagyhatalmak esetén az egész világra (*Dalio*, 2018; *Chwieroth–Walter*, 2019)

A „magyar beteg”

Magyarország általában nem szorul külső válságokra, azt, hogy igen komoly gondjai legyenek, megteremti saját magának. A 2008-as válság is döntően a kétezres években folytatott felelőtlen politikánk miatt okozott komoly nehézségeket. Magyarország számára egy jövőbeni válság azért is veszélyes lehet, mert bár a gazdaság az elmúlt néhány év „helyreállítási periódusában” viszonylag magas növekedési ütemet produkált, de a hosszabb távú összehasonlítások világosan mutatják a fokozódó lemaradását. A növekedés jellege extenzív, amely a termelési tényezők mennyiségi bővítésén, az ide települt, de könnyen eltávozni képes külföldi tulajdonú autógyártók exportján, a forint folyamatos gyengülésén, expanzív monetáris politikán és korántsem mellékesen – sok-sok évtizedes magyar hagyománynak megfelelően – jelentős, de rosszul hasznosuló külső forrásokon, a hatalmas EU-támogatásokon alapul.

A belső gazdaságban nem a piaci verseny teljesítményelve, hanem döntően a hűbérláncon elfoglalt helyen alapuló járadékvadászat érvényesül. A kiterjedt állami költségvetés átláthatatlan és szubjektív osztogatás eszköze, miközben a jövőbeni hosszú távú növekedés kulcselemeit végzetesen elhanyagolja. A humán infrastruktúra, az oktatás és az egészségügy kritikus állapotban van. Esetleges válság esetén

ezek a problémák még jobban felszínre kerülhetnek. Jelenleg egy ilyen helyzetre való felkészülés csupán a külső államadósság hazai forrásokra cserélésében merül ki. Ezt célozza a Magyar Állampapír plusz, amely extra hozamaival a lakossági megtakarítások nagy részét magához vonzza.

A gazdasági gyengeségek mellett legalább ilyen gondot jelenthet a jövőben, hogy végzetesen lerombolódtak az intézmények, erodálódtak a hatalmi ellensúly eszközei. A többségi nemzeti tulajdon kétséges eszközökkel való megteremtése meggyengítette a magyar bankrendszert is, korántsem tekinthető függetlennek a Magyar Nemzeti Bank. Komoly külső sokkok esetén felborulhat a belső stabilitás. A jelenlegi, karizmatikus vezetőre épülő rendszerben zsákmányt kell juttatni a követőinek is. A GDP évi bruttó 4-6 százalékát kitevő EU-források, valamint a GDP közel felét átfogó magyar költségvetés jelenleg többé-kevésbé elég ehhez. De ha a külső források beszűkülnek, és a magyar export döntő részét adó külföldi nagyvállalatok helyzete recesszió, válság, technológiai váltás vagy éppen a világgazdasági átrendeződés miatt romlani fog, akkor az osztogatás forrásai „kiszáradhatnak”. Az ezen alapuló személyi hatalom megingásakor viszont kaotikus helyzet alakulhat ki, mivel végzetesen meggyengültek az intézmények, amelyek kritikus időszakokban is stabil kereteket adhatnának (*Muraközy, 2012*).

*

A 2008-as válság kapcsán is számtalan elemzés mutatott rá a múlt tanulságaira, segítve az ide vezető út elemzését és a megoldások keresését, de már jóval korábban is tanulhattunk *Schumpeter* és *Kindleberger* munkáiból. Tudásunk mindezzel együtt korlátozott. Annak ellenére, hogy a válságok a kapitalizmus állandó kísérői, bekövetkezésük időpontját, jellegét és mélységét szinte lehetetlen előre látni. Ugyanakkor az oda vezető rendkívül komplex és kölcsönhatásos folyamat számos olyan előjelet hordoz, amelyekre folyamatosan oda kell figyelnünk.

A stabil, versenyképes gazdaságok, amelyek erős intézményekkel rendelkeznek, a fellendülés lehetőségeit nem pazarolták el, és a jövedelmi különbségek sem szélsőségesek. Őket egy elhúzódó recesszió, komolyabb visszaesés nyilván szintén megéri, de jó eséllyel átvészeli azt, és sikeresen alkalmazkodhatnak az új körülményekhez. Azok az országok azonban, amelyek rövid távú politikai megfontolások és meggondolatlanságok sorozatával, alacsony hatékonysággal és saját hatalmi preferenciáik szerinti újraelosztással élnek fel az erőforrásokat, valamint valós megoldások helyett populista szövegekhez fordulnak, komoly bajba kerülhetnek. Ezek a nemzetek nemcsak mély gazdasági válsággal, hanem a leggyengített intézményi im-

munrendszer miatt társadalmi robbanásokkal, a szélsőséges nézetek felerősödésével is számolhatnak. Magyarország sajnálatos módon ez utóbbi csoport markáns képviselője. A 2008-as válság utáni társadalmi és politikai fejlemények erősen emlékeztetnek a múlt század harmincas éveire. Abban kell bízunk, hogy a hosszú fejlődés során kialakult intézmények – legalább a meghatározó centrumban – elég erősnek bizonyulnak a nehezedő helyzetben is, illetve abban, hogy a politikai és gazdasági elit mégiscsak tanult valamit a történelemből.

Hivatkozások

- Chwieroth, J. M. – Walter, A.* [2019]: *The Wealth Effect. How the Great Expectations of the Middle Class Have Changed the Politics of Banking Crises.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Dalio, R.* [2018]: *Big Debt Crises.* Bridgewater, Westport, CT.
- Eichengreen, B.* [2015]: *Hall of Mirrors. The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History.* Oxford University Press, Oxford–New York.
- Johannessen, J.-A.* [2017]: *Innovations Lead to Economic Crises. Explaining the Bubble Economy.* Palgrave Macmillan, London.
- Kindleberger, Ch. P.* [1978]: *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises* The Macmillan Press LTD, London–Basingstoke.
- Krugman, P.* [2012]: *End This Depression Now!* W. W. Norton & Company, New York–London.
- Muraközy László (szerk.)* [2012]: *A bizalmatlanság hálójában. A magyar beteg.* Corvina Kiadó, Budapest.
- Muraközy László* [2016]: *Történelmi „délà vu”. Válságok és államok.* In: 20 év múlva. Akadémiai Kiadó, Budapest, 70–149. o.
- Reinhardt, C. F. – Rogoff, K. S.* [2009]: *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly.* Princeton University Press, Princeton, NJ.–Oxford.
- Rockoff, H. – Suto, I. (szerk.)* [2018]: *Coping with Financial Crises. Some Lessons from Economic History.* Springer, Szingapúr.
- Schumpeter, J.* [2005/1939]: *Business Cycles. A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process.* Vol. I–II. Martino Publishing, Mansfield Center, CT.
- Schumpeter, J.* [2006/1954]: *History of Economic Analysis.* Taylor & Francis, London.
- Skidelsky, R.* [2018]: *Money and Government. The Past and Future of Economics.* Yale University Press, New Haven, CT.–London.
- Tooze, A.* [2018]: *Crashed. How a Decade of Financial Crises Changed the World.* Viking, New York.
- Vague, R.* [2019]: *A Brief History of Doom. Two Hundred Years of Financial Crises.* University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PE.

Palócz Éva,
a Kopint-Tárki vezérigazgatója

E-mail: eva.palocz@kopint-tarki.hu

FOGALMI VÁLSÁGBAN

Mennyi? Harminc. Mi harminc? Mi mennyi?¹

Bevallom, ennél az elég szakállas viccnél sajnos nem találtam jellemzőbb hasonlatot, amely jobban tükrözné a jelenlegi helyzet fogalmi tisztázatlanságát a „válsággal” kapcsolatban.

A 2008–2010-es globális pénzügyi és gazdasági válság földrengésszerű következményei még alig múltak el a világban, még a romeltakarítás sem fejeződött be teljesen, máris megjelentek az újabb válság rémével ijesztgető jelzések. Szinte alig múlik el nap vagy hét anélkül, hogy valamelyik nemzetközi szakértő ne adna figyelmeztetést az újabb válság közeledtéről.

De mégis, mit értenek válság alatt az azt előrejelzők? Milyen válság az, amit várnak? Mit értenek válság alatt? A következőkben ehhez a kérdéshez kínálok néhány adalékot.

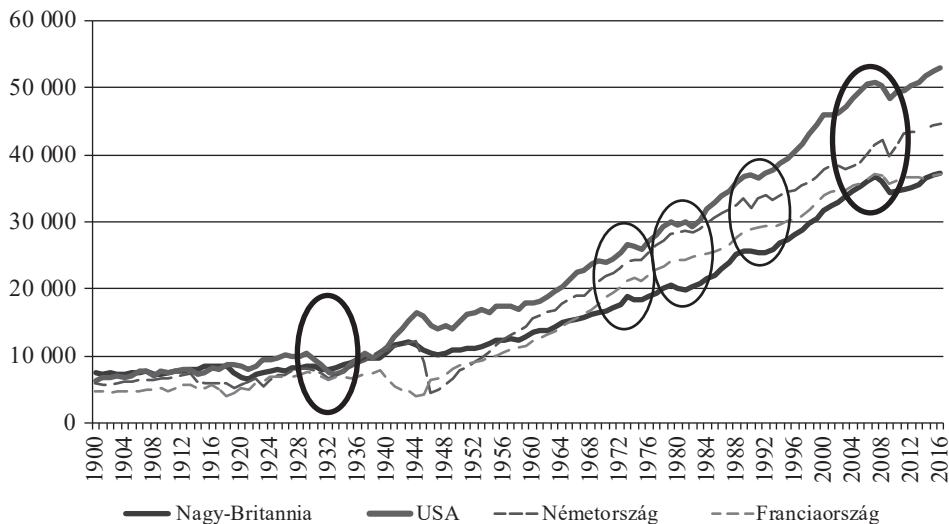
Az elmúlt száz évben két nagy válság söpört végig a világgazdaságon: az 1929. október 24-én kitört nagy világválság (amelynek kezdetét a fekete csütörtökre teszik) és a 2008. szeptember 15-én a Lehman Brothers összeomlásával kezdődött globális banki, pénzügyi és gazdasági válság (lásd az *1. ábrát*). Mindkettő súlyos összeomlást okozott a nemzetközi bankszektorban, a világgazdaságban, a világkereskedelemben és az egyes országok gazdaságában. A ténylegesen mért vagyoni veszteségeken kívül a nagy válság okozta károk legfontosabb forrása a tökéletes *bizalomvesztés*. Ennek jellemzője, hogy a bankok nem hiteleznek egymásnak, mert nem tudják, hogy az adott bank mennyire hitelképes, mennyi „mérgezett” értékpapír van az eszközei között, nem fog-e holnap csődöt jelenteni. Így azután a bankok nem hiteleznek a vállalatoknak sem, mivel forrásaik kiapadnak. Sőt, a cégek sem szállítanak egymásnak, mert nem tudják, hogy a vásárló fizetőképese-e, nem vesztette-e el a pénzét valamilyen bank csődje következtében. A háztartások mint befektetők a tőzsde összeomlása miatt elvesztik megtakarításaik jelentős részét, ezért

¹ A cikk részben a szerzőnek a CEU Határtalan tudás. Válság a világban – és itthon című rendezvényén elhangzott előadásán alapul. Letölthető: <https://youtu.be/ohMxRPRjj4E>

nyilván nem vesznek fel (nem is kapnak) hitelt, ezért kevesebbet fogyasztanak, ami a kereslet súlyos visszaeséséhez vezet.

1. ábra

**Az amerikai, a német, a brit és a francia 1 főre jutó GDP (változtatlan áron)
1900–2016 között**

Forrás: Maddison Project Database (MPD). Letölthető: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>

A nagy válságoknak tehát számos attribútumuk van, amelyek egybeesése vezethet a gazdaságok összeomlásához. Mindkét nagy válságot a bankrendszer befagyása jellemezte, amelyet jellemzően szabályozási hibák váltottak ki. Márpedig ha a bankrendszer befagy, akkor az olyan, mint amikor a motorba nem kerül olaj, ezért a motor előbb-utóbb besül. A gazdaság olajozásának a megszűnése következtében pedig szétfoszlik a gazdaság szövete: megszokott és bejáratott kereskedelmi csatornák, termelési és értékesítési láncok zilálódnak szét, ami a termelés visszaesésével, óriási munkanélküliséggel jár. Nem véletlen, hogy mind az USA-ban, mind Európában a bankrendszer megmentésével kezdték a kormányok a válságmenedzselést, ami persze az államadósságok ugrásszerű emelkedéséhez vezetett.

A két nagy válságon kívül az elmúlt száz évben több kisebb, lokális, regionális vagy ágazati válság volt. Ezeket az ábrán kisebb ellipszisekkel jelezzük. Ha csak a

második világháború óta eltelt időszakot nézzük, a *hetvenes években* két olajválság söpört végig a fejlett, olajimportáló országokon, amikor a kőolaj-exportáló országok (OPEC) az olaj világpiaci árát 1973-ban, majd 1979-ben, két hullámban a sokszorosára emelték. Az olajár emelését az olajexport visszafogása tette lehetővé, ami az olajimportáló országokban az óriási ár-, illetve költségemelkedésen kívül a gazdaság energiaellátását is sújtotta, olyannyira, hogy az energiahiány súlyos gazdasági visszaeséssel járt.

A *nyolcvanas évek* végén, 1987-ben az 1929-es tőzsdeesés méretét jóval meghaladó tőzsdeválság lépett fel az USA-ban: október 24-én² a Dow Jones tőzsdeindex több mint 20 százalékkal zuhant, ami gyors ütemben terjedt tovább az európai tőzsdékre. A válságot közvetlenül a túlfűtött amerikai gazdaság és a viszonylag magas infláció miatt a Fed kamatemelése váltotta ki, de a tőzsdezuhanás kiváltó okai már ott fortyogtak a mélyben (sőt itt-ott a felszínen is). A tőzsdezuhanást azonban mind az amerikai, mind az európai gazdaságok viszonylag gyorsan átvészelték, az nem járt jelentős növekedési veszteségekkel. A befektetők elveszett vagyonának jó része is megtérült, miután 1989 közepére a tőzsdéknek sikerült visszakapaszkodniuk a válság előtti szintre.

A *2000-es évek* elején, 2001-ben alakult ki jelentősebb tőzsdeválság, az úgynevezett dotcom lufi kipukkanásával. A tőzsdezuhanás előre várható volt: a befektetési alapok és az egyéni befektetők (jórészt hitelből) ész nélkül vették a technológia-informatikai szektor papírjait, ennek következtében irreálisan magas értékeltségi szintek alakultak ki, részben éppen a magas tőkeáttétel miatt. A 2000-es számítógépes átállás nagy izgalmat kiváltó kérdései tovább fokozták a bizonytalanságot. A világ előrejelzői csak azon lamentáltak, hogy ennek a folyamatnak a vége soft landing, azaz viszonylag sima landolás, vagy crash, azaz nagy becsapódás lesz. Teljesen sima landolás ilyen nagymértékű eszközár-felfűvódás esetében nemigen képzelhető el, az mindenképpen némi rázkódással jár. Így is lett. Azonban a tőzsdeindex helyreállása, ha zökkenőkkal is, de nem okozott tovagyűrűző válságot. Eközben jelentős megtakarítások tűntek el, nem mondható tehát, hogy a landolás teljesen fájdalommentes lett volna.

És akkor még nem beszéltünk azokról a *lokális* válságokról, amelyek egy-egy régióra koncentrálódtak, de hullámaik más országokat is így vagy úgy elértek. A nyolcvanas évek elején a dél-amerikai adósságválság borzolta a kedélyeket, amit a nemzetközi kamatok emelkedése váltott ki. Hullámai a szintén súlyosan eladósó-

² Figyelemre méltó, hogy a legtöbb válság az őszi hónapokban tört ki, ezért ősszel jó lesz vigyázni!

dott magyar gazdaságot is elérték (emlékezzünk, ekkor lépett be Magyarország a Nemzetközi Valutaalapba, miután az eladósodott feltörekvő országok iránti bizalom súlyosan meggyengült).

Lehetne még hosszan sorolni a különböző súlyosságú regionális vagy ágazati válságokat az elmúlt ötven évben a világban (például az 1998-as orosz pénzügyi válságot, az orosz államcsőddel együtt járó rubelválságot, amely szintén kedvezőtlenül érintette Magyarországot). A lényeg azonban az, hogy számos olyan kisebb megrázkódtatás történt, amely nem okozott világméretű és átfogó, a gazdaság minden szektorát és területét érintő összeomlást. Az ilyen eseteket talán érdemes lenne nem válságnak, hanem visszaesésnek, recessziónak nevezni. A distinkciót azonban megnehezíti, hogy gyakran a kisebb vagy lokális zavarokat is válságnak nevezzük. Sőt, a nyelvi zavart tovább fokozza, hogy a nemzetközi szakirodalom az 1929–1932-es világválságot nem is válságnak (krízisnek), hanem Nagy Depressziónak (Great Depression) nevezi.

Mivel tehát a nagy, globális válságokat és a gazdasági visszaeséseket nyelvi-
leg nem különböztetik meg (nincs külön szavunk az egyikre, illetve a másikra), indokolt a kérdés: amikor bárki *válságot* jelez előre, akkor érdemes azt is világosan megmondania: milyen válságot vár? A két nagy válsághoz hasonló globális összeomlást? Vagy olyan gazdasági visszaesést, amely lényegében minden évtizedben bekövetkezik legalább egyszer, valamilyen konjunkturális vagy más, például külső ok következtében, lásd például az olajválságokat?

A fogalmi tisztázás már csak azért is szükséges lenne, mert az előző nagy válság még olyan közel van, hogy ha egy olvasó a válság közeledtét előre jelző híradást olvas, önkéntelenül a legutóbbi válságra és annak súlyos következményeire gondol. Holott korántsem ez a legvalószínűbb scenárió. Az könnyen előfordulhat, hogy a közeljövőben gazdasági visszaesés következik be, ennek egyes jelei már látszódnak. Mértéke természetesen nem jelezhető előre, de nem zárható ki, hogy a visszaesés nem lesz súlyos. Nagy globális gazdasági válság jelei azonban gazdasági oldalról jelenleg nem körvonalazódnak. Természetesen senki nem lehet annyira bátor vagy botor, hogy határozottan kijelentse: nem következik be újabb globális összeomlás. Már csak azért sem tehetünk ilyet, mert – miközben gazdasági-pénzügyi folyamatok jelenleg nem valószínűsítenek világméretű összeomlást – a világpolitikai feszültségek és a jelenlegi nemzetközi hatalmi konstrukciók kifejezetten aggodalomra adnak okot.

Petschnig Mária Zita,
a Pénzügykutató Zrt. tudományos főmunkatársa

E-mail: pmzita@comunique.hu

Néhány nagyon merész jövőbelátó jósolta csak meg az USA-ban 2007 nyarán kitört hitelezési válságot, amelyből 2008–2009-ben világméretű krízis eszkalálódott abban az értelemben, hogy a világgazdaság addigi motorjainak teljesítménye (Kína és India kivételével) visszaesett. Az USA GDP-je 2008–2009-ben 2,6 százalékkal, Japáné 6,4 százalékkal, az Európai Unióé 3,8 százalékkal (Magyarországé 5,8 százalékkal) csökkent. Akik a válságot előre jelezték, megdicsőültek a szakmában, s e szerep elnyerése később sokakat beindított az újabb válság vészharangjának megkongtatására. Az utóbbi két évben szép számmal akadtak általános recessziót vizionálók, de legalábbis a 2013 utáni konjunktúra megtörésének prognosztizálói.

2019-ben azonban nem tört ki válság a világgazdaságban, a nagy régiók egyikeben sem esett vissza a GDP-termelés, s noha azt számos gazdasági és politikai kockázat övezte, a bekövetkezett lassulás nem jelentős. A világgazdaság egésze továbbra is három százalék felett bővült, várhatóan mindössze 0,5 százalékponttal gyengébben, mint 2018-ban. Fél százalékpontos növekedés-lassulás prognosztizálható az előző évhez képest az USA-ban, Kínában (de Japán javul!), az Európai Unióban, valamivel nagyobb (0,7 százalékpont körüli) az eurózónában. Európában ennél némileg nagyobb dinamikusnövekedést a legfejlettebb országokban tapasztalhattunk: Svájcban (1,7 százalékpont), Svédországban (1,2 százalékpont), Ausztriában (1,1 százalékpont), Németországban (1 százalékpont), Hollandiában (0,9 százalékpont). A dél-koreai motor is 0,9 százalékpontot lassul, az indiai viszont több mint 2 százalékpontot (bár még így is 5 százalék közelében fog fejlődni az ázsiai állam).

A jelzett mértékű dinamikamérséklődésre az elmúlt évtizedben több példát is találtunk anélkül, hogy azt mérséklődő trend kezdetének lehetett volna tekinteni. A világgazdasági trendelemzések momentán azt jelzik, hogy a 2019-es mélypont után 2020–2021 a konjunktúra enyhe javulásának időszaka lesz. Ennek jelei már 2019 második felében feltűntek, javultak az üzleti bizalmi indexek, az alacsony inflációs környezet monetáris lazítást tett/tesz lehetővé, amivel a Fed és az Európai Központi Bank is él. Az európai jegybank új elnöke, *Christine Lagarde* a fiskális lazítást is szorgalmazza, amire Németországban – a feldolgozóipar élénkítése céljából – sort is fognak keríteni (s tegyük hozzá, szufficites költségvetésük mellett meg is tehetik), s a jelek szerint Kína is élni fog vele.

A világ 2020-tól lassan javuló GDP-növekedési ütemében a külső piacok szempontjából számunkra fontos eurózóna, s ezen belül a német gazdaság dinamikájának erősödése is benne van. Nem lesz Európában nagy ugrás, de a prognózisokból kiolvasható néhány tized százalékpontos elmozdulás ezúttal felfelé mutat. A növekedést befolyásoló kockázatok közül elsősorban az amerikai–kínai kereskedelmi háború és a britek rendezetlen távozása vélhető olyannak, amely további bizonytalanságban tarthatja a befektetőket. Ám számolhatunk azzal, hogy *Donald Trumpnak* – az elnökválasztás évében – fontos lesz az USA dinamikájának javítása. S bár a geopolitikai kockázatok közül az USA és Irán közötti feszültség érdemel kiemelés, az amerikai elnöknek nem áll érdekében olyan háború kirobbantása, amely megemelné az olajárakat, az általános inflációt, és ezen keresztül visszavetné a növekedés egyik jelentős tényezőjét, a fogyasztást. S bár az újraválasztott *Boris Johnson* erősen fogadkozik a kilépésről, az Egyesült Királyság – az EU-val való komoly gazdasági összefonódottsága miatt – nem tud egyik pillanatról a másikra lelépni a táncparketről. Sőt, az Európai Bizottság új elnöke, *Ursula von der Leyen* szerint a 2020. december 31-re kitűzött dátum az új kereskedelmi szerződés megkötéséről túlságosan rövid időt enged a megvitatandó témákhoz. (S ezen kívül még oktatási, szállítási, halászati és más kérdéseket is meg kellene tárgyalniuk.) Következésképpen 2020-ban nem lesz hard brexit, ami a briteknek is érdeke, hiszen – az IMF számításai szerint – az a szigetlakóknak GDP-jük 6 százalékába kerülne.

(További geopolitikai kockázatot jelent Szíria, Ukrajna, Oroszország, a Dél-kínai-tenger és Észak-Korea, de ezen regionális feszültségekből esetleges kitorró háborúk gazdasági hatásával csak alternatív prognózisokban lehetne számolni. A normál előrejelzések nem készülnek haváriára.)

A magyar gazdaság, ahogy 2019-ben, úgy 2020-ban is a világtrendektől eltérő növekedési pályát jelez. A 2018 őszén 2019-re készített prognózisok, bár hangsúlyozták a lefelé mutató kockázatokat, a világgazdaság egészére és annak motorjaira nézve viszonylag kedvező mutatókat tartalmaztak. Lényegében 2018 folytatódását, a konjunktúra ütemének fennmaradását – legfeljebb enyhe mérséklődését Kínában és az európai magországokban. Magyarországra ugyanakkor erős lassulást vetítettek előre, 0,7–1,2 százalékpontost elsősorban a belső növekedési tényezők lanyhulására, a fogyasztás és a beruházások dinamikájának visszaesésére hivatkozva. Az előbbi – a parlamenti választások évét elhagyva – a mérsékeltbb reálbér-emelkedéssel, az utóbbit az uniós források hatásának tompulásával indokolták. Ekkor még úgy tűnt, hogy a bázisév növekedése 4–4,6 százalék körül alakul.

A nemzetközi és a hazai műhelyekben készült prognózisokkal ellentétben a kormány (PM) előrejelzése, amire a 2019. évi költségvetést építették, mindössze 0,2 százalékpontos növekedésslassulást tartalmazott, amit a nettó export emelkedése mellett a fogyasztás, de még inkább a beruházások ütemcsökkenése vált ki. Négy százalék feletti GDP-többletet 2019-re a Pénzügyminisztériumon kívül egyetlen előrejelzést készítő sem prognosztizált. Az MNB 3,5 százalékra, az IMF 3,3 százalékra, az Európai Bizottság 3,4 százalékra, a Reuters által megkérdezettek 3,4 százalékra (medián), a Consensus Economics 3,3 százalékra (medián) tette a 2019. évi magyar GDP-gyarápodást. Az OECD várakozása volt a legmagasabb, 3,9 százalékos.

A 2019 végén ismert adatok szerint a magyar gazdaság ebben az évben nem igazolja vissza a várt dinamizálást, növekedési üteme nagyjából az előző évi (5,1 százalék) közelében alakul, ami az unió egyik legmagasabb értéke. Ellentétben azzal, ami Európa fejlett országaiban, eminensen Németországban történt, noha – mint ismeretes – a magyar gazdasági teljesítmény erősen német/osztrák függő. Ám ez nem jelenti azt, hogy lejtőtünk volna a német gazdaságról. Ha és amennyiben *Trump* kereskedelmi háborúja Európára és az autóiparra is kiterjed, az nagyon is megrengetné a hazai GDP-termelést, aminek növekvő hányada alapul a járműgyártáson és beszállítóinak kibocsátásán.

2019-ben csak annyi történt, hogy ugyan Európában, Kínában és az USA-ban visszaesett a személygépkocsik iránti kereslet, ám a német autóipar prémiumkategóriáiból – amihez mi is kapcsolódunk – több fogyott. S ha takarékoskodni kellett a termelési költségekkel a németeknek, azt inkább a hazai drágább termelés viszszafojtásával, mintsem a magyarországi kapacitások leépítésével érték el. Így volt lehetséges, hogy az év első tíz hónapjában nálunk a járműgyártás 12 százalékkal (exportja 15 százalékkal) nőtt, és a járműipari fő beszállító ágazat (villamos berendezések gyártása) is 13 százalékkal bővítette a kibocsátását (igaz, nagyon mély bázisról indulva). A KSH – sajnálatos módon – nem részletezi ágazatilag a feldolgozóipari beruházásokat, de verbális közléséből tudjuk, hogy az első háromnegyed évben 30 százalékkal felfutó feldolgozóipari beruházásokon belül élen jártak a járműipar és beszállítóinak fejlesztései, ami német függőségünket tovább erősítette.

A vártnál jóval gyorsabb magyar gazdasági növekedés annak volt köszönhető – azon túlmenően, hogy exportpiacaink az uniós lassulás ellenére is kitartottak –, hogy egyrészt tetemes uniós forrást használtunk fel, másrészt meg a tavaszi és őszi választásokra fókuszálva a kormány expanzív gazdaságpolitikát folytatott, amit a jegybank is megtámogatott. Az évek óta egymásra halmozódó alátervezett bevételek túlteljesüléséből a kabinetnek fiskális mozgástere nyílt (miközben a kiadások sem

szaladtak el), az év egészében – becsülhetően – legkevesebb ezermilliárd forintos nagyságrendben. A konjunktúrát segítő monetáris politika mozgásterét viszont a konjunktúrahülés miatti alacsony külföldi infláció tartotta fenn.

2020-ban megint szembe fogunk menni a világgal, legalábbis ami az előrejelzésekben kitűnik. Külkereskedelmi partnereink javuló növekedéssel, erősödő keresletével szemben valamennyi ismert prognózis jelentős, egy százalékpontnál nagyobb lassulást vár a magyar gazdaságban. A Pénzügyminisztérium csak 0,9 százalékpontot – 2019. decemberi prognózisa szerint, amelyben változatlanul hagyta a költségvetésben szereplő 4 százalékos dinamikát. Ezzel az előrejelzéssel – jelen idő szerint, azaz 2019 végén – egyedül áll.

A magyar GDP ütemcsökkenésének okát belső tényezőkben kell keresnünk. Részben abban, hogy kifulladásban az uniós források felhasználásának felhajtó ereje, részben pedig abban, hogy beszűkül a fiskális és monetáris politika növekedést élénkítő mozgásteré. S nem utolsósorban, hogy a megelőző „hét bő esztendő” alatt a potenciális növekedés alapjai kevésbé erősödtek meg. A munkaerő mennyiségileg és minőségileg is romló munkavégző képességet jelez, a termelékenység tartós növekedését elősegítő innovatív fejlesztések a piacsabályozás korlátozottsága okán elmaradtak.

Vagyis 2020-ban (és tovább!) nem azzal lesz gond, amiről a kormány kárál, hogy ti. jön a válság, gyűlnek a világgazdaság egén a fellegek, és ezért újabb gazdaságvédelmi akcióprogramokat kell indítani. Ezt csak azért hajtogatják, mert nyilván tisztában vannak azzal, hogy nem folytatható a 2018–2019-es gazdaságfűtés, külső segítség nélkül pedig a lassulás elkerülhetetlen. Ennek az okát célszerűbbnek tartják a külső körülményekben megjelölni. A romló külső konjunktúrára hivatkozást a kabinet fügefalevélként használja a növekedés belső problémáinak eltakarására. Ám lelük rajta! Igazán akkor van és abból lesz távlatosan is baj, ha ezt nemcsak mondják, hanem el is hiszik.

Várhegyi Éva,
az MTA doktora, a Pénzügykutató Zrt. tudományos tanácsadója

E-mail: evavarhegyi@t-online.hu

VAKSÁG VAGY BÁTORSÁG?

Nem valószínű, hogy az idén beköszöntene egy globális recesszió. A nyár óta erősödő aggodalmak mára nyugovóra tértek, és az idei évre vonatkozóan optimistábbá váltak a befektetői és elemzői várakozások. A lappangó feszültségek mellett azonban bármikor lassulhat a világgazdaság, és a számunkra meghatározó szegmensében recesszió (ne adj’ isten krach) kialakulása sem zárható ki, amely eltérő mértékben és módokon érinti a különböző adottságú országokat.

A 2008-as válság különösen sérülékeny állapotában érte a magyar gazdaságot, ami a visszaesés mértékében és a válságkezelés költségében is megmutatkozott. Ez volt az ára a 2001–2006 között elkövetett gazdaságpolitikai hibáknak, amelyek felelősségében három kormány is osztozott. Az viszont már a 2010 óta regnáló hatalom politikáján múlik, hogy a gazdaságunk felett mostanában gyülemlő felhők mekkora zivatart hoznak. Ehhez kapcsolódóan két kérdéskört vizsgálunk:

- Ütésállóbbá vált-e a magyar gazdaság a 2010 óta kiépített rendszerben? Miben igen és miben nem?
- A magyar jegybank vezetői jól ítélik-e meg országunk helyzetét? Nem vizsgál-e tévútra őket a fejlett világ „új normalitásának” szirénhangjai?

Ütésállóbb lett-e a magyar gazdaság?

Az állami költségvetés konszolidálása, az államadósság és a nemzetgazdasági devizaadósság mérséklése 2010 óta a nemzeti szuverenitás jegyében a magyar gazdaságpolitika prioritásává vált. E törekvéseknek, valamint a bőségesen beáramló uniós pénzeknek köszönhetően mára valóban mérséklődött az államadósság rátája, minimálisra esett a magánszektor és az állam devizatartozása, és éveken át külső finanszírozási többlet alakult ki. Mindez nagymértékben csökkenti az ország külső sérülékenységét, és kiemeli a magyar gazdaságot abból a környezetből, amelyre a feltörekvő országok egyre növekvő eladósodottsága a jellemző (World Bank, 2020).

Ezzel együtt is maradtak azonban olyan gyenge pontjai a magyar gazdaságnak, amelyek egy tartós lassulás vagy recesszió esetén komoly gondot okozhatnak. Az egyik érzékeny pont a jövedelemtermelést és a külkereskedelmet egyaránt befolyásoló erős függőség a technológiai forradalom előtt álló és egy esetleges kereskedelmi háborúnak is kitett járműipartól. Más területeket is érintő gond, hogy egyes iparágakat viszonylag csekély számú multinacionális cég ural, így közülük már néhánynak a kivonulása is visszavetheti a megtermelt jövedelmet és az exportot, miközben a foglalkoztatást is csökkenti. Sérülékennyé teszik a magyar gazdaságot a kormányzati és jegybanki segédlettel helyzetbe hozott, a „haveri kapitalizmus” termékeinek tekinthető, gyenge tőkehátterű hazai vállalkozások is. E cégek pénzügyi stabilitása könnyen meginoghat, ha a politikai hatalom már nem lesz képes támogatni őket, például mert egy esetleges recesszióban szűkülnek az exportpiacaink, vagy azért, mert megcsappannak az uniós támogatások.

A magyar gazdaság ütésállóságát a világgazdasági konjunktúra és a bőségesen beáramló uniós források éveiben folytatott prociklikus kormányzati és jegybanki politika is gyengítette azzal, hogy anélkül élte fel a gazdaságélénkítés eszköztárát, hogy a várható „szűk esztendők”, a dekonjunktúra időszakának átvészelésére kellő tartalékokat képzett volna. A bankokat hitelezésre ösztökélő negatív jegybanki betéti kamat már nemigen csökkenthető tovább, és a már ma is negatív reálkamatot tartalmazó növekedési hitelek sem tudnak újabb lendületet adni a vállalkozásoknak. Általában is igaz, hogy a szokatlan mértékben lazává tett monetáris politikák már nem képesek további lökést adni a gazdaságoknak, így ez a feladat a költségvetési politikákra hárul. Magyarországon viszont a fiskális élénkítésnek nemcsak az államadósság csökkentésének uniós követelménye szab gátat, hanem emellett az omladozó egészségüggyel és a fenntarthatatlan nyugdíjrendszerrel kapcsolatos feladatok is.

Elmondható tehát, hogy miközben a magyar gazdaság a makrogazdasági mutatók alapján a tíz évvel ezelőtti állapotához képest jóval ütésállóbbá vált, a szerkezetében, tulajdonosi viszonyaiban végbement változások sérülékenyebbé tették, miközben az elmúlt évek növekedést erőltető politikája kiürítette a gazdaságélénkítés fiskális és monetáris eszköztárát.

„Új normalitás” – régi maradványok

A magyar gazdaságpolitika alakítói és különösen a jegybank vezetői azzal számolnak, hogy saját politikájukat is a fejlett világban kialakulni látszó „új normalitás” (new normal) követelményeihez kell igazítaniuk. A közgazdászok ugyanis már

2009-től rendre felhívják a figyelmet arra, hogy a válságot követően sok tekintetben megváltoztak a gazdaságra jellemző normák.¹ A fejlett országokban lazulni látszik a Phillips-görbével leírt kapcsolat a munkanélküliség és az infláció között. Amikor például Európában tíz százalék fölé emelkedett a munkanélküliség, nem csökkent az infláció, amikor pedig később nőtt a foglalkoztatás, nem, vagy alig emelkedett az árszínvonal. Feltehetően azért, mert az új normalitás másik eleme éppen az, hogy az infláció a hathatós jegybanki ösztönzők ellenére sem képesek az egyensúlyinak tekintett két százalék körüli szintre emelkedni.²

A túlságosan alacsony infláció okai között vannak időlegesen ható, ciklikus (mint amilyen az olaj- és nyersanyagárak 2014 végi csökkenése volt), illetve hosszabb távon érvényesülő, strukturális jellegű tényezők.³ Utóbbiak körébe tartozik a globalizáció, amely egyfelől a termékpiacon verseny erősödésén, másfelől az olcsó munkaerő felhasználásán keresztül töri le az árakat. Tartós strukturális változást jelent a digitalizációval és a robotizációval felgyorsított technológiai haladás, amely a termelékenység növelése és a költségek leszorítása révén fékezi az inflációt. A fejlett országokban végbemenő demográfiai változások, a népesség csökkenése és elöregedése is mérsékli az inflációt: a magasabb várható életkor miatt az életjövédelmet hosszabb időre kell beosztani, ami növeli a megtakarításokat és mérsékli a folyó fogyasztást. A növekvő egyenlőtlenségeknek, valamint a szociális és gazdasági biztonságérzet hiányának szintén deflációs hatása van, mivel a gazdagabbak a jövedelmük kisebb hányadát költik fogyasztásra. A fejlett világban még a bérek sem gerjesztik az inflációt, mert a korábbinál kevésbé egységes munkaerőpiac csökkentette a cégek közötti bérversenyt.

Az infláció hiánya miatt csökkenthetnék bátran a jegybankok a kamataikat annak érdekében, hogy a gazdaságot serkentő hitelezést ösztönözzék. Ám a fejlett gazdaságok többsége a szokatlanul alacsony, gyakran negatív kamatok mellett sem tért vissza a válságot megelőző növekedési pályára (hiszterézis), és a potenciális növekedés ütemei is a korábbinál tartósan alacsonyabb pályákat vetítenek előre. A fejlett gazdaságok válság előttinél lassúbb növekedése és az infláció fenyegetése helyébe lépő deflációs veszély más monetáris politikát követel meg, mint amit a korábbi problémák kezelésére alakítottak ki. Ám a negatív kamatokkal fellazított monetáris

¹ A fogalmat kialakító *El-Erian* [2010] nyomán sok, főként a monetáris politikával foglalkozó szerző tárgyalja a kérdést, lásd például *Brainard* [2016].

² A fejlett világ jegybankárai a két százalék körüli inflációt tekintik egyensúlyinak: olyannak, ami elég alacsony ahhoz, hogy még ne indítson be áremelkedési spirált, de kellően magas ahhoz, hogy ne alakuljanak ki deflációs várakozások.

³ Az okokról jó összefoglalót ad *Curr* [2019].

kondíciók szerény eredményei és káros mellékhatásai (*de Larosière*, 2019), valamint a további lazítás korlátai azt is jelzik, hogy a gazdaság élénkítésében mindinkább a fiskális politikára helyeződik a hangsúly.

De mi a helyzet Magyarországon? Vajon itt miként vélekednek a gazdaság irányítói? A Magyar Nemzeti Bank magáévá tette az „új normalitás” felismerésén alapuló helyzetértékelést és feladatmegjelölést. Magyarországra nézve is érvényesnek tartja a fejlett országokra jellemző állapotot, amint erről *Az infláció változó természetű* címmel 2018 tavaszán megjelentetett cikksorozat is tanúskodik (*Balaton*, 2018, *Hajnal–Tengely*, 2018, *Nagy–Tengely*, 2018, *Quittner–Várhegyi*, 2018). A jegybank alelnöke egy konferencián kijelentette, mivel globálisan az infláció lényegében eltűnt, „nem is érdemes várni a ’normális’ infláció visszatérését, ez az új normalitás” (*Nagy Márton ...*, 2019).

Az „új normalitás” hazai érvényességének feltételezése, és különösen az inflációs veszély negligálása komoly problémát okozhat. Itt ugyanis, miként általában a miénkhez hasonló, felemelkedő országokban, és különösen az olyan, külpiacon erősen nyitott gazdaságokban, mint a miénk, még fennmaradtak a régi rend egyes elemei. Nem szűnt meg például az árfolyam és az infláció közötti kapcsolat: a forintnak a Magyar Nemzeti Bank kamatpolitikájával forszirozott gyengülése az importon keresztül a belföldi árakba is „begyűrűzik”, még ha az olaj- és nyersanyagárak időleges mérséklődése korábban fékezte is ezt a hatást. A jegybank a hitelbővülés inflációt növelő hatásával sem számol, jóllehet az utóbbi években Magyarországon a fejlett világot többszörösen meghaladó mértékben nő a hitelállomány. A termelői áraknak a fogyasztói árakét túlszárnyaló emelkedése, és különösen az építőiparban megfigyelhető erőteljes drágulás is óvatosságra inthetné a jegybankot.

Magyarországon az utóbbi években a nyugati országokénak a többszörösével, évi 10 százalékkal növekedtek a keresetek, és a munkaerőhiány miatt várhatóan a közeljövőben is dinamikus lesz a bérek emelkedése. Ez szintén gerjesztheti az inflációt, még akkor is, ha a többletjövedelem egy része nem a fogyasztási keresletet növeli meg, hanem ingatlanokban és pénzügyi megtakarításokban csapódik le. Bár az utóbbiak értéknövekedését nem tartalmazza a fogyasztói infláció mutatója, az érületet és a várakozásokat felfelé nyomja, egyúttal megnövelve a bérigényeket, ami az erősödő munkaerőhiány mellett előbb-utóbb tényleges vásárlóerővé alakulhat.

A statisztika által kimutatott fogyasztói infláció az eddigiekben a jegybank által célként megjelölt 3 plusz-mínusz 1 százalékos sávon belül maradt. Ebben azonban jelentős szerepe volt a külpiaconról érkező dezinflációs hatásoknak, amelyek megakadályozták, hogy a jegybanki és kormányzati keresletbővítő intézkedésekkel

egyaránt fűtött infláció átlépje a felső korlátot. Ám a magyar jegybank számára még így is intő jel, hogy a tartós hatásokat tükröző maginfláció már 2019 novemberére 4 százalékra erősödött, amit decemberben a fogyasztói infláció is követett, az inflációs várakozások felső határa pedig 5 százalékra kúszott fel.

Önmagát csapja be a Magyar Nemzeti Bank vezetése, amikor a fejlett világban észlelt „új normalitásra” hivatkozva a magyar gazdaságra vonatkozóan is negligálja az inflációs veszélyt, és tovább folytatja kirívóan laza politikáját, amely a legnagyobb abszolút értékű negatív reálkamatával vívott ki kétes nemzetközi dicsőséget. Nem mentség az sem, ha a vak ló bátorságával teszi ezt, mivel akkor is a magyar gazdaság szekerének épségét veszélyezteti.

Hivatkozások

- Balaton András [2018]: Az infláció változó természete I. – A válság előtti makromodellek esete a tényekkel. MNB. Letölthető: <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/szakmai-cikkek/inflacio/balaton-andras-az-inflacio-valtozo-termeszete-i-a-valsag-elotti-makromodellek-esete-a-tenyekkel>
- Brainard, L. [2016]: The “New Normal” and What It Means for Monetary Policy, Chicago. Letölthető: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/brainard20160912a.htm>.
- Curr, H. [2019]: The end of inflation? Inflation is losing its meaning as an economic indicator. *The Economist*, október 10.
- de Larosière, J. [2019]: The Monetary Policy Challenge. Center for Financial Stability, november 25. Letölthető: http://www.centerforfinancialstability.org/research/de_Larosiere_MPC_112519.pdf
- El-Erian, M. A. [2010]: Navigating the New Normal in Industrial Countries. Per Jacobsson Foundation. Letölthető: <http://www.perjacobsson.org/lectures/101010.pdf>
- Hajnal Mihály – Tengely Veronika [2018]: Az infláció változó természete III. – A robotok az inflációt is legyőzik? MNB. Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/hajnal-tengely-az-inflacio-valtozo-termeszete-iii-a-robotok-az-inflaciot-is-legyozikmnb-honlapra.pdf>
- Nagy Erzsébet Éva – Tengely Veronika [2018]: Az infláció változó természete II. – Globális tényezők térnyerése a hazai infláció alakulásában, MNB. Letölthető: <https://www.mnb.hu/letoltes/nagy-tengely-az-inflacio-valtozo-termeszete-ii-mnb-honlapra.pdf>
- Nagy Márton ... [2019]: Nagy Márton: ezt sokan benézték, nekünk lett igazunk. *Portfolio*, október 16. Letölthető: <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20191016/nagy-marton-ezt-sokan-beneztek-nekunk-lelt-igazunk-404101>
- Quittner Péter – Várhegyi Judit [2018]: Az infláció változó természete IV. – Az infláció is velünk öregszik? MNB. Letölthető: <https://www.mnb.hu/kiadvanyok/szakmai-cikkek/inflacio/quittner-peter-varhegyi-judit-az-inflacio-valtozo-termeszete-iv-az-inflacio-is-velunk-oregszik>
- World Bank [2020]: Global Economic Prospects: Slow Growth Policy Challenges. World Bank Group, január. Letölthető: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/01/08/january-2020-global-economic-prospects-slow-growth-policy-challenges>

A mélyülő szabadkereskedelem kihívásai a déli Mediterráneumban

SZIGETVÁRI TAMÁS

*Az Európai Unió az elmúlt egy évtizedben szabadkereskedelmi egyezmények tucatjait kötötte meg. Ezek az egyezmények nem pusztán a termékkereskedelem útjában álló vámakadályok leépítését jelentik, hanem annál jóval szélesebb, a kereskedelemmel összefüggésbe kerülő más kérdéseket is szabályoznak. Az egyezmények célja, hogy versenyképessé tegyék az Európai Uniót, piacot és befektetési lehetőséget biztosítsanak az európai vállalatok számára. A szomszédos régiók, így a déli Mediterráneum esetében az EU ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás megkötését (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA) ajánlja fel, amellyel az érintett országok jogrendszerüket az európai minták alapján átalakítva lényegében az európai egységes piac részeseivé és így versenyképes gazdaságokká is válnának. Mindez az EU számára az érintett országok (első körben Marokkó és Tunézia, de hosszabb távon a többi régióbeli ország) jelentette biztonsági kockázatok csökkenését idézné elő. Bár az ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás megvalósítása optimális esetben valóban pozitív hatást válthat ki, és elősegítheti a déli mediterrán térség országainak világgazdasági integrációját is, egyelőre azonban a lehetőségeknél nagyobbban látszanak a kockázatok.**

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F13, F15, F63.

Az európai integrációban a kereskedelempolitika a kezdetek óta központi szerepet játszik. Az Európai Gazdasági Közösség a tagállamok között vámuniót hozott létre, amely szükségessé tette a harmadik országokkal kapcsolatos nemzeti kereskedelempolitikák egységesítését. Az egyre jelentősebbé váló egységes európai belső piacra való bejutás komoly vonzerővé vált minden ország számára, az EU pedig

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.
<https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.1-2.70>

Szigetvári Tamás, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a KRTK Világgazdasági Intézet tudományos főmunkatársa. E-mail: szigetvari.tamas@btk.ppke.hu

igyekezett termelői számára minél jobb hozzáférést biztosítani az EU-n kívüli piacokhoz. Mindebből adódóan a kereskedelempolitika az EU külső érdekérvényesítésének egyik legmeghatározóbb elemévé vált.

Az EU (mind tagállamai, mind maga az integráció) ugyan kezdetektől fogva részese a multilaterális kereskedelmi tárgyalásoknak, ennek ellenére külkapcsolataiban a speciális kereskedelmi egyezmények széles tárházát alkalmazza (*Gstöhl–de Bièvre*, 2018, 177. o.). Ez részben a szomszédos országokkal aláírt szorosabb kétoldalú társulási és kereskedelmi egyezményeket jelentette, részben ugyanígy széles körű kereskedelmi preferenciákat nyújtó egyezményrendszer szabályozta az afrikai, a karibi és a csendes-óceáni volt gyarmatokkal fenntartott kapcsolatokat. A kétezres évektől, amikor a WTO keretében zajló multilaterális kereskedelmi liberalizáció megrekedése egyre nyilvánvalóbbá vált, az EU is mindinkább a kétoldalú szabadkereskedelmi egyezményekben látja a kereskedelmi liberalizáció továbblépési lehetőségét. Az Egyesült Államok növekvő protekcionizmusa részben tovább erősítette ezt a tendenciát, az EU a már megkötött megállapodások mellett (Dél-Korea, Kanada, Japán) számos országgal és integrációval folytat (Ausztrália, Új-Zéland, Mercosur) vagy tervez (például: India) szabadkereskedelmi tárgyalásokat. Az EU számára tehát a bilateralizmusnak és regionalizmusnak ez az újonnan népszerűvé váló formája egyáltalán nem új, az EU kereskedelempolitikája korábban is előszere-ttel alkalmazta ezeket. Az utóbbi időben azonban ezen egyezmények az EU globális jelenlétének is központi elemévé váltak, amelyek nem pusztán gazdasági célokat szolgálnak, de szélesebb értelemben véve is az EU érdekérvényesítésének és érték-közvetítésének hordozóivá váltak (*Griller et al.*, 2017, 14. o.).

A szabadkereskedelmi egyezmény a kétoldalú és regionális kereskedelmi egyez-mények azon típusa, amely az árukra kivetett vám- és egyéb korlátozások leépítését szabályozza. A vámunió közös külső vámokat is meghatároz, a szabadkereskedelmi megállapodás ezzel szemben csak a két fél közötti árukereskedelemre vonatkozó vámkorlátokat bontja le. Hosszú időn keresztül az EU szabadkereskedelmi egyez-ményei csak az ipari termékekre vonatkoztak, az erős protekcionista védelmet él-vező mezőgazdasági termékekre nem. A kilencvenes évek végétől azonban itt is alapvető változások indultak. Ahogy a WTO-n belül is egyre több kereskedelemmel összefüggő terület esetében született nemzetközi szabályozás, úgy a szabadkereske-delmi egyezmények is egyre inkább túlmutattak a szimpla vámleépítésen.

Ilyen átfogó (comprehensive) típusú megállapodások megkötése az EU-val szomszédos államok esetében is napirenden van, itt azonban jelentős (többnyire egy-oldalú) jogi harmonizáció is része az egyezményeknek, amelyeket ezért mély (deep)

jelzővel is illetnek. A továbbiakban áttekintjük az EU szabadkereskedelmi egyezményeinek rendszerét és működését, majd megvizsgáljuk, milyen lehetőségeket kínál az új típusú egyezmények a déli Mediterráneum országai számára, ugyanakkor ezek milyen kockázatokat rejtenek magukban.

Az EU első generációs szabadkereskedelmi megállapodásai

Az EU ún. első generációs szabadkereskedelmi (FTA) megállapodásait az EU javarészt az ezredforduló előtt kötötte, és mind tartalmukban, mind célkitűzéseikben eltérnek a mostanában kötött egyezményektől.

Az első szabadkereskedelmi megállapodások közé tartoznak az EFTA-országokkal (Norvégia, Svájc) a hetvenes években aláírt egyezmények, a kilencvenes években az Euro-med Társulási Egyezmények keretében aláírt megállapodások, de még a kétezres évek elején Mexikóval (2000) és Chilével (2003), sőt a nyugat-balkáni országokkal (2001 és 2016 között) aláírt szerződések is. A török vámunió (1995) az áruk szabad áramlását tekintve tartalmában hasonló, jellegében azonban mégis jelentősen eltérő megállapodást jelent.

Az EGK és az EFTA-tagállamok közötti szabadkereskedelmi megállapodásokat 1977-ben, Nagy-Britannia és Dánia csatlakozását követően írták alá. Ez az ipari termékekre vonatkozóan építette le az akadályokat. Az EU 1992-es létrejöttét követően valósult meg az Európai Gazdasági Tér, amely egy olyan szabadkereskedelmi övezetet alakított ki az EU és az EU-n kívül maradt EFTA-államok (jelenleg Norvégia, Izland és Liechtenstein) között, amely az áruk szabad áramlása mellett a szolgáltatások, a munkaerő és a tőke szabad áramlását is lehetővé tette. Az egyezmény értelmében az EU-n kívüli államok – annak érdekében, hogy szabadon hozzáférhessenek az EU egységes piacához – egyoldalúan átveszik és alkalmazzák az egységes piaccal kapcsolatos EU-s szabályozásokat, továbbá pénzügyi hozzájárulásukkal is segítik a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek csökkentését. Az EGT-megállapodás ugyanakkor nem vonatkozik a mezőgazdasági és halászati termékekre. Bár egyes mezőgazdasági termékek esetében kedvezményes bejutást biztosítanak, és az élelmiszer-egészségügyi előírásokat is harmonizálták, ezek a területek továbbra is kívül esnek az EGT hatáskörén.¹

¹ Svájc nem ratifikálta az EGT-megállapodást, hanem bilaterális alapon kötött hasonló tartalmú szabadkereskedelmi egyezményt az EU-val, kiegészítve a szolgáltatás, a munkaerő és a tőke áramlására vonatkozó megállapodásokkal.

A kilencvenes évek euro-med megállapodásai a déli Mediterráneum országaival a hetvenes években kötött egyoldalú preferenciális kereskedelmi megállapodásokat váltották fel. A társulási egyezmények keretében aláírt szabadkereskedelmi megállapodások szintén az ipari termékekre vonatkoztak, és sok esetben egyoldalú kedvezményeket biztosítottak a mediterrán államoknak.²

Az afrikai, karibi és csendes-óceáni térség (az ACP-országok) az EU kereskedelempolitikája által legrégebben preferenciális övezetként kezelt régiója. A Yaoundéi és a Loméi Konvenciók keretében az EU egyoldalú preferenciákat nyújtott az ACP-országoknak, az ipari termékek esetében aszimmetrikus vámleépítéssel. 2000-ben a Cotonou-i Megállapodás új alapokra helyezte az együttműködést, és ehhez az új megközelítéshez kapcsolhatók az új megállapodások (ez az EPA – Economic Partnership Agreement – Gazdasági Partnerségi Megállapodás).

Az ACP-országokkal kötött megállapodások ugyan szabadkereskedelmi megállapodások, de alapvetően fejlesztésorientáltak: számos aszimmetriát tartalmaznak, sok területen lehetővé téve az ACP-országoknak piacvédelmi intézkedések alkalmazását. Ugyanakkor az egyezmények célja az ACP-országok világgazdasági integrációjának elősegítése részben a regionális, részben a globális kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésével. Bár ezen megállapodásokat is átfogóra, vagyis a szolgáltatásokat és más kereskedelemmel kapcsolatos területeket is magában foglalónak tervezték, ez végül csak a karibi országokkal kötött megállapodások esetében teljesült, a többi egyezménynél ezeket későbbi tárgyalások keretében próbálják beépíteni. A megállapodások 15–25 éves átmenettel valósítják meg a teljes liberalizációt, vagyis a hatásuk is fokozatosan érvényesül csak. Az érintett ACP-országok egy részénél a kormányzati bevételek várható csökkenése így is aggodalmat kelt (*Murray-Evans*, 2019).³

A nyugat-balkáni országokkal a Stabilitási és Társulási Folyamat keretében kötött az EU Stabilitási és Társulási Megállapodásokat (SAA). Ezek magukba foglalták a szabadkereskedelmi megállapodást, ugyanakkor kiterjedt harmonizációs és együttműködési feltételrendszert is tartalmaztak, hiszen az érintett országok mindegyike a teljes jogú EU-tagságot tűzte ki célul. Montenegróval és Szerbiával már

² Ezen egyezményekkel és hatásukkal a későbbiekben részletesen is foglalkozunk, így itt nem tárgyaljuk.

³ Ez főként Nyugat-Afrika esetében lehet jelentős. A Gazdasági Partnerségi Megállapodásokat regionális alapon köti meg az EU, arra bízva az egyes régiók országait, hogy egymással is hasonló jellegű megállapodásokat kössenek. A hét regionális blokk 51 országot fed le, ebből öt afrikai, egy karibi, egy pedig csendes-óceáni. Lásd: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625102/EPRS_BRI\(2018\)625102_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625102/EPRS_BRI(2018)625102_EN.pdf)

folynak a csatlakozási tárgyalások, Albánia és Észak-Macedónia várhatóan szintén hamarosan megkezdheti, míg Bosznia-Hercegovina és Koszovó egyelőre államiságának megszilárdításáért küzd.

A Törökországgal 1995-ben kötött vámuniós megállapodás eltér a szabadkereskedelmi megállapodásoktól, hiszen a vámunió azt jelenti, hogy Törökország egyoldalúan alkalmazza az EU harmadik országokkal szemben alkalmazott vámtételeit, emellett számos, a kereskedelemmel kapcsolatos területen (például: versenyszabályozás) harmonizálta belső jogrendszerét. A vámunió az ipari termékekre valósult meg, a mezőgazdaság, illetve a szolgáltató szektor nem része. Bár az EU–török vámunió segítette a török gazdaság liberalizálásában és versenyképessé tételében, ugyanakkor a vámunió költségeinek, illetve a kereskelempolitikai szuverenitás korlátozásának elviselését a teljes jogú tagság reménye tette elfogadhatóvá. A csatlakozási esélyek csökkenésével így Törökország egyre kevésbé érdekelt a jelenlegi vámuniós megállapodás fenntartásában (*Szigetvári, 2015*). Bár az egyezmény újratárgyalása, elsősorban annak kiszélesítése, átfogóvá tétele napirenden volt, azonban 2018-ban – a török politikai folyamatok hatására – az EU felfüggesztette ezt a folyamatot.

Mexikó volt az első latin-amerikai állam, amely szabadkereskedelmi egyezményt kötött az EU-val. Az egyezmény 2000-ben lépett életbe, és a termékekre vonatkozó szabadkereskedelem mellett ennek már a szolgáltatáskereskedelem is a része. Chile 2002-ben írt alá az EU-val társulási megállapodást, amely hasonló elemeket tartalmazott. Ezek a megállapodások ugyan még az első generációs megállapodások közé tartoznak, de már itt is megjelennek azok az elemek (például: szolgáltatások, beruházásvédelem), amelyek a későbbiekben új elemei lesznek a szabadkereskedelmi egyezményeknek.

Az új generációs szabadkereskedelmi megállapodások

Az átalakuló nemzetközi kereskedelem szükségessé tette a kereskedelemmel kapcsolatos szabályozások átalakítását is. A WTO keretében zajló nemzetközi kereskedelem-liberalizáció számos új területet vont be, a felmerülő ellentétek (elsősorban a fejlett és a fejlődő országsoportok között) azonban lelassították a multilaterális folyamatokat. Az EU ezért bilaterális egyezmények keretében igyekezett az EU „Globális Európa” stratégiájának megfelelő, az európai vállalatok érdekeit is kiszolgáló új generációs szabadkereskedelmi (FTA) megállapodásokat kötni (*Siles-Brügge, 2014, 9. o.*). Ezek az új megállapodások az árukereskedelem mellett már számos más területre vonatkozóan is tartalmaznak előírásokat, így a szolgáltatásokra, a

szellemi tulajdonjogokra, a beruházásokra, a közbeszerzésekre, az energiaszektorra, a nyersanyagokra, emellett a versenyjog, az állami tulajdonú vállalatok, a szabályozási együttműködés is része lett ezen megállapodásoknak. Az EU sok esetben a fenntartható fejlődésre vagy az emberi jogokra vonatkozó elveket is az egyezmények részévé tesz, míg a legújabb egyezményekben a korrupció elleni harc vagy a kis- és középvállalatok kiemelt kezelése is szerepel már. Az egyezmények betarthatósága érdekében a beruházási szerződések esetében a korábbi beruházó vs. állam vita-rendezési eljárások helyett az államközi vitarendezést preferálja. A 2006 után aláírt szabadkereskedelmi megállapodások már javarészt az új generációs egyezmények közé tartoznak. Ilyen a Dél-Koreával, Kolumbiával, Peruval, Közép-Amerikával és Kanadával aláírt megállapodás is. Bár az egyes szerződések tartalmukban eltérőek, az említett új területek jelentős része szerepel bennük.

A merkantilista érdekeken túl az EU saját értékeinek globális terjesztésére is igyekszik felhasználni ezeket az egyezményeket. Az EU kereskedelempolitikai stratégiája értelmében a kereskedelempolitika feladata, hogy elősegítse az EU-versenyképesség növekedését, munkahelyeket, beruházást és innovációt teremtsen. Ugyanakkor összhangban kell lennie az EU külső politikájában megfogalmazott elveivel és céljaival (például: fejlesztéspolitika, szomszédságpolitika), valamint az EU társadalmi modelljével és értékeivel is (Meissner, 2018). A fejlesztés támogatása, a munkavállalói jogok biztosítása, az emberi jogok védelme, a fenntarthatóság, a klímavédelem, de akár a demokratikus politikai berendezkedés kívánalma többnyire szintén ezen megállapodások elemei, vagyis az EU a legerősebb „fegyverével”, a kereskedelempolitikai megállapodásokkal igyekszik ezen (számára mindenképpen követendőnek tartott) értékek globális érvényesítésére. Persze felmerül a kérdés, hogy a gazdasági érdekek és az európai értékek egymásnak sokszor ellentmondó törekvése mennyiben hozható összhangba ezen egyezményekkel. E célok egyidejű érvényesítése nem egyszerű, sőt sok szempontból lehetetlen is.

Az EU a szomszédságpolitikában érintett országok esetében az átfogó szabadkereskedelmi megállapodásokhoz hasonló, de annál mélyebb kapcsolatot létrehozó ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement – DCFTA) megkötését javasolja. A szerződést kötő állam esetében az ipari, a mezőgazdasági és a szolgáltatásszektorra is kiterjedő szabadkereskedelmi megállapodás születik, amelyben a kereskedelemmel összefüggő területeken széles körű jogszabályi harmonizáció is szerepel. Ez az egyezménytípus gyakorlatilag az egységes piac részeseivé teszi az érintett orszá-

gokat, hiszen itt mindig a külső fél ülteti át az EU piaci szabályozásának releváns elemeit (versenyszabályozás, szabványok, kereskedelmi előírások stb.).

Az EU ilyen típusú megállapodást eddig a Keleti Partnerség három államával, Ukrajnával, Grúziával és Moldovával kötött. Örményország szintén tárgyalásokat folytatott egy ilyen típusú egyezményről, végül azonban az Oroszország által létrehozott Eurázsiai Gazdasági Uniót választotta.⁴ A Tanács 2011 decemberében hasonló megállapodásokról ajánlott tárgyalásokat a négy legfelkészültebb, a kereskedelmi kapcsolatok erősítése terén legmesszebb menő mediterrán országnak, Jordániának, Egyiptomnak, Marokkónak és Tunéziának.

Bár az ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodások viszonylag újjak, néhány hatástanulmány már igyekezett értékelni ezen megállapodások hatásait (például: *Adarov–Havlik*, 2016, *Hoekman*, 2016). Ezek alapján összességében ezen megállapodások hatása pozitívnak mondható, az egyes országok (Grúzia, Moldova, Ukrajna) között azonban jelentős különbségek vannak. A legerősebben az export bővülésében érződik a pozitív hatás, az FDI esetében viszont egyelőre alig kimutatható.

Jól látható, hogy ezen országoknál a kereskedelem orientációja átalakulóban van, az EU részesedése nőtt – igaz ugyanakkor, hogy ez jelenleg csak Moldovában magas (70 százalék körüli, főként Románia és Olaszország révén), Grúzia és Ukrajna esetében továbbra is relatíve alacsony (30-35 százalék). Egyértelmű az is, hogy az EU felé fordulás mögött politikai tényezők (megromlott viszony Oroszországgal) állnak, a közvetlen gazdasági racionalitás olykor gyengébb. A kényszerűség (az orosz piac beszűkülése) ugyanakkor pozitív ösztönzőket is teremt a gazdasági struktúra modernizálása és az export európai versenyképességének erősítése irányában. A szerkezeti átalakulás részben már megfigyelhető: Moldova esetében az italgyártás (bor), amely a kétezres évek elején az export 30 százalékát adta, 10 százalék alá esett, míg a gépgyártás (autóipari alkatrész) részesedése 1 százalék alatti arányról 10 százalék fölé emelkedett. Grúzia esetében az orosz bojkott szintén a borexport visszaesését eredményezte 2008 után, bár ez mára a korábbi szintre emelkedett vissza. Ukrajna esetében az átállás 2014 után gyorsult fel, és itt még inkább érzékelhető a politikai tényezők hatása. Nehezíti ugyanakkor a piacváltást, hogy a gép- és nehézipari termelés jelentős része Kelet-Ukrajnában koncentrálódik, és itt az orosz piac továbbra is prioritást élvez az EU-val szemben.

⁴ Oroszország – amelynek jelentős a katonai és gazdasági befolyása az országban – erőteljes nyomást gyakorolt ennek érdekében Örményországra.

A következőkben áttekintjük az EU és a mediterrán országok közötti kereskedelmi kapcsolatokat: vagyis azt, hogyan alakultak a korábbi években, és milyen várható hatása lehet a tervezett megállapodásoknak.

Az EU és a déli Mediterráneum

A kilencvenes évektől felerősödő új regionalizmus számos fejlődő országot arra késztetett, hogy szabadkereskedelmi megállapodást kössön a legfőbb partnereinek számító fejlett országokkal. Sokan úgy gondolták, hogy ezek a kereskedelmi integrációk a gazdasági növekedés alapjai lehetnek a fejlődő országok számára: a termékei számára jobb piacra lépési lehetőséget teremtenek, a növekvő hazai verseny révén segíti a gazdaság modernizációját, ráadásul a vonzó befektetési célponttá váló gazdaságok a beáramló külföldi tőke hatására jobban tudnak integrálódni a világ-gazdaságba is. Ezt a nézetet az EU döntéshozói is osztották, az uralkodó narratíva értelmében a szabadkereskedelem elősegíti a gazdasági fejlődést a térségben, és ez jó az EU biztonsága szempontjából is (*Langan*, 2015). De már itt is jól látható a realista és az idealista megközelítés együttes jelenléte: az EU támogatja a szomszédos régiók gazdasági fejlődését, világ-gazdasági integrációját (idealista), de ennek elsődleges motivációja saját biztonságának szavatolása (realista).

Az EU az 1995-ben létrehozott Euro-Mediterrán Partnerség (EMP) keretében társulási megállapodásokat (Association Agreement) írt alá a déli Mediterráneum államaival.⁵ Az Euro-Mediterrán Partnerség három pillérre épült: politikai, gazdasági és kulturális együttműködést is magába foglalt. A társulási megállapodások gazdasági pillére keretében szabadkereskedelmi megállapodásokat is kötöttek a térség országaival – vagyis nem az egész régióval együtt, így a tervezett euro-mediterrán szabadkereskedelmi övezet ténylegesen nem jött létre.

Ha megnézzük az azóta eltelt időszakban a déli mediterrán országok EU-val fenntartott kereskedelmi kapcsolatainak alakulását, láthatjuk, hogy a szabadkereskedelmi megállapodások nem igazán tudták beteljesíteni a hozzájuk fűződő reményeket (lásd az *1. táblázatot*).

⁵ Tunézia (1998), Marokkó (2000), Izrael (2000), Jordánia (2002), Egyiptom (2004), Algéria (2005), Libanon (2006) és a Palesztin Önkormányzat (1997, de ez átmeneti egyezmény) esetében életben van a megállapodás, Szíria esetében nem lépett életbe, míg Líbia nem írt alá társulási megállapodást.

Az Európai Unió kereskedelme a mediterrán országokkal (Med 11)*
(2007–2018)

	Import			Export		Mérleg	
	Millió euró	Változás százalékban	Extra-EU százalék**	Millió euró	Változás százalékban	Extra-EU százalék	Millió euró
2007	134 784		9,3	124 221		10,1	–10 563
2008	151 654	12,5	9,6	137 495	10,7	10,5	–14 157
2009	107 265	–29,3	8,7	121 239	–11,8	11,1	13 974
2010	133 333	24,3	8,7	150 714	24,3	11,1	17 381
2011	132 237	–0,8	7,6	161 916	7,4	10,4	29 680
2012	155 499	17,6	8,6	175 207	8,2	10,4	19 707
2013	146 480	–5,8	8,7	179 427	2,4	10,3	32 947
2014	139 396	–4,8	8,2	177 494	–1,1	10,4	38 098
2015	133 608	–4,2	7,7	184 987	4,2	10,3	51 378
2016	131 942	–1,3	7,7	186 244	0,7	10,7	54 302
2017	148 318	12,4	8,0	194 194	4,2	10,3	45 876
2018	163 113	10,0	8,2	187 260	–3,6	9,6	24 147

* A mediterrán országok az Eurostat esetében 11 államot jelentenek, az 5 észak-afrikai (Magreb) és 5 közel-keleti (Masrek) euro-med ország mellett Törökországot is beleérti.

** Az Extra-EU az Európai Unió tagállamainak harmadik tagországokkal fenntartott kereskedelmét jelenti, vagyis nem foglalja magában a más EU-tagállamokkal folytatott kereskedelmet.

Forrás: Eurostat.

A kétoldalú kereskedelemben a régió pozíciójának erőteljes romlása volt megfigyelhető: míg 2008-ig a déli Mediterráneum többletet könyvelhetett el a kétoldalú kereskedelemben, 2009-től kezdve egyre növekvő EU-többlet a jellemző, amelynek negatív trendje csak az utóbbi két évben fordult meg. A negatív trend egyik oka az volt, hogy 2008 után jelentősen visszaesett az EU importkereslete, ami a mediterrán behozatalt is sújtotta. Másrészt az arab tavasz és az azt követő politikai események Tunézia, Egyiptom, Líbia és Szíria exportját is jelentősen visszavetették, és a kőolaj világpiaci árának esése is kihatott a térség exportbevételeire. Árnyalja ugyanakkor a képet, hogy miközben 2013 és 2016 között az EU-ba exportált kőolaj értéke 66 milli-

ádról 28 milliárd euróra csökkent, a teljes EU-export csak 15 milliárd euróval esett vissza, vagyis más termékek esetében növekedés volt tapasztalható. Nőtt az exportált élelmiszeripari termékek mennyisége (9,1-ről 11,3 milliárd euróra), míg a feldolgozóipar (70-ről 88 milliárd euróra) esetében a gép- és járműipar (28-ről 40 milliárd euróra) vált húzóágazattá. A 2016 után megindult mediterrán exportnövekedés fő húzóerejét a megugró líbiai olajkivitel jelentette (lásd a 2. táblázatot).

2. táblázat

A mediterrán országok kereskedelme az EU-val
(2007–2018)

	Import az EU-ból		Export az EU-ba	
	2007	2018	2007	2018
Algéria	11 270	18 911	20 585	20 990
Egyiptom	10 343	19 210	7039	8502
Izrael	14 299	20 785	11 343	13 609
Jordánia	2654	3573	221	300
Libanon	3376	7216	309	513
Líbia	4228	4521	27 401	16 785
Marokkó	12 380	23 250	8115	16 071
Palesztin önkormányzat	46	243	14	18
Szíria	3273	655	3387	107
Tunézia	9552	11 634	8991	10 139
Törökország	52 830	77 262	47 378	76 079

Forrás: Eurostat.

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az EU-statisztikákban használt Euromed-11 országcsoporthoz magába foglalja Törökországot is, amely messze kiemelkedik e téren a régió országok közül, valamint Izraelt, amely szintén teljesen eltérő, nagyrészt feldolgozóipari, sokszor high-tech termékeket is magába foglaló exporttermék-szerkezettel rendelkezik.

A szolgáltatáskereskedelem esetében – elsősorban a turizmusnak köszönhetően – ugyan többlettel rendelkezik a régió az EU viszonylatában, ez azonban messze elmarad az árukereskedelmi deficittől, és nem képes ellensúlyozni azt. Ráadásul az utóbbi években – elsősorban a mediterrán térség politikai instabilitása következtében elmaradó turizmus miatt – a szolgáltatáskereskedelem esetében is visszaesett a Mediterráneum többlete.

A mediterrán országok (Med-11) legfontosabb kereskedelmi partnere az EU, importjuk 41,6 százalékát szerezték be innen, míg exportjuk 48,6 százalékban irányult az EU-28 országaiba. Ha a teljes kereskedelmet tekintjük, az EU (44,2 százalék) messze a legfontosabb kereskedelmi partnere a régiónak, jelentősen megelőzve Kínát (9,2 százalék) vagy az Egyesült Államokat (8,4 százalék). Nagyon ugyanakkor a regionális különbségek: míg Marokkó vagy Tunézia esetében az EU a kereskedelmi forgalom 60-80 százalékát fedi le, Egyiptom esetében az arány 40 százalék, míg Jordániánál 20 százalék alatt mozog (lásd a 3. táblázatot).

3. táblázat

A Med-11 fő kereskedelmi partnerei*

Partner	Import	Száza- lék	Partner	Export	Száza- lék	Partner	Összes	Száza- lék
Világ	417,2	100,0	Világ	247,5	100,0	Világ	664,6	100,0
1. EU-28	173,4	41,6	1. EU-28	120,2	48,6	1. EU-28	293,6	44,2
2. Kína	60,0	13,2	2. USA	28,4	11,5	2. Kína	61,4	9,2
3. USA	27,2	6,5	3. Egyesült Arab Emirá- tusok	8,1	3,3	3. USA	55,6	8,4
4. Oroszország	22,2	5,3	4. Irak	7,8	3,2	4. Orosz- ország	24,7	3,7
5. Dél-Korea	12,6	3,0	5. Kína	6,4	2,6	5. India	16,6	2,5

* 2015-ös adatok alapján számítva.

Forrás: Eurostat.

Elég egyértelműen látszik, hogy a mediterrán, főként az észak-afrikai országok számára elsődleges jelentőségű az Európai Unióval folytatott kereskedelem, és hogy nem képesek fejlődni az uniós kapcsolatok erősítése nélkül. Az azonban

már kevésbé egyértelmű, hogy az unió számára is valódi gazdasági érdek lenne a Mediterráneum fejlődése. Egyrészt – mint azt láthattuk – a mediterrán kereskedelem az EU külkereskedelmének elég kis hányadát teszi csak ki, másrészt a gazdasági növekedés jelenlegi üteme alapján sem mondhatjuk azt, hogy a térség különösen perspektivikusnak tűnne. A mediterrán, és különösen a Magreb országoknak (Algéria, Líbia, Marokkó és Tunézia) már jelenleg is az Európai Unió az elsődleges kereskedelmi partnere, a magas exportrészesedés miatt az EU ide irányuló exportjának további növekedését csak ezen országok gazdasági növekedése révén érheti el. A merkantilista érdekeknél is fontosabb az EU szempontjából a térséghez kapcsolódó biztonsági érdek: a térség jelentette kockázatok (migrációs nyomás, társadalmi feszültségek és radikalizálódás) csökkentését leginkább ezen országok gazdasági sikere és világgazdasági integrációja segítheti elő.⁶

Az euro-med szabadkereskedelmi megállapodások hatásai

A következőkben azt tekintjük át, hogyan hatottak az euro-med egyezmények keretében megkötött szabadkereskedelmi egyezmények a déli mediterrán gazdaságokra, elősegítették-e a gazdasági növekedést, illetve ha nem, milyen tényezők miatt nem tudták a várt mértékben kifejteni pozitív hatásukat.

Korlátozta az egyezmények hatását, hogy a szabadkereskedelem csak az ipari termékekre vonatkozott, kimaradt a megállapodásokból a déli mediterrán országok számára központi jelentőségű agrárszféra. Igaz, itt az EU déli országainak érdekvédelme mellett (ti. hogy saját termékeik jussanak az EU belső piacára, és a külső országoknak csak kiegészítő szerep juthasson) a déli mediterrán országok részéről is ódzkodtak a rendkívül magas szubvenciókkal védett saját agrárpiacuk liberalizálásától. Az EU a legtöbb országgal kötött ugyan egyes termékek vonatkozásában az EU belső piacára való bejutást könnyítő egyezményeket, ezek hatása azonban korlátozott (mértéke pedig könnyen módosítható) volt.

Ráadásul a legtöbb déli mediterrán ország ipari termékei előtt már korábban is nyitva volt az unió piaca, hiszen a korábbi bilaterális megállapodások (a GATT GSP-vel összhangban) egyoldalú piacra jutást tettek lehetővé számos termék esetében.

⁶ Az EU 2016-os Globális Stratégiája (EUGS) kiemelten foglalkozik a szomszédos régiókkal, és a hangsúlyt az ellenálló (resilient) gazdaságok létrehozására helyezi. Az ellenálló gazdaság az EU stratégiájában a válságokkal szemben felkészült, azokat minden területen kezelni képes politikai, gazdasági és társadalmi struktúrákat és intézményeket jelenti.

Igaz, az ún. érzékeny szektorokra, így a textil- és ruházati termékekre is speciális szabályok vonatkoztak. A textiltermékek esetében a mediterrán termelők korábban adott kvótáig exportálhattak az EU-ba, ami a GATT uruguayi fordulóján elfogadott új szabályozása miatt fokozatosan megszűnt. Pedig a korábbi kvótákon alapuló Nemzetközi Textilstro Egyezmény (Multifibre Agreement – MFA) éppen az olyan kis termelőknek jelentett előnyt, mint Tunézia vagy Egyiptom, hiszen adott kvótát biztosított számukra, vagyis a versenyképesebb konkurensok (Kína, India, Pakisztán, Banglades) nem szorították ki őket.

A déli államok szempontjából tehát az euro-med megállapodások nem sok pozitív változást hoztak. Kevés áttörést jelentett a szabadkereskedelmi megállapodás azokon a területeken, ahol a mediterrán országok versenyképesek lettek volna és amelyek legfőbb exporttermékeik közé számítanak, sőt a multilaterális szabályozás változása inkább még rontotta is a lehetőségeiket. A déli államok korábban magas vámokkal védett hazai iparának viszont szembe kell néznie a megnövekedett európai konkurenciával. Annak érdekében, hogy a hazai gazdasági szereplők megerősödhesse és fel tudjanak készülni a fokozott versenyhelyzetre, az euro-med megállapodások értelmében csak késleltetve (akár 15 év alatt) építették le a leginkább érintett, elsősorban fogyasztási cikkek termelő szektorok esetében a vámokat. A cél az lett volna, hogy a mediterrán termelők racionalizálással és modernizációval olyan hatékonyságnövekedést tudjanak elérni, amellyel képesek lesznek felvenni a versenyt az európai termékekkel. Azonban kedvező földrajzi és logisztikai helyzetük ellenére a térség vállalkozásai nem tudtak sikeresen bekapcsolódni a multinacionális vállalatok globális értékláncába, önállóan pedig alig váltak sikeressé. Bár néhány pozitív példát találhatunk Tunézia, Marokkó vagy akár Egyiptom esetében is, ezek azonban inkább kivételek, nem általánosak (*Del Prete et al.*, 2016, 265. o.).

Mint az említett tényező is mutatja, a szabadkereskedelem és az EU-val egyre szorosabbá váló gazdasági integráció nem igazán tette vonzóvá a térséget a külföldi-tőke-befektetések számára. Az a hatás, ami a kelet-közép-európai országok esetében a kilencvenes évektől a kétezres évek elejéig lehetővé tette a külföldi tőkére épített modernizációt, a déli mediterrán térség kapcsán elmaradt.

A tőke beáramlását akadályozta többek között az is, hogy a szabadkereskedelmi megállapodást az EU bilaterálisan kötötte az egyes mediterrán államokkal, vagyis valójában nem jött létre az egész Mediterráneumra kiterjedő szabadkereskedelem. A részt vevő déli államok között hiányzó megállapodások megnehezítik a való-

di szabadkereskedelmet, így az ún. „hub-and-spoke” (kerékagy és küllők) hatás⁷ következtében az EU sokkal kedvezőbb befektetési célpont maradt, mint az egyes partnerországok (Ülgen, 2011, 19. o.). A 2004-es agadíri megállapodás keretében ugyan Marokkó, Tunézia, Egyiptom és Jordánia megkezdte az egymással szembeni akadályok lebontását, ez a folyamat azonban meglehetősen nehezen halad, és a származási országok kumulálási rendszerének⁸ bonyolultsága is nehezítő tényező. A régió belüli kereskedelem máig meglehetősen alacsony, a régió összkereskedelmének mindössze 2,2 százalékát teszi ki. A meglévő kapcsolatok is elsősorban az egyes szubrégiókon belül jellemzők, tehát a Magreb és Masrek, vagyis a Mediterráneum nyugati és keleti országai közötti kereskedelem még az előbbinél is kisebb.

A privát tőke mellett (vagy inkább helyett) az EU fejlesztési segély nyújtásával igyekezett elősegíteni az euro-med partnerországok gazdasági fejlődését. A különböző intézményi keretek között 1979 és 2013 között összesen 16 milliárd euró fejlesztési segélyben részesültek a déli mediterrán országok részben a különböző uniós pénzügyi eszközökből, részben kétoldalú támogatásokból (*Ayadi és Gadi, 2013*). 1995 után egyértelműen megnőtt a térségnek allokált források aránya, ami egyértelműen mutatja az EU megnövekedett érdeklődését is, de az egyes országok közötti eltérések e téren is jól kirajzolódnak. Szintén jól láthatók voltak az egyes EU-tagállamok eltérő prioritásai. Az EU déli országai (spanyolok, olaszok, de részben a franciák, görögök és portugálok) alapvetően a „protekciónizmus + nagyobb támogatások” típusú megoldásban voltak érdekeltek, hiszen nem érdekük a konkurens déli mezőgazdasági termékek beengedése, maguk is kevésbé exportálnak ezekbe az országokba, ugyanakkor fontos számukra, hogy az EU is támogassa azokat a beruházásokat (például: infrastrukturális, környezetvédelmi), ami számukra is hasznos. Az északi országok ugyanakkor hagyományosan a szabadkereskedelmet támogatják ipari (és agrár-) termékeik exportja miatt, de kevésbé érdekeltek a jelentős pénzügyi támogatás nyújtásában. A két terület (kereskedelem nyitottsága és támogatások nagysága) tekintetében tehát éppen ellentétesek az EU-n belüli érdekviszonyok (*Kourtelis, 2015*).

A mediterrán országok közül talán Tunézia gazdasága volt a legfelkészültebb a szabadkereskedelmi megállapodásra. Ennek ellenére a megállapodás következ-

⁷ A „hub and spoke” hatás értelmében az EU mint központ (hub) és az egyes déli államok (spoke) között sokkal egyszerűbb és így intenzívebb a kapcsolat, mint az egyes déli államok között.

⁸ A szabadkereskedelmi egyezmények többnyire két ország között érvényesek. A kumuláció azt teszi lehetővé, hogy ezen egyezmények hatását összevonják, vagyis az egyes országokra vonatkozó kedvezmények azokra a termékekre is érvényesek legyenek, amelyek több hasonló egyezménnyel rendelkező országból származó részt tartalmaznak.

ményei itt sem egyértelműen pozitívak, ami a 2010 végén az arab tavasz kiindulópontjának számító tiltakozásokban is kifejeződött. A sikertelenség részben Tunézia gazdaságpolitikai hibáinak tudható be, igaz a nemzetközi szervezetek és az EU is támogatta a szigorú fiskális és árfolyam-politika túlzott erőltetését a versenyképesség és a gazdaság növekedési potenciáljának erősítése helyett. Megemlítendő még az adóbehajtás gyengesége mind a tőke-, mind a bérjövödelmek esetében, a külső és belső tőkebefektetéseket is elősegítő közberuházási projektek elhanyagolása, egy átlátható versenypolitika kialakítása és a külkereskedelemmel kapcsolatos bonyolult ügyintézés fennmaradása (*Chemingui–Bchir*, 2012, 113. o.).

Még további okra is visszavezethető az, hogy a gazdasági együttműködés szabadkereskedelemre építő európai modellje nem vált sikeressé a Mediterráneummal kapcsolatban. Ebben a Mediterráneum politikai instabilitása, az EU belső válságok miatti gyengébb elköteleződése, a szolgáltatásliberalizáció elmaradása, a szabályozás harmonizálásának hiánya is közrejátszott (*Borrell-Porta*, 2012, 15. o.). Éppen ez utóbbi tényezők miatt merül fel, hogy az egyezmények megújításával, elmélyítésével esetleg jobban érvényesülhetnének a szabadkereskedelem pozitív hatásai.

A DCFTA és a déli mediterrán országok

Az arab tavasz eseményei is hozzájárultak ahhoz, hogy az Európai Bizottság az Európai Szomszédságpolitika (ENP) megújítását tűzte ki célul. A gazdasági kapcsolatok intenzívebbé tételére egyik felmerülő lehetőségként a jelenleginél mélyebb és átfogóbb szabadkereskedelmi megállapodások adódnak (a DCFTA-k, az ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodások). Az EU-val ilyen típusú szerződést kötő állam esetében az ipari szabadkereskedelmen jóval túlmutató, a mezőgazdaságra és a szolgáltatásszektorra is kiterjedő megállapodás születik, ami széles körű jogszabályi harmonizációt is jelent – természetesen a külső fél ülteti át az EU közös piaci szabályozásainak releváns elemeit (versenyszabályozás, szabványok, kereskedelmi előírások stb.). Ezek hatásaként az adott gazdaság a korábbi szabadkereskedelmi megállapodásoknál jóval szorosabban integrálódik az egységes gazdasági térbe. Az EU 2014-ben ilyen típusú megállapodást kötött a Keleti Partnerség három államával, Ukrajnával, Grúziával és Moldovával.

Mint azt már a korábbiakban is említettük, ezen szerződések hatékonyságával kapcsolatban nehéz állást foglalni, hiszen a már megkötött egyezmények tapasztalatai egyelőre korlátozottan állnak rendelkezésre, és az eltérő körülmények és környe-

zet amúgy is megnehezítik az összehasonlíthatóságot. Mindenképpen előremutatók lehetnek ezek a megállapodások abból a szempontból, hogy jóval erőteljesebb modernizációs kényszert jelentenek a részt vevő országok számára, és a jogi harmonizáció erősítheti tökevonzó képességüket, illetve lehetőségeiket a nemzetközi termelési hálózatokba történő bekapcsolódásra. Kérdés ugyanakkor, hogy a szuverenitás részleges feladásával is járó egyoldalú harmonizáció valóban szükséges-e. Az EU a nem szomszédos államokkal (például: Kanadával) is olyan új típusú szabadkereskedelmi megállapodásokat köt, amelyek a szolgáltatásokat is magukba foglalják, ugyanakkor a harmonizációt az *acquis* szabályainak kötelező átvétele nélkül teszi lehetővé (Hoekman, 2016, 13. o.). Emellett az ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodások jelentősen növelik a differenciálást – ez ugyan az utóbbi időszakban az európai szomszédságpolitikának egyértelmű törekvésévé vált, ugyanakkor ennek a hatásai is kérdésesek: vajon képes-e ez a differenciálás húzóerőt jelenteni a többi ország számára. Ráadásul, míg a keleti partnerországok esetében megkötött ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodással járó kiterjedt harmonizációs kötelezettség költségeinek viselése mögött a jövőbeli teljes jogú tagság reménye állhat (lévén európai országokról van szó), a délieknél erről nincs szó.

Ennek ellenére a Tanács 2011 decemberében hasonló megállapodásokról ajánlott tárgyalásokat a négy legfelkészültebb, a kereskedelmi kapcsolatok erősítése terén legmesszebb menő déli mediterrán országnak, Marokkónak, Tunéziának, Egyiptomnak és Jordániának. Az ajánlat jelentős részben az arab tavasz „sokkjára” adott válaszlépésként is értelmezhető (van der Loo, 2015, 1. o.): míg Tunézia és Egyiptom közvetlenül is érintett volt a térséget megrázó politikai változásokban, az alkotmányos monarchiaként stabilabb politikai legitimitációval rendelkező Marokkót és Jordániát elkerülte a „forradalom”.

Az Európai Bizottság számára készített előzetes hatástanulmányok, amelyek 2013-ban és 2014-ben készültek el (Ecorys, 2013a, b, Ecorys, 2014a, b), részletesen megvizsgálták, hogy egy ilyen megállapodásnak milyen várható gazdasági, társadalmi és környezeti hatása lenne az érintett országokban (lásd a 4. táblázatot). A vizsgálati modell feltételezésében például a mezőgazdasági termékek vámjai az EU-ban a tunéziai termékeket illetően 95 százalékkal, Tunéziában az EU-s termékekre 80 százalékkal csökkennek, a nem vámjellegű akadályok esetében szektoronként becsüli a várható hatásokat, illetve figyelembe veszi a szabályozási harmonizáció továbbgyűrűzésének hatását is. A hatástanulmány mind a négy országot alkalmasnak találta ilyen típusú egyezmény megkötésére, és mind a négy esetében – a meglévő kockázatokat is megemlítve – összességében pozitív kimenetelűnek értékelte azokat.

Az ún. Mély és Átfogó Szabadkereskedelmi Megállapodás hosszú távú várható gazdasági hatásai

	Tunézia	Marokkó	Egyiptom	Jordánia
Nemzeti jövedelem növekedése (millió euró)	+2498	+1300	+3374	+442
GDP (százalékos növekedés)	+7,4	+1,6	+1,8	+2,1
Bérek (százalékos növekedés)	+10,0	+1,7	0	+3,0
Export (százalékos növekedés)	+20,4	+15,3	+26,7	+5,3
Import (százalékos növekedés)	+17,7	+8,4	+24,8	+4,8

Forrás: Ecorys [2013a, b, 2014a, b].

A négy országot összehasonlítva kirajzolódik, hogy a legjelentősebb várható gazdasági előny Tunéziában realizálódhat, hosszú távon a GDP 7 százalék fölötti mértékét kitevő mértékben. Érdekes módon a másik, az EU-val szoros kapcsolatban lévő gazdaság, Marokkó esetében a várható haszon ettől lényegesen elmarad. A hatástanulmányok részletesen vizsgálják a megállapodások szektorális hatásait is, megállapítva, hogy mely szektorok nyerhetnek és melyek veszhetnek a megállapodások következtében. Bár az egyes országokban eltérnek a hatások, általánosságban kijelenthető, hogy az élelmiszeripar általában vesztese a folyamatnak, ugyanakkor a gyümölcs- és zöldségszektor vagy a növényi olajipar Tunézia és Marokkó esetében is komoly nyertese lenne a megállapodásnak. Míg a textilipar vagy a bőripar általánosságban rosszul járna, a gépgyártás és néhány feldolgozóipari tevékenység számára erősen pozitív hatást fejtene ki a megállapodás.

A várható társadalmi hatások is sokrétűek: míg általánosságban itt is megállapítható, hogy a GDP-re és a nemzeti jövedelemre gyakorolt pozitív hatás a bérek emelkedését is magával vonja, Egyiptom esetében a hatástanulmány is azt prognosztizálja, hogy a növekedés csak a magasabb és középjövedelműek számára várható, az alacsonyabb bérűeknél a hatása várhatóan inkább negatív lesz.

AZ EU mind a négy országnak felajánlotta ugyan a megállapodást, közülük azonban csak Marokkó és Tunézia jelezte érdeklődését, ez érthető, hiszen ezen országok gazdasága és kereskedelme is jóval szorosabban kapcsolódik az EU-hoz, így számukra az egységes európai piac és a szorosabb integrálódás mindenképpen vonzó lehetőségnek tűnik.

Marokkóval 2013-ban megkezdődtek a tárgyalások. Néhány forduló után azonban a kereskedelemmel összefüggő politikai viták⁹ miatt elakadtak, és a kétoldalú kapcsolatok komolyan megromlottak (*van der Loo*, 2018). A kialakult helyzet 2019-re normalizálódott, és az EU jelenleg a kétoldalú tárgyalások újraindításán dolgozik. Tunéziával 2016-ban kezdődtek meg a tárgyalások, de mindkét oldalon erős ellenállás érezhető. Az EU-ban a déli agrártermelők nem szeretnék szabadon beengedni a konkurens termékeket, míg Tunéziában a megállapodás negatív gazdasági és társadalmi hatásai keltenek félelmet (*Rudolf–Werenfels*, 2018).

A szerződésekkel együtt járó erőteljes jog- és szabályozási harmonizáció költségei igen magasak, amiket csak egy versenyképesé váló, az európai piaci jelenlétet maximálisan kiaknázni képes gazdaság többletbevételei tudnák kompenzálni. A déli mediterrán országok esetében – a korábbi tapasztalatok alapján is – a szabadkereskedelem erőteljes dinamizáló hatása erősen megkérdőjelezhető, ez kérdésessé teszi azt, hogy a kereskedelem elmélyítése mennyiben járható útja az EU és a déli mediterrán országok közötti kapcsolatrendszer fejlesztésének.

Összegzés

A globális gazdasági környezet és a nemzetközi kereskedelempolitika átalakulása a bilaterális kereskedelmi egyezmények növekvő népszerűségét és fontosságuk növekedését hozta magával. Mivel a WTO keretében zajló multilaterális egyeztetési folyamatok erősen akadoznak, az Európai Unió az elmúlt egy évtizedben szabadkereskedelmi egyezmények tucatjait kötötte meg. Ezek az egyezmények az árukereskedelmen túl a kereskedelemmel összefüggő egyéb területeket is szabályozzák, részben harmonizálják. A szomszédos régiók esetében azonban az egyezmények ennél is tovább mennek. A megállapodások az erőteljes egyoldalú jogharmonizáció megvalósításával arra törekszenek, hogy az érintett országok – tényleges csatlakozás nélkül is – az európai egységes piac részeseivé váljanak, és jogrendszerüket az európai minták alapján átalakítva versenyképes, növekvő gazdaságokat hozzanak létre.

A gazdasági együttműködés szabadkereskedelemre építő európai modelljét az EU a kilencvenes évek óta a déli mediterrán országok irányába is alkalmazta, ez azonban nem vált egyértelműen sikeressé. Bár ez több tényezőre is visszavezethető, az euro-med egyezmények korlátozottsága, az agrár- és szolgáltatáskereskedelem li-

⁹ 2015 decemberében az Európai Bíróság a Marokkó által megszállt Nyugat-Szaharából behozott termékek esetében nem tartotta érvényesnek a kétoldalú megállapodásokat, vagyis megkérdőjelezte Marokkó fennhatóságát a terület felett.

beralizációjának hiánya, a térség bürokratikus és a versenyt akadályozó szabályozási környezete is közrejátszottak ebben. Az EU ezért jelenleg a szabadkereskedelem elmélyítésében látja a kapcsolatok továbbfejlesztésének útját. Bár ez optimális esetben valóban pozitív hatást válthat ki, és elősegítheti a térség országainak világgazdasági integrációját is, egyelőre azonban a kockázatok nagyobbak látszanak a lehetőségeknél. A megállapodások rövid távon mindenképpen komoly költségekkel járnak, és ezeket az EU csak korlátozottan tudja átvállalni. Tényleges csatlakozási esélyek hiányában az egyoldalú jogharmonizáció aránytalan terheket és felesleges költségeket jelent a déli mediterrán országok számára.

Mindezek alapján komolyan fennáll a veszélye annak, hogy a megállapodások erőltetése a déli mediterrán országok esetében kontraproduktív eredménnyel jár, inkább rontja, mint javítja az érintett országok helyzetét, és ez az EU számára egyre fontosabbá váló biztonság szempontjából is negatív hatású.

Felhasznált irodalom

- Adarov, A. – Havlik, P.* [2016]: Benefits and Costs of DCFTA: Evaluation of the Impact on Georgia, Moldova and Ukraine. Joint Working Paper by the Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw) and Bertelsmann Stiftung.
- Ayadi, R. – Gadi, S.* [2013]: The Euro-Mediterranean Partnership and Development Assistance: Past Trends and Future Scenarios. MEDPRO Technical Report, No. 32., március.
- Borrell-Porta, M.* [2012]: The importance of institution-building in free trade agreements. In: *Joan Costa-Font* (szerk.): Europe and the Mediterranean Economy. Routledge, Abingdon–New York, 3–23. o.
- Chemingui, M. A. – Bchir, H.* [2012]: Have the promises used to sell the Euro-Mediterranean partnership come true? Illustration from the Tunisian experience. In: *Joan Costa-Font* (szerk.): Europe and the Mediterranean Economy. Routledge, Abingdon–New York, 93–115. o.
- Dadush, U. – Myachenkova, Y.* [2018]: Assessing the European Union's North Africa trade agreements. Policy Contribution, No. 22., Bruegel, november.
- Del Prete, D. – Giovannetti, G. – Marvasi, E.* [2016]: Small and Medium Enterprises' Competitiveness through Global Value Chains. IEMed Mediterranean Yearbook 2016, European Institute of the Mediterranean, Barcelona, 263–268. o.
- Ecorys [2013a]: Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Tunisia. Final Report. Rotterdam, 25 November. Letölthető: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151923.pdf
- Ecorys [2013b]: Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Morocco. Final Report. Rotterdam, 25 November. Letölthető: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_151926.pdf
- Ecorys [2014a]: Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Jordan. Final Report. Rotterdam, 30 September. Letölthető: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_153141.pdf

- Ecorys [2014b]: Trade Sustainability Impact Assessment in support of negotiations of a DCFTA between the EU and Egypt. Final Report. Rotterdam, 3 November. Letölthető: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/november/tradoc_153139.pdf
- European Commission [2018]: Individual reports and info sheets on implementation of EU Free Trade Agreements. Brussels, SWD (218) 454 final. Letölthető: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/october/tradoc_157473.PDF
- Griller, S. et al. [2017]: Mega-Regional Trade Agreements: New Orientations for EU External Relations? In: Griller, S. – Obwexer, W. – Vranes, E. [2017]: Mega-Regional Trade Agreements: CETA, TTIP, and TiSA. New Orientations for EU External Economic Relations. Oxford University Press.
- Gstöhl, S. – de Bièvre, D. [2018]: The Trade Policy of the European Union. Palgrave Macmillan.
- Hoekman, B. [2016]: Deep and Comprehensive Free Trade Agreements. EIU Working Papers, RSCAS 2016/29, European University Institute.
- Kourtellis, C. [2015]: The Political Economy of Euro-Mediterranean Relations: European Neighbourhood Policy in North Africa. Palgrave Macmillan.
- Langan, M. [2015]: The moral economy of EU relations with North African states: DCFTAs under the European. *Third World Quarterly*, Vol. 36., No. 10., 1827–1844. o.
- Meissner, K. L. [2018]: Commercial Realism and EU Trade Policy. Routledge, London–New York.
- Murray-Evans, P. [2019]: Power in North South Negotiations. Making the European Union's Economic Partnership Agreements. Routledge, London–New York.
- Rudolf, B. – Werenfels, I. [2018]: EU-Tunisia DCFTA: Good Intentions Not Enough. Shift Needed from Deep to Deliberate, Comprehensive to Coherent and from Free to Fair Trade. SWP Comment, 2018/C 49, November.
- Siles-Brügge, G. [2014]: Constructing European Union Trade Policy. A Global Idea of Europe. Palgrave-Macmillan.
- Szigetvári T. [2015]: EU–török vámunió: működik-e a „török modell”? *Külgazdaság*, 59. évf., 7–8. sz., 99–115. o.
- Ülgen, S. [2011]: A Faster, Better Route to Economic Integration Across the Mediterranean. EDAM Discussion Paper Series, No. 3. Centre for Economics and Foreign Policy studies (EDAM), Istanbul.
- van der Loo, G. [2015]: Enhancing the Prospects of the EU's Deep and Comprehensive Free Trade Areas in the Mediterranean: Lessons from the Eastern Partnership, CEPS Commentary, június 24.
- van der Loo, G. [2018]: The Dilemma of the EU's Future Trade Relations with Western Sahara: Caught between strategic interests and international law? CEPS Policy Brief, április 20.

ÚJ KÖNYVEK

Egység a sokféleségben: Európa-képek és -távlatok magyar szemmel

Kovács Lajos Péter (szerk.): Közel-távol Európa

Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2019, 358 oldal

Példás aktivitást mutat az *Éghajlat Könyvkiadó*, amely az elmúlt esztendőben több fontos, mostanra széles körben ismert és idézett kötettel jelentkezett. Tette/teszi ezt akkor, amikor a társadalomtudományi, társadalompolitikai kutatások és kutatók nemcsak állandósuló forráshiánnyal kénytelenek megküzdeni, de sokszor témáik, felvetéseik és következtetéseik relevanciája, sőt létjogosultsága is megkérdőjeleződik. Ha ez a kiadói kiállás ráadásul olyan szakmai tartalommal párosul, mint ami a *Közel-távol Európa* címmel 2019-ben megjelent kötetre jellemző, akkor azzal egyszerre nyer az olvasó és a tudományos közösség is.

Persze az, hogy mennyire van távol vagy közel Európa, objektívan nehezen feltárható, és talán nincs is szükség a pontos mérték meghatározására. Sokkal érdekesebb azt látni, miként szóródnak a vélemények, és hogy mi az a sajátos, egyéni perspektíva, amely alapján megvalósul e szóródás. Hiszen mint az a kötetből is kiderül, már az sem egyértelmű, hogy viszonyítási pontunk, Európa mit is jelöl. A lényeg a vita, a vélemény szabadsága és sokszólamúsága. *Kovács Lajos Péter*, a kötet szerkesztője az előszóban így fogalmaz: „[k]ötetünk valóban intellektuális mű, a szónak abban az értelmében, hogy mind a közelmúlt, mind az előretétekintés vonatkozásában tárgyyszerű, meglehetősen és mértéktartóan érzelmre törő” (5. o.).

A megközelítésmódok eltérése ellenére e könyvet olvasva teljesen egyértelművé válik: ki dühösebben, ki realista módon, ki pedig talán kicsit szentimentálisabb stílusban, de megingathatatlanul kiáll az európai Magyarország mellett, igényeljen is annak megvalósítása (vagy megtartása) bármekkora munkát és erőfeszítést a jelen és

<https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.1-2.90>

a jövő generációitól. Mivel a kötet erőssége éppen a sokszínűség, ezért az egyes tanulmányok kiérdemlik a viszonylag hosszabban ismertetést (ugyanakkor a recenzió nem minden esetben követi a fejezetek sorrendjét).

Évtizedek óta mantraszerűen ismételt tétel, hogy Európa a globális versenyben lemarad(t); egy a saját kínzó problémáiban végzetesen elmerülő és a változásokra érdemben reflektálni képtelen entitás. *Berend T. Iván* szakít ezzel a narratívával. Közben hosszan ismerteti a dicső (és kevésbé dicső) múltat, elsősorban egy eszme, az európaiság eszméje előtt tiszteleg. Hangsúlyozza, hogy ha a világ egészét tekintjük, messze a legnagyobb számban az öreg kontinensen találhatóak stabil államisággal bíró országok, ahol a nemzeti integráció lényegében szinte egyedülként ment végbe a maga teljességében (7–8. o.). Kiemeli, hogy a több ezer éves fejlődés olyan szerves kapcsolódásokat épített fel, amelyek – kisebb-nagyobb kilengésektől eltekintve – egységes Nyugat-Európát eredményeztek. Ez – innen, keletről nézve – persze kritika is lehet. Hiszen *Berend* azt is egyértelművé teszi *Az Európa-paradigma* című írásában, hogy legalább négy Európa létezik egymás mellett: a már említett Nyugat- (és Észak-) Európa mellett az ír-mediterrán régió, Közép- és Kelet-Európa, valamint a Balkán, Oroszország és Törökország. A törésvonalak megléte egyáltalán nem független a történelmi fejlődéstől. Az olyan történelmi időszakok és események, mint a Karolingok, a Német-római Birodalom, a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás vagy az ipari forradalmak megerősítették és egységbe kovácsolták a Nyugatot. Ám ezek vagy érintetlenül hagyták a Keletet, vagy sajátosan keleties-délies vonásokkal ötvöződtek. Európa ezen felében a fejlődési utakat a külső támadások (barbárok, mongolok, törökök stb.) és a belső elnyomó rendszer rablógazdálkodása és brutalitása egyaránt formálták, aminek következtében az emberek nem érezhették sajátjuknak államaikat és intézményrendszerüket (15. o.).

Berend elgondolkodtató meglátása, amit egyszersmind súlyos ítéletként is olvashatunk: „[a] perifériák legnagyobb részén a munka nem hozott gyümölcsöt azoknak, akik végezték, és ezért gyakorta gyűlölt tehernek tekintették. Ennek nyomán a munkamorál és a munkapiaci részvétel máig nagy különbségeket mutat a Nyugathoz képest” (13. o.). De vajon van-e kiút, van-e esély a felzárkózásra? Bár a szerző a kérdésre nem ad explicit választ, mégis a fejezet egésze arról győzheti meg az olvasót, hogy maga Európa, az európaizálódás (egységesülés) lehet(ne) az a garancia, amely megszabadítja nem csak a perifériát, de immár a Nyugatot is mindazon béklyóktól, amelyek a kontinens polgárait a vérrel és szenvedéssel írott múlthoz láncolják.

Az Európa-paradigma tökéletes felvezetés a kötet többi írásához, különösen *Csaba László Törésvonalak Európában* című tanulmányához. *Berend* a célt, az esz-

mét jelölte ki, *Csaba* pedig, átvéve a stafétát, a célhoz vezető utat vázolja fel és bontja ki annak tartalmát. Továbbviszi az Európa-paradigma gondolatát, de tézisként kezeli, hogy az egységesülés nemhogy kizárná a sokszínűséget, ellenkezőleg, az európai egységesülési folyamat nem vihető másként sikerre, mint a részek sokféleségének elismerése, és ezzel együtt e részek egyben tartása igényének egyértelmű megfogalmazása által. Ebből a perspektívából nézve válnak hiteltelenné mindazon elméletek vagy iskolák, amelyek valamifajta unilineáris fejlődési utat tételeznek fel (mint például: „Közép-Európa egyszerűen *elmaradásban van* Nyugat-Európához és az Egyesült Államokhoz képest”, 24. o.; kiemelés az eredetiben), és ennek megfelelő egyenrecepteket kínálnak (magát az uniós felvételi procedúrát is ilyennek írja le *Csaba*). Inkább a történelmi kontextusra és a helyi sajátosságokra, viszonyokra érzékeny, versengő/alternatív megközelítéseket tárgyalja a szerző (mások mellett *Pach Zsigmond Pál*, *Berend T. Iván*, *Szűcs Jenő* munkáit idézve), annak igényével, hogy egyfelől e sokszínűség, sokszólamúság a társadalomtudományok szintjén is értelmezhetővé váljon, másfelől pedig igazolni tudja, hogy a törésvonal az EU államai között nem kelet és nyugat, hanem észak és dél viszonylatában értelmezhető.

Csaba számára a kérdés leginkább így vetődik fel: miként lehetséges „az egység a sokféleségben vezérelvet a gyakorlatban érvényre juttatni” (41. o.)? A szerző inkább a különbözőségekre is figyelmet fordító, azokat toleráló, a megoldásba beépítő, megfontolt építkezést, semmint forradalmi változásokat sürget. De azt is kiemeli, hogy a nemzetek feletti szint további erősítése – az integráció logikájából, de a gazdasági kormányzás reformjának konkrét lépéseiből következően is – elkerülhetetlen; létezik ugyanis az integrációnak egy olyan minimuma, amely már-már technikai értelemben is feltételezi a szupranacionalizációt. Ehhez szorosan kapcsolódnak azok a kihívások, amelyek az egységes piac projektjének befejezéséhez szükségesek, és amelyek esetében nem is annyira új döntésekre, mint inkább konkrét (és tegyük hozzá: bátor) politikai lépésekre volna szükség. Feladatot ró a közösségre a kül- és biztonságpolitika, valamint a szomszédságpolitika újragondolása is. Prioritást immár a déli együttműködések erősítésének kell adni, nem függetlenül a menekültválságtól.

Míg *Berend* Oroszországot és Törökországot a reálpolitikai indíttatásból eljátszott integrációs folyamat kerékkötőiként, bomlasztóiként jellemzi (21. o.), addig *Csaba* arra az álláspontra helyezkedik, hogy mindent és mindenkit a maga helyén, a maga súlyával érdemes értékelni. Így válik nála irrelevánssá *Erdoğan* Törökországának európai integrációja, vagy így válik véglegessé az unió keleti határa (38. o.). A feladványok sorában említi a szerző a zöld kérdést, a fenntarthatóság ügyét is, amely „a Nyugatnak szívügye, a Keletnek kínos kötelezettség” (39. o.).

A hazai politikai mező jobb felén ma (még) etalonnak számít *Antall József*. Egykori külügyminisztere, *Jeszenszky Géza* írása mottójával (voltaképpen a teljes tanulmánnyal) mutatja be, miért volna kötelességünk a néhai miniszterelnök emlékét ápolni: európaisága, az európai értékek melletti nyílt és kompromisszummentes kiállása miatt. (Írása címével is ezt fejezi ki: *A magyar út az európai út*). *Antall József* hagyatékának rövid, ám pontos áttekintése és különösen váteszi képességének felmérése (lásd különösen: menekültválság, jóléti populizmus, vagy a szélsőségek megerősödése) nemcsak színesíti a szerző írását, amelyben a nagyképet, a történelmi fordulópontokat rendre az emberi esendőség ellenpontozza, hanem sokkal inkább keretezi azt. *Jeszenszky* érezhetően kudarcnak tartja, hogy a Nyugat mentális leképeződése Keleten sokszor nem bizonyult többnek a jólét kívánalmánál (ezt később *Szelényi Iván* és *Mihályi Péter*, valamint *Kovács Árpád* is megerősíti).

Azok az elvek, normák és intézmények (mint például a demokrácia), amelyek e vágyott jóléthez keretet kínálnak (és tegyük hozzá, végső soron megalapozzák és fenntarthatóvá, hozzáférhetővé teszik azt), a térségben legtöbbször csak szükséges és kellemetlen kellékek bizonyultak, amelyek megértésére és beágyazására nem fordított kellő figyelmet a hazai közönség. És aminek következményeként ma eljutottunk oda, hogy büntetlenül állítható: „a jövő a Keleté” (56. o.). *Jeszenszky* személyes hangot megütve figyelmeztet: „[G]ondoljunk azonban arra, hogy a keleti országokban mekkora a szegénység, hány helyen hiányzik a szabadság, hogy a tudomány, az innováció területén mekkora a szakadék a Kelet és a Nyugat között. Lehetséges, hogy ennek ellenére Oroszország, Ázsia, a despotizmus Európa – és vele együtt hazánk – problémáinak a megoldása?” (56. o.).

Ezt a vonalat viszi tovább *Szelényi Iván* és *Mihályi Péter* (tanulmányuk címe: *Magyarország útja Közép-Európából az Illiberális Internacionáléba*), azzal a különbséggel, hogy ők nem kérdésként fogalmazzák meg, merre tart Magyarország, hanem már címadásukkal is jelzik azt. Közép-Európa és a közép-európaiság fogalmi eredetét és tartalmát boncolgatva indítják fejezetüket, éles kontrasztba állítva azt Kelet-Európa és a kelet-európaiság fogalmaival. A kötet szellemiségétől egyáltalán nem idegen módon, személyes vallomásként már írásuk elején rögzítik, hogy a rendszerváltást követően eltérően ítélték meg a fejlődési lehetőségeket, különösen „a liberális kapitalizmus iránti eufórikus elkötelezettséget” (62. o.). Míg *Mihályi* „fenntartás nélkül, odaadón dolgozott az »Európa projekt« megvalósításán” (62. o.), addig szerzőtársa, *Szelényi* jóval óvatosabb volt, és nem kevés gyanakvással követte az eseményeket. Mint kiderül, nemcsak figyelt, hanem figyelmeztetett is: 1990-ben kelt írásában a politikai értelemben vett balkanizálódás és az etnonacionalizmus ve-

szélyeire hívta fel a figyelmet.¹ Az átmenet első két évtizede ezzel együtt is vegyes eredményeket hozott: a balkanizálódás (sőt a balkáni háború) mellett ugyanis ott voltak az olyan sikertörténetek, mint Csehszlovákia békés különválása, a lengyel, a szlovén vagy éppen a magyar átalakulás.

A törést a szerzők a gazdasági válsághoz („[a] legfontosabb a liberális kapitalista demokráciától és a globális-multilaterális világrendtől való elfordulás volt” – 66. o.), illetve különösen *Vlagyimir Putyinnak* „a nemzet érdekében cselekvőképes végrehajtó hatalom eszméjét” (66. o.; kiemelés az eredetiben) hirdető Oroszországhoz kötik. Mely eszmét azután *Orbán Viktor* mint illiberalizmust adott el, előbb idehaza, majd a világban, és amellyel viszonylag rövid időn belül – alig két évtized alatt – Közép-Európából az Illiberalis Internacionáléba vezényelte Magyarországot. *Orbán* rendszerét így nem különutasként mutatják be, hanem a putyini univerzum részeként, amelyben a rendiség, a klientúraépítés, a személyi lojalitás stb. a meghatározó. A szerzőpáros lényegi tézise, hogy *Orbán* felismerte: a piacgazdasági működés legfontosabb elemének, a tulajdonjogok biztonságának aláásásával és ezáltal a tulajdon és a vagyonok újraelosztásával képes konszolidálni rendszerét. Így a visszaállamosítás például nem cél, hanem eszköz, az újra(f)elosztás eszköze volt a hatalomgyakorlók kezében. *Szelényi* és *Mihályi* külön fogalmat is illesztettek erre a jelenségre: prebendalizmus. És hogy mi kínálhat kiutat a nemzeti radikalizmus önpusztító szorításából? A kötet szellemiségének megfelelően a szerzők az egységesedő Európában, illetve az Európai Unióban és annak intézményeiben látják a megoldást (89. o.).

Az egyik alfejezetben *Szelényi* és *Mihályi* hat pontból álló listát állít össze annak meghatározására, miben is ölt testet *Orbán* szelektív kapitalizmusellenessége. Az utolsó pont a diszkriminatív, a kormányhoz közel álló cégeket, egyéneket helyzetbe hozó szabályozásokról szól. E szelektív beavatkozás, illetve a versenytorzítás a (szűkebb) témája *Tóth Tihamér* írásának is, amelyet *Versenyjog és integráció* címmel adott közre. A szerző a verseny társadalmi-gazdasági funkcióinak elemzése során rámutat arra a kettősségre, miszerint verseny nélkül nem létezik piacgazdaság, nem létezik belső piac, ám az állam (vagy éppen maga az unió) sok esetben kénytelen korlátozni, szabályozni a versenyt, annak védelme érdekében. *Szelényi* és *Mihályi* több helyütt hangsúlyozza a tulajdon védelmének és a szerződés szabadságának alapvető fontosságát. *Tóth Tihamér* a versenyjog általános érvényű, illetve konkrét eseteket felvonultató tárgyalása révén annak hátterét vázolja fel, hogy miért is perdöntő a

¹ *Szelényi Iván* [1990]: A posztkommunizmus társadalmi ára. *Magyar Nemzet*, szeptember 15.

jogrend uralma a szabadság és a demokratikus vívmányok, vagy – ahogy ő fogalmaz – a „távlatibb célok” (127. o.) megőrzése végett. Miközben a versenyjog az egyik legkidolgozottabb terület az unióban, Tóth figyelmeztet, hogy a tagállami és az uniós preferenciák összeegyeztetése kihívást jelent. A konfliktus alapja ugyanis az, hogy koronként és területileg is változik, mit is értünk a verseny végső célján.

A *Versenyjog és integráció* második fele az EU-tag Magyarország versenypolitikáját értékeli, meglehetősen nyíltsággal. Az erős állam képét vizionáló Nemzeti Együttműködés Rendszerében különösen két területen nem fogadja el a kormány „a spontán piaci mechanizmusok érvényesülését: ha annak eredményeként a hazai munkahelyek, vállalkozások veszélybe kerülnek, vagy ha túlzottan magas árak alakulnak ki” (136. o.). A verseny korlátozására azután a nem szokványos gazdaságpolitika keretében számos példát szolgáltatott az Orbán-kormány. Tóth sorolja is ezeket: rezsiharc, az energiaszektor visszaállamosítása, az étkezési utalványok monopolizálása, a tankönyvek elosztásának „piactalanítása”, az Uber kiebrudalása stb. Mindeközben a kartellügyek elcsendesedtek, a Gazdasági Versenyhivatal e területen nem mutatott különösebb aktivitást. Tóth azt is megemlíti, hogy az Európai Bizottság sem hajlandó minden esetben beavatkozni, a verseny védelmét biztosítani – klasszikus példaként a dinnyekartell ügyét említi. Ezzel együtt is, amikor a zárszóban azt a kérdést teszi fel a szerző, hogy mi történne, ha Magyarország kikerülne az uniós versenyjog alól (186. o.), egyértelműen látszik, hogy a magyar fogyasztó sok jóra nem számíthatna.

A korábbi uniós biztos, Andor László írásával (*A szociális Európa*) a kötet abban az értelemben is új fejezetet indít, hogy a történelmi távlatok és Európa egészének vizsgálata helyett a további tanulmányok immáron az Európai Unió konkrét szakterületeihez, azok problémáihoz, kihívásaihoz kapcsolódnak.² Andor – aki öt esztendőn át maga is az uniós politika aktív alakítója volt – az integráció egyik fontos, bár mostanra jobbra lendületét veszített területe, a szociális politika elemzését kínálja. Elismeri, hogy az EU elsődlegesen gazdasági integráció, de hangsúlyozza, hogy „céljai és eszközei között kezdettől fogva megjelentek a szociális kérdések” (94. o.). Kritikusan mutat rá, hogy a szociális Európa sok esetben – ma még – nem több, mint munkaügyi kérdések összefoglaló neve, merthogy a jóléti politikák továbbra is tagállami szinten maradtak. Így bármilyen előremozdulás a föderális Európa, illetve ezzel együtt egy fiskális unió irányába elképzelhetetlen a jóléti szolgáltatások nyújtásának a nemzeti és nemzetek feletti szintek közötti újraosztása nélkül.

² Tóth Tihamér fejezete közvetlenül Andor Lászlóé után áll a kötetben.

Ez azonban – mint *Andor* is kiemeli – elsősorban politikai akarat kérdése. Erőteljesebb uniós szintű szociális politika hiányában az EU hitelessége is megkérdőjeleződik (96. o.). Mindez a válság tükrében sajátos értelmezést is nyer, hiszen „[a]zt a hitet, miszerint az Európai Unió segít konszolidálni a korábban kialakult jóléti kapitalizmust, az elmúlt egy-két évtized tapasztalatai megingatták” (101. o.). *Andor* négy úgynevezett megatrendet azonosít, amelyek e hitelvesztést aláhúzzák. Egy: a globalizáció szűkíti és újraformálja az államok/kormányok mozgásterét és szakpolitikai lehetőségeit, mindezt a mind intenzívebbé váló világméretű verseny mellett. Kettő: a valutaunió az eddig megvalósított, félkész formájában a valutatanács intézményéhez hasonlít, mivel egyensúlytalanságok, pénzügyi feszültségek esetén, önálló nemzeti fizetőeszköz hiányában nincs más út, mint a belső leértékelés, amely ellehetetlenítheti a periféria és a mag közötti konvergenciát. Három: a technológiai fejlődés, főleg a robotizáció a munkahelyek biztonságát fenyegeti. Négy: a szociális dömpinget elhozó keleti bővítés a tőke áramlását tartósan nyugatról keletre, míg a munkaerőét keletről nyugatra fordította. Ami igazán félelmetessé teszi ezt a négy elemet, az az, hogy gyakorlatilag egyszerre, egy időben csaptak le az EU polgárait. *Andor* azonban ezekből a jelekből nem valamifajta világvéget vizionál, sőt hangsúlyozza, hogy e változások egyben esélyként is értelmezhetők, ami megfelelő alkalmazkodással és szakpolitikával, intézményépítéssel a javunkra fordítható. Szociális unióért száll síkra, amely nem jelenti azt ugyan, hogy az EU maga válna jóléti állammá, „[a]zt viszont igen, hogy az EU védőhálót épít a tagállamok jóléti rendszereinek” (122. o.).

Az eurózóna kormányzását *Andor* tehát a valutatanács intézményéhez hasonlította, erre vezetve vissza a magországok és a periféria közötti konvergencia hiányát. *Halmai Péter Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében* című írásában részben igazolja is ezt a tételt, ám a rendkívül gazdagon adatolt és illusztrált tanulmány egyik erénye éppen az árnyaltság, a valóság többszintű értelmezése. *Halmai* folyamatosan hangsúlyozza, már-már sulykolja olvasójába, hogy a konvergencia nem pusztán egy számszerűen előálló és a közgazdász szakmában állandó módszertani vitákra okot adó tényadat. A konvergencia az európai integráció egyik lényegi eleme, sőt megkövethető: leglényege, ami nélkül nincs kohézió, ami nélkül nem értelmezhető az európai integráció sem. Ebből a perspektívából nézve tehát a felzárkózás és a konvergencia (amely, mint *Halmai* figyelmeztet, két különböző fogalom) állandó feladatot ad az európai projekt elkötelezett híveinek. Fontos állítás ez, hiszen annak megítélésében, hogy közeledik-e Magyarország vagy szélesebben a periféria Európához, nemcsak a belső erők összjátékát látja, hanem a Nyugat, pontosabban az Európai Unió vezető államainak, az EU döntéshozóinak és intézményrendszerének

szerepét is felveti. Nála Európa nem viszonyítási pont, hanem a részek összessége, és az a többlet, az a képesség és készség, amivel e részek egymás iránt szolidárisnak mutatkoznak. Merthogy a konvergenciát a gazdasági integráció előmozdítja ugyan (191. o.), ám önmagában az EU-hoz történő csatlakozás nem garancia a felzárkózásra (195. o.). E tételt azután számos meggyőző és tanulságos példával illusztrálja a szerző, világossá téve, hogy a periféria (a Dél vagy éppen a Kelet) fogalma korántsem egységes koncepciót takar. Így válik Írország a sikeres integráció olyan követendő példájának, amely valójában semmilyen rejtélyt vagy rejtvényt nem kínál, pusztán azt a tézist igazolja, hogy stabilitásorientált makrogazdasági politika, megfelelően választott szakpolitikák, humán tőke és befektetésvonzó környezet esetén jó esély mutatkozik a sikerre (196. o.).

A válságot és a válságból való kilábalás időszakát vizsgálva a szerző fontos következtetésre jut: „*rendkívül differenciált kilábalási folyamatok* jellemzik az Európai Unió tagállamait és régióit. A növekedési ütemek szignifikáns különbségeit nem elsősorban ciklikus tényezők, hanem *strukturális különbségek* magyarázhatják. Mindez a divergencia új modelljeinek veszélyeit hordozza” (210. o.; kiemelés az eredetiben). *Halmai* konvergenciavizsgálata gyakorlatilag megerősíti *Csaba* azon tézisét, miszerint a törésvonal Európában nem kelet és nyugat, hanem észak és dél között húzódik. Míg ugyanis az újonnan belépett tagországok visszatáltak a felzárkózás pályájára, addig a mediterrán régió bizonyos államai „*még mindig a válság tartós következményeivel küzdenek*” (211. o.; kiemelés az eredetiben).

Míg *Halmai* a válság növekedési következményeit (és előzményeit) vizsgálja, addig *Győrffy Dóra* magát a válságot teszi meg tanulmánya tárgyának (*Az európai pénzügyi válság tapasztalatai, tanulságai és öröksége*). A válságot mint az integráció jövőjét alakító, formáló (magyarázó) tényezőt tekinti *Győrffy*, ám mindemellett kimutatja, hogy nem létezik determinisztikus kapcsolat a válság és a különféle gazdasági-politikai-intézményi változók között. Bár a felgyógyulásban (mostanra) minden ország eredményeket mutathat fel, de az egyes országok jelentősen különböző pályákat futottak be, és az alkalmazkodás költségei is drámaian eltérőek voltak. *Győrffy* vizsgálata éppen attól újszerű, hogy nem néhány kiválasztott makrogazdasági mutató alapján kísérel meg következtetéseket levonni, hanem a válságkezelés folyamatának plasztikus ábrázolására, e folyamat szereplőinek, azok motivációinak megértésére és egyben a mélyebb okok feltárására tesz kísérletet. A döntő tényezőnek a (relatív) sikerben a bizalom bizonyult: ott, ahol jelen volt, gyorsabb lefolyású és költségkímélőbb lehetett a válságkezelés. Ott azonban, ahol ennek hiánya volt jellemző, a hitelesség (és hitelképesség) helyreállítása drasztikus alkalmazkodást

követelt meg. A tagállami válaszok (és kényszerek) sokfélesége sem halványíthatja el azonban a tényt, hogy a válság és annak rendezése végső soron megerősítette az európai pénzügyi és gazdasági integrációt, kijelölve a jövő fejlődési irányait (281. o.).

Gyórfy tanulmánya egyszersmind azt a kérdést is felveti, létezik-e (pontosabban szükségyszerű-e) kapcsolat a válság és a válságkezelés, illetve a populista erők megerősödése, hatalomba kerülése között. A válasza inkább nemleges, amennyiben a kontextus és az előzmények fontosságát hangsúlyozza. A válság egyfajta kritikus elágazásként nyilván megteremti a lehetőséget egy új politikai kultúra vagy rezsim bebetonozódására, de a tényleges kimenet egy sokváltozós játszma eredője, amelyben a gazdasági kényszerek mellett a politikai döntéseknek is jelentős súlyuk volt. Így különösen az „elitek elkötelezettsége a korlátozott állam mellett meghatározó abban, hogy a válság sem válik ürüggyé a fékek és ellensúlyok lebontására” (279. o.)

A populizmus elhatárolásában Gyórfy Mudde [2004] közkeletű definíciójához nyúl, mely szerint a populista vezető a nép képviselőtében hirdeti meg elitellenes politikáját.³ Szelényi és Mihályi azonban – még korábban – vitathatónak tartja ezt a meghatározást, azon az alapon, hogy ily módon összerosódik Trump, Putyin és Orbán egyfelől, illetve az USA két demokrata párti elnökjelöltje, Bernie Sanders és Elizabeth Warren másfelől. A szerzők az előbbieket politikáját egyáltalán nem tartják „népbarátnak”, ami összeköti őket, az a nemzeti radikalizmus (68. o.). Nem elitellenesek, hanem saját elitjük kiépítésén dolgoznak: „az illiberális stratégia csak a vagyonok/jövedelmek újraelosztásával tud működni” (73. o.). Érdemes itt megjegyezni, hogy erre a differenciálódásra Mudde is érzékeny volt, ezért is érvel amellett, hogy a populizmus ideológia ugyan, de korántsem olyan teljes ideológia, mint a liberalizmus vagy a konzervativizmus. Nem véletlen, hogy különbséget tesz inkluzív (baloldali) és exkluzív (jobboldali) populizmus között (lásd például Mudde és Rovira Kaltwasser, 2013).⁴

„Jobb költségvetés, jobb élet!” – indítja tanulmányát Kovács Árpád, jelezve, hogy a pénzügyi stabilitás önmagában nem cél, hanem olyan alapfeltétel, amely nélkül a széles értelemben vett, a költségvetésben forintosított társadalmi értékek és érdekek sem teljesíthetők (287. o.). A Költségvetési Tanács elnöke *A magyar költségvetés „európai” szemmel – diagnózis és anamnézis* című írásában áttekinti, hogyan alakult a rendszerváltás utáni Magyarország három évtizedének fiskális politikája. Az

³ Mudde, Cas [2004]: The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39., No. 4., 541–563. o.

⁴ Mudde, Cas – Cristóbal Rovira Kaltwasser [2013]: Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, Vol. 48., No. 2., 147–174. o.

írás fókuszában nem elsősorban a hiány- és államadósságcélok teljesülése – gyakrabban azok elvétése – áll; a szerző sokkal inkább azt vizsgálja, európai perspektívában miképp minősíthető a hazai fiskális politika. A tanulmány világossá teszi, bár értékvalasztás kérdése, hogy ki mit tekint európainak, ám „[i]gy lehet vizsgálni az adott szakterületen az írott és íratlan normákba foglalt, akár a morális értékrend elvont azonosságait és a bennük foglalt sokszínű tartalmat” (289. o.; kiemelés az eredetiben). Nem szokványos elemzést kínál tehát a fejezet, ahogy azt sem rejti véka alá a szerző, hogy az európaiság mibenlétének felfejtése sem ellentmondásmentes. A szociális célok (lásd még jóléti állam), a szolidaritás, a demokratikus jogelvek stb. mind jellemezhetők ugyan európai értékeként, de globalizálódó világunkban egyáltalán nem lehet azt állítani, hogy kizárólag Európát jellemeznék.

Ráadásul Európán belül is relativizálható ezen értékek helyzete, állapota – emlíkezzünk, *Kovács Árpádhoz* hasonlóan *Andor* is amellett érvelt, hogy nincs egységes (vagy egyféle) szociális Európa; más-más eszközökkel, de *Berend, Csaba, Halmai* és *Győrfy* pedig azt mutatták meg, hogy többféle „modell” él egymás mellett, európaiként. Ami azonban közös e modellekben, hogy pénzügyi egyensúly nélkül egyikben sincs lehetőség a deklarált vagy implicit módon adott célok megvalósítására. „Ha a pénzügyi stabilitás fennáll, akkor lehetséges valóságosan és érdemben elosztási kérdésekkel, írott és íratlan elvárásokba foglalt, »európai« jelzővel illetett szolgáltatási, jóléti normákkal foglalkozni” (293. o.).

A rendszerváltás idején Magyarország ebben a sokszólamúságban deklaráltan a szociális piacgazdaság modelljét célozta meg, amibe a magyar közvélemény nagyon is beleértette a nyugat-európai jóléti-szociális vívmányok mihamarabbi átvételét, nem sokat foglalkozva annak „anyagi és társadalmi értékrendszeri alátámaszthatóságával” (303. o.). Talán felesleges is itt külön hangsúlyozni: a várakozások messze felülmúlták a lehetőségeket. Ám annál mélyebb nyomot hagyott e feszültség a hazai gazdaságpolitikán. Ha röviden kívánnánk összegezni *Kovács* 1990 és 2010 közötti időszakra koncentráló – egyébként kifejezetten alapos és jól dokumentált – elemzését, akkor azt mondhatnánk, azt a hullámvölgyek és a távlatosságot nélkülöző sodródás jellemezte (még ha bizonyos időszakokban a jó szándék adott volt is). Ő 2006-ot tekinti a kritikus esztendőnek, amikor a hazai költségvetés a legmesszebbre került attól, amit európainak tekinthetünk. Az elmúlt tíz évet értékelve pedig arra a látszólagos ellentmondásra mutat rá, hogy a pénzügyi stabilitás helyreállításával, a gazdasági növekedés és így az elosztható jövedelmek felpörgésével éppen a nemzetinek mondott és illiberálisként elkönyvelt kormánynak sikerült a legközelebb

vinnie Magyarország költségvetését az írott (vagy ahogy ő fogalmaz: a publikus) európai normákhoz és szabályokhoz (320–321. o.).

A kötet további két fejezete a külpolitika és külkapcsolatok részhez sorolható. *Herman János Az Európai Unió közös külpolitikája – félúton a szükséges és a lehetséges között* című írása egyszerre tényszerű és provokatív. Egyfelől példásan mutatja be a közös külpolitika fejlődését, annak meglendüléseit és visszabilenéseit, másfelől olyan politikailag érzékeny témák sorát emeli be az elemzésbe, amelyek szinte bekezdésről bekezdésre állásfoglalásra készítetik az olvasót. „Vajon van-e, lehet-e és egyáltalán: legyen-e az Európai Uniónak egységes külpolitikája?” (231. o.) – üti meg az alaphangot. Nem titkolja, hogy ő mit szeretne: igen, legyen. De azt sem, hogy ami van, az nem elég, és ahogyan van, az nem megfelelő. Ami különösen érdekessé teszi a tanulmányt, az nem egyszerűen ezen érzések és vélemények pontos artikulálása, inkább a folyamatok plasztikus és árnyalt felfestése, amelyben kibomlik, hogy mitől válhatott az EU normatív hatalommá a mi rendszerváltásunktól sem függetlenül, és aztán miként erodálódott ez a pozíció a globális válság és az annak örvén fellépő egyéb események eredőjeként. Márpedig ez a változás valami egyebet is jelöl: míg korábban az unió és tagállamai valóban proaktív módon léphettek fel szűk és távolabbi szomszédságukban, illetve a világpolitika porondján, mostanra ez a felállás drámaian megváltozott. A kormányközi jellegét megtartó külpolitika ebben az új helyzetben lépéshátrányba kerül(t), mivel az előállott kihívásokra képtelen gyorsan és hatékonyan reagálni. „Az elénk táruló, 21. századi képlet meglehetősen egyszerű: az Európai Unió vagy stratégiai autonómiával bír, valódi nagyhatalom lesz, vagy kockáztatja, hogy kiszolgáltatottá válik, tagállamaival egyetemben” (234. o.).

Herman a magyar külpolitikáról, illetve uniós szerepvállalásról is sarkosan fogalmaz. *A Jeszenszky* által már kritizált a „szabad Kelet a jövő” (259. o.) lózungját olyan politikai-ideológiai agendának tekinti, aminek nem sok köze van a hirdetett üzleti érdekekhez. Arra figyelmeztet: Magyarországnak addig van és lehet súlya, ameddig az Európai Unió belül van. Ha viszont (és ameddig) belül van, célszerű volna ahhoz illően viselkednie.

Elemi erővel bukkan felszínre a brexit kérdése is a kötet több szerzőjénél. *Berend* a populizmus pusztításának sorába illeszti a britek „csödpolitikáját” (21. o.), *Csaba* ugyanakkor azt hangsúlyozza, nem volna szabad, hogy a brit „nem” visszavesse a többi 27 tagállam integrációját: „*a brexittel sem állt elő új helyzet*” (42. o.; kiemelés az eredetiben). *Jeszenszky* ennek megfelelően nyugtázza is, hogy ragályról még

szó nincsen (49. o). *Losoncz Miklós Az EU-ból való brit kilépés néhány tanulsága* című írásában igyekszik távolságtartó és kiegyensúlyozott értékelést kínálni, nem tagadva, hogy a bent jobb alternatíva, mint a kint.

A szerző a brexitről önálló kötetet is jegyez (*Losoncz, 2017*), és mint vallja, e tanulmány annak folytatása (323. o.).⁵ Az írás a kilépés eddigi tapasztalatainak, általánosítható tanulságainak tudományos igényű összegzése. Mint megállapítja, a parlamenti választások és a népszavazások kimenetelének megjósolása az utóbbi időszakban rendkívül bizonytalanra vált, aminek nem kis részben a hagyományos pártrendszerek és pártpolitika felbomlása, átalakulása az oka. Így a brexitről tartott szavazás kimenetelét sem lehetett biztosra venni. Ennél is nagyobb hibának bizonyult, hogy *David Cameronnak* és kormányának nem volt B-terve, azaz teljességgel felkészületlenül érte őket a nemek győzelme (327. o.). Mindemellett növelte a belső megosztottságot, helyzetbe hozta az unióellenes, szélsőséges erőket és mozgalmakat (328. o.). *Losoncz* bizakodóan állapítja meg, hogy a brit választási és parlamentáris rendszer olyannyira sajátos és egyedi vonásokkal bír, hogy „ugyanilyen helyzet más tagállamokban való létrejöttének nem nagy a valószínűsége” (335. o.).

Kifejezetten plasztikusan ragadja meg a brexit lényegi dilemmáját (pontosabban trilemmáját) a szerző azzal a lehetetlenségi tétellel is, ami abból származik, hogy az Egyesült Királyság három, egymással össze nem egyeztethető célt kíván követni a jövőben: (1) fenntartani területi egységét, (2) garantálni az ír és észak-ír határ átjárhatóságát, (3) megőrizni kereskedelempolitikai autonómiáját. Ha az első kettőt kívánja megcélózni, akkor kénytelen lesz feladni a kilépést pártolók egyik legfontosabb célját, a kereskedelempolitika autonómiáját. Ha viszont az autonómiát és a nemzeti/területi egységet választja, azzal nehéz helyzetbe hozza az megosztott Ír-sziget lakosságát. A legfurcsább kimenetet pedig a (2) és (3) célok fenntartása eredményezné, hiszen Észak-Írország a vámunió része maradna, vámhatárt képezve Észak-Írország és Nagy-Britannia között. A helyzetet bonyolítja, hogy Skócia könnyen hasonló lépéseket tervezhet a jövőben. E vita világos artikulációját egyáltalán nem segíti, hogy sokan szuverenitási kérdésnek tekintik a lehetetlen hármas feloldását, miközben az Egyesült Királyság EU-tagként is nyilvánvalóan szuverén állam volt, legfeljebb ellenőrzési jogai szűkültek korábban a tagsággal (339. o.).

És hogy a britek kiválása miként érinti az Európai Uniót? *Losoncz Miklós Csaba Lászlóhoz* hasonlóan azon a nézeten van, hogy a jelentős költséggel megvalósuló kiválás mind politikai, mind gazdasági értelemben gyengíti az EU-t. Egyben új le-

⁵ *Losoncz Miklós* [2017]: *Az Egyesült Királyság kilépése az EU-ból és az európai integráció. Prosperitas monográfiák*, Budapesti Gazdasági Egyetem.

hetőséget is kínál azáltal, hogy a renitens, a rendre a kívülállás pártján álló britek nélkül a jövőben talán egyszerűbb lesz mélyíteni az integrációt. Egyetértően hozzátehetjük: így legyen!

*

A recenziós utószava

A tudományos pályán egyre kevésbé értékelik a könyveket, a könyvfejezeteket; a teljesítményértékelések és az arra alapozott bérezés és előrejutás azon alapulnak, hogy mely folyóiratokban sikerül egy-egy tanulmányt elhelyezni. Nem azon kívánok búsongani, hogy így alakult, hiszen erről mi magunk, kutatók is tehetünk. Inkább azt szeretném kiemelni, ünnepelem a *Kovács Lajos Péter* gondos és értő szerkesztésében megjelent kötetet, hogy minden nehézség ellenére születnek még könyvek. Vannak kiadók és vannak szerzők, akik pénzt, energiát nem kímélve hajlandók egy nagy és nem triviális témát több oldalról, hol kritikusan, hol kevésbé kritikusan körbejárni, bemutatni. Nekik köszönhetően mi, olvasók is árnyaltabban alkothatunk véleményt az adott témáról, és közvetíthetjük mindazok felé, akiket elérünk, legyen egyetemi diák vagy közpolitikát formáló döntéshozó. Hogy aztán ez a minimum-e, vagy éppenséggel a legtöbb, amit ma, idehaza, felelős kutatóként megtehetünk, azt ki-ki döntse el maga.

Benczes István

Növekedési stratégiák – Tanulságok és kihívások

Kiss Judit (szerk.): Stratégiaváltás a világgazdaságban – Exportorientáció és/vagy belső keresletre alapozott növekedés

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2018, 212 oldal, 5100 Ft

Ez a könyv egy 2015-ben induló és 2018-ban véget érő OTKA-kutatás eredményeként jött létre, amely a kötettel megegyező címet viselte és azt vizsgálta, hogy a 2007–2008-as világgazdasági válság után milyen lehetőségek vannak a gazdasági növekedés beindítására és annak fenntarthatóságára. A téma különösen fontos, mivel a válság után egyértelművé vált, hogy a „nyugati országok” kezdik elveszteni vezető szerepüket a világgazdaságban és egyre nagyobb szerep jut olyan országoknak, mint például Kína vagy India, de ide sorolhatók a BRICS-országok is. Valamennyi említett példa jelen van a kötetben és a szerzők részletesen bemutatják fejlődési pályáikat is. A kutatás vezetője és egyben a kötet szerkesztője Kiss Judit, a szerzők pedig Artner Annamária, Gerőcs Tamás, Szigetvári Tamás, Szunomár Ágnes és Völgyi Katalin, akik mindannyian a KRTK Világgazdasági Intézetének munkatársai.

A kötet hat különálló tanulmányból áll, amelyek kohézióját az azokat megelőző, a szerkesztő által írt bevezető fejezet alapozza meg. Ebben a bevezető fejezetben a szerző bemutatja az elméleti alapokat, amelyek kellőképpen bevezetik az olvasót a témába és könnyebbé teszik a mű értelmezését azok számára is, akik kevésbé jártasak e tudományterületen. Szó esik az exportorientált gazdasági növekedési modellről, annak kialakulásáról, előnyeiről, fenntarthatóságának korlátairól. Ezt követi a belső kereslet vezérelte növekedési modell. Ebben az esetben is szó esik az előnyökről, hátrányokról, nehézségekről. Ezek után a szerkesztő felveti a kérdést egy esetleges „policy mixről”, azaz hogy mennyiben lehet sikeres, ha ezeket az alternatívákat nem külön-külön alkalmazza egy ország, hanem az adott szituációra szabottan vegyíti azok elemeit. Ezt követően tér ki az esettanulmányok tanulságaira és keres

válaszokat az előzőekben felvetett kérdésekre az empiria alapján. Ebben a fejezetben kapott helyet a magyar gazdaságra vonatkozó tanulságok ismertetése is.

A bevezető fejezetet a hat különálló esettanulmány követi. Ezek hat különböző ország fejlődési pályáját mutatják be. Ezek a kötettel megegyező sorrendben a következők: Japán, Dél-Korea, Kína, Brazília, India, Törökország. Látható, hogy a könyv két erősebb példával indítja az esettanulmányok sorát, hiszen *Japán* és *Dél-Korea* (szerző: *Völgyi Katalin*) dinamikus gazdasági fejlődése időben korábban kezdődött, és sikeresnek is mondhatók abból a szempontból, hogy ezen országok gazdasági fejlettsége valóban felzárkózott a „fejlett Nyugathoz”. Ezek esetében a fő kérdés a fenntarthatóság és egy lehetséges megfelelő „policy mix” kialakítása. A két sikeres példát követi *Kína* (szerző: *Szunomár Ágnes*). Az ország látszólag eredményesen alkalmazza az exportorientált növekedési modellt, noha a tanulmány szerzője kitér arra, hogy Kína erőteljesen „személyre szabva” alkalmazza ezt. Kína esetében a fő kérdés, hogy hogyan tudja kiaknázni hatalmas belső piacát és mennyire lehetséges egy belső keresletre alapozott növekedési modellre való áttérés. Ennek azonban számos korlátja van. Az egyértelmű gazdasági korlátokon kívül komoly szerepe van a kulturális (takarékoskodó jellem) beidegződéseknek is, amelyek viszonylag nehezen és csak hosszabb idő alatt alakíthatók. *Brazília* (szerző: *Artner Annamária*) esete viszonylag eltér a többi országtól, hiszen a második világháborút követő évtizedekben számos növekedési modellel kísérletezett. Próbálkozásai a felzárkózásra azonban mind ez idáig sikertelenek, főleg a válságok által indukált belpolitikai következmények hatására. Természeti kincsei és szintén hatalmas belső piaca jó alapot biztosíthatna mind az exportorientációnak, mind a belső kereslet vezérelte növekedésnek, de a tanulmány szerzője szerint a gazdasági ciklusok végén jelentkező újabb (politikai és gazdasági) paradigmák képtelenek a megújulásra és lényegében elődeik hibáit követik el újra. Ezt súlyosbítja az ország gazdasági értelemben vett periférikus elhelyezkedése. *India* (szerző: *Gerőcs Tamás*) – jellemzői és fejlődési pályája miatt – valahol a brazil és a kínai eset között helyezhető el. A második világháborút és a függetlenedést követően az importhelyettesítő iparosítás modellje vált meghatározóvá, majd mikor az kifulladt, az IMF segítségével kereskedelmi liberalizáció és exportorientáció következett. A központi kérdés India esetében az, hogy vajon sikerül-e követnie Kína példáját a gazdasági fejlődésben, vagy nem lesz képes levetkőzni függőségeit, és önálló innováció hiányában megreked a közepes jövedelmű országok csapdájában. Brazíliához (és Kínához) hasonlóan hatalmas belső piaca jó alapot biztosíthatna a belső kereslet vezérelte növekedési modellnek is, de ennek az előző országokhoz hasonlóan egyelőre mind gazdasági, mind kulturális korlátai vannak.

Törökország második világháborút követő fejlődési pályája nagyban hasonlít Indiáéhoz. Kezdetben importhelyettesítő iparosítást követtek, majd a nehézségek hatására szintén IMF-segítséggel gazdasági liberalizációs folyamat kezdődött és egyre meghatározóbb lett az exportorientáció. A tanulmány szerzője (*Szigetvári Tamás*) szerint a belső keresletre alapozott növekedési modellre való áttérés lehetősége bizonytalan, és a legnagyobb veszélyt ebben az esetben is a közepes jövedelmű országok csapdája jelenti. Optimizmusra adhat okot, hogy a gazdaságfejlesztési elképzelések alkalmazsak lehetnek ennek leküzdésére, azonban a jelenlegi belső és külső politikai helyzet nehézségeket okozhat a célok megvalósításában.

A mű stílusa tudományos, mégis olvasmányos, könnyen érthető és feldolgozható a kevésbé szakavatottaknak is. Témáját tekintve nemcsak fontos és aktuális, hanem érdekes is, így sikerrel hozza közelebb a tágabb értelemben vett olvasóközönséghez is ezt a témakört.

A mű bevezető fejezete kellőképpen felkészíti az olvasót a téma megértésére és az ezt követő esettanulmányok értelmezésére. Ugyanakkor a bevezető fejezet második fele (amely a tanulmányok következtetéseit, gyakorlati alkalmazhatóságait és a magyar gazdaságpolitikára vetített tanulságait foglalja össze) jobban illene logikailag a könyv végére az esettanulmányokat követve, mintegy keretet adva a teljes műnek. Jelen esetben van egy szerkesztő által írt bevezetés, ami rendkívül jól megalapozza a továbbiakat, de hiányzik egy szerkesztő által írt befejezés, ami keretbe foglalná a hat (témájában egyező, de egyébként teljesen különálló) esettanulmányt.

Bár a kötet egy szélesebben értelmezhető témát próbál összefoglalni igen hatékonyan, mégis az olvasónak több ponton hiányérzete támadhat. Egyrészt nem teljesen egyértelmű, miért éppen az ismertetett hat ország lett a vizsgálat tárgya, figyelmen kívül hagyva számos olyan országot és földrajzi régiót, amelyek szintén érdekesek és relevánsak lennének a téma szempontjából. Másrészt, noha a tanulmányok a fő téma köré jól illeszthetők, mégis hiányzik a tanulmányok közötti kohézió, amely növelhető lett volna például egységes módszertan alkalmazásával, és/vagy egységes gazdasági mutatók vizsgálatával. Hiányzó elem továbbá az egyes esettanulmányok magyar gazdaságpolitikára vonatkozó tanulságainak részletesebb ismertetése. Bár a magyar vonatkozás fontossága a bevezetésben és az ajánlásban külön hangsúlyt kap, mégis a tényleges párhuzamok ismertetése csak a kötet elején, összefoglaló szinten jelenik meg és az egyes esettanulmányokban teljes mértékben hiányzik.

Tipográfiaiilag egységes, igényes megjelenésű kötet. A mű forgatása közben az olvasót esetleg zavarhatja, hogy egyik tanulmányról a másikra változik az alkalmazott igeragozás (E/1 személy és T/1 személy).

Mindent összevetve rendkívül érdekes és olvasmányos kötetet tarthat kezében az olvasó. Feltétlenül ajánlom a témában kezdőknek és haladóknak, akár a témát egyáltalán nem ismerő olvasóknak is. Az egyes fejezetek külön-külön egyenként is megállják a helyüket, így azok számára is alkalmas lehet ez a könyv, akiket csak egy-egy – a műben szereplő – ország vagy térség foglalkoztat.

Nagy Péter Artur

Abstracts of the Articles

INQUIRY

Has the crisis been approaching?

Economists all over the world have been long pondering what kind of crisis has been approaching, would it bring economic slowdown or recession – and when.

Other economists have been gauging whether the world is more resistant to global recession than it was in 2008. Again, others have been gathering the characteristic features of the „new norm” or „new normality” and have been hesitating what developments should economic and monetary policies prep for.

Külgazdaság wants to participate in these global discussions. We asked our authors to share their opinion of fears and hopes. They can, of course, concentrate on any aspects of this huge topic.

We wish to follow and forecast even the Hungarian issues. What risks do our authors foresee – global turbulence, bust after the boom, recession etc. – which will close the period of rapid economic growth?

Challenges of deepening free trade in the Southern Mediterranean

TAMÁS SZIGETVÁRI

The European Union has signed dozens of free trade agreements in the last decade. These free trade agreements contain not just the abolishment of barriers for trade in goods, but they are much broader in their scope, regulating several other issues related to trade. The main aims of these agreements are to increase the competitiveness of the EU and to secure markets and investment opportunities for European firms. In case of neighbouring regions like the Mediterranean, however, the EU has offered so called Deep and Comprehensive Free Trade Agreements. The DCFTAs require a one-sided harmonisation of trade-related areas of the legal system with the EU's *acquis communautaire*, which not only makes the partner countries part of the single market, but it should increase their competitiveness as well. Additionally, it should decrease the security risk related to these regions for the EU. Though the optimal outcome of the DCFTAs may have positive impacts overall, and may promote the global integration of the Southern Mediterranean region, but currently the risks of these agreements seem to be larger than the opportunities offered.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány 2020. évi KÜLGAZDASÁG c. folyóiratát példányban, ára: 10 800 Ft/év, 5 400 Ft/félév.

Megrendelő neve:

Megrendelő címe:

Megrendelő postafiókcíme:

Megrendelő e-mail címe:

Telefon:

Telefax:

Ügyintéző neve, telefonszáma:

Fizetési mód: Csekken: ☐ Átutalással: ☐

(Számlaszámunk: 11100104-19659963-10000001)

Kérjük, hogy a 2020-as megrendelésüket az alábbi elérhetőségeken jelezzék számunkra.

Külgazdaság Szerkesztősége

1112 Budapest, Budaörsi út 45. • 1518 Budapest, Pf.: 71
web: www.kulgzadasag.eu • e-mail: kulgzadasag@kopint-tarki.hu
Tel.: 309-2695 • Fax: 309-2647

Jogi melléklet

Külgazdaság, LXIV. évf., 2020 január–február (1–18. o.)

Az Európai Unió és az Egyesült Királyság nemzetközi magánjogi kapcsolatrendszere a brexit után

RAFFAI KATALIN

2020. január 31-én az Egyesült Királyság kilépett az Európai Unióból, ami után elkezdődött egy 2020. december 31-ig tartó átmeneti időszak. A tanulmány azt foglalja össze, hogy a brexit után hogyan változik a nemzetközi magánjogi kapcsolatrendszer az Európai Unió és az Egyesült Királyság között.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: K000 Law and Economics: General; K30 General; K39 Other.

1. Bevezető gondolatok

A *Külgazdaság* 2019. évi 11–12. számában megjelent tanulmányban Horváthy Balázs¹ részletesen áttekintette az Európai Unió (továbbiakban: EU) és az Egyesült Királyság közötti nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok alakulását a brexit utáni időszakban. A jelen tanulmány folytatja az Európai Unió és az Egyesült Királyság közti viszonyrendszer vázolását, de ezúttal egy másik, a személy- és vagyonforgalom szempontjából kiemelten fontos terület a nemzetközi magánjogi viszonyok aspektusából. A nemzetközi magánjogi viszonyok, ahogyan az elnevezéséből is következik, magába foglalja a magánjogi viszonyok teljes körét a joghatóságtól kezdve a személyes és családi, dologi, szellemi alkotások, kötelmi, öröklési jogán keresztül a külföldi határozatok elismeréséig és végrehajtásáig. A tanulmány, igazodva a szakfolyóirat profiljához, valamint az előző számban megjelent tanulmányhoz kizárólag

Dr. Raffai Katalin, tanszékvezető egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nemzetközi Magánjogi Tanszék. E-mail: raffai.katalin@jak.ppke.hu

<https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.1-2.1>

¹ Horváthy [2019].

a polgári és kereskedelmi, és azon belül a kötelmi jogviszonyok nemzetközi kapcsolatszerét tekinti át az EU és az Egyesült Királyság között.²

A nemzetközi magánjog tárgyát tekintve azokkal a határon átnyúló, releváns külföldi elemet tartalmazó magánjogi jogviszonyok elbírálásával foglalkozik, amelyek éppen a tényállásban fellelhető külföldi elemen vagy elemeken keresztül kapcsolódnak több jogrendszerhez is, azok összeütközését (kollízióját) eredményezve. A külföldi elem megnyilvánulási formája változatos: kapcsolódhat személyekhez, eseményekhez, cselekményekhez, dolgokhoz stb. A kollíziós probléma feloldására hivatott nemzetközi magánjog feladata hármas:

- meghatározni azt a fórumot (bíróság vagy más hatóság), amely a kollíziós tényállásból fakadó jogvita elbírálására jogosult,
- kijelölni azt a jogrendszert az egymással versengő jogrendszerek közül, amelynek anyagi jogi szabályait alkalmazza a fórum,
- meghatározni azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik az egyik államban született nemzetközi magánjogi tárgyú bírósági vagy hatósági határozat elismerését és végrehajtását egy másik államban.

A modern nemzetközi magánjog kialakulásától kezdődően, vagyis a XX. század elejétől az egyes államok megalkották a saját nemzeti eredetű nemzetközi magánjogi szabályait (önálló törvényekben vagy a polgári törvénykönyvek részeként). Az egyes nemzeti jogforrások egymástól eltérően szabályozták a hasonló tényállásokat, ezért már a kezdetektől felmerült a jog harmonizációjának nemzetközi szintű igénye, nemzetközi egyezmények keretei között, és ebben élen járt (és jár) a Nemzetközi Magánjogi Konferencia (*Hague Conference on Private International Law*).³ Az Európai Gazdasági Közösség (továbbiakban: EGK) létrejötté, a belső piaci szempontok érvényesítése új impulzust adtak a harmonizációnak. A jogharmonizáció még magasabb szintre lépett az európai integrációval és ezzel egyidejűleg szétfeszítette a hagyományos nemzetközi magánjogi kereteket. Az uniós nemzetközi magánjog másodlagos jogforrásokon (rendeletek és részben irányelvek) keresztül szabályozza

² Az uniós terminológiát tekintve nincs egységes elnevezés, a joghatósági kérdésekben az uniós jog a jogviszonyok tágabb körét felölelve polgári és kereskedelmi ügyekről beszél, míg a kollíziós jogban a szűkebb kört magába foglaló szerződéses és a szerződésen kívüli kötelezettségek szabályozására került sor eddig.

³ A Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia egy nemzetközi, kormányközi szervezet, amelynek célja a szervezethez csatlakozott államok nemzetközi magánjogi szabályainak fokozatos egységesítése. Főként multilaterális nemzetközi egyezményeket dolgoz ki, de biztosítja a szükséges nyomony követést is. Lásd: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM%3A116016>. A különböző nemzetközi magánjogi témákban kidolgozott egyezményekről lásd: <https://www.hcch.net/en/home>

az uniós érintettségű nemzetközi magánjogi jogviszonyokat, amely meghatározza a tagállamok jogalkotási mozgásterét. Az uniós jog elsőbbsége kizárja a rendeletek tárgyi hatálya alá tartozó kérdésekben a tagállami hatáskört, ezért ezek a szabályok felváltják a tagállami nemzetközi magánjogi szabályokat. A nemzeti jogalkotási hatáskör pedig kizárólag az ún. maradék hatáskörben adott a tagállamoknak, vagyis azokban a tárgykörökben, amelyek kívül esnek a rendeletek hatályán. Az ezredfordulót követő intenzív uniós jogalkotás eredményeként a tagállamokhoz kapcsolódó nemzetközi magánjogi jogviszonyok jelentős része rendeletek által (egységesen) szabályozott.

Számos uniós jogi instrumentum témája részben vagy egészben átfedi a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia munkaterületeit. A nemzetközi magánjogi jogegységesítést célzó együttműködés még szorosabbá vált 2007. április 3-a óta, vagyis az Európai Uniónak a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferenciához történt csatlakozása óta⁴ a kidolgozandó egyezményekre vonatkozó tárgyalásokon teljes jogú tagként vesz részt, az elfogadott egyezmények pedig minden tagállamban automatikusan kötelezőek.

Ebből, a vázolt nemzetközi magánjogi környezetből szakadt ki az Egyesült Királyság a kiválási folyamat következményeként.

A tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a brexittel a tagállami státusból kieső és harmadik állammá váló Egyesült Királyság és az Európai Unió között milyen együttműködés mentén valósulhat meg a jövőben a nemzetközi magánjogi viszonyok rendezése.

Először röviden áttekintjük az utolsó másfél hónap kilépési eseményeinek kronológiai sorrendjét⁵ (*2. Az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból*); utána bemutatjuk az Egyesült Királyság speciális státusát a polgári és igazságügyi folyamatokban való részvételben (*3. Az Egyesült Királyság részvétele a polgári és igazságügyi együttműködésben*); megvizsgáljuk, hogy milyen együttműködési lehetőségek maradnak az érintettek számára a polgári és kereskedelmi ügyek terén (*4. Az Európai Unió és az Egyesült Királyság nemzetközi magánjogi kapcsolatai az átmeneti időszak után*), végül a tanulmányt egy rövid összeggzéssel zárjuk (*5. Összegző gondolatok*).

⁴ A Tanács Határozata (2006. október 5.) a Közösségnek a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferenciához való csatlakozásáról (2006/719/EK). Lásd: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex:32006D0719>

⁵ A kilépési folyamat állomásainak részletes áttekintéséhez lásd: <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-uk-after-referendum/>

2. Az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból

Az Egyesült Királyságban 2019. december 12-én tartott előrehozott általános választások eredménye már történelem: *a brit Konzervatív Párt 2019. december 13-án, Boris Johnson vezetésével megnyerte az általános választásokat*, a választási eredmény közvetlen hozadéka, hogy előrevetítette az Egyesült Királyság 2020. január 31-i kilépését az Európai Unióból.

Tekintsük át röviden, kronológiai sorrendben a kilépés szempontjából fontosabb politikai eseményeket a 2019. december 13. és 2020. január 31-e között eltelt időszakban.

Az Európai Tanács 2019. december 13-án rendkívüli ülést tartott, amelynek központi témája a kilépés utáni kapcsolatokra vonatkozó tárgyalások előkészítése, a kilépésről rendelkező megállapodás időben történő megerősítése és hatékony végrehajtása volt.

A december 13-i Európai Tanács ülés után közzétett feljegyzés következtetései röviden a következők:⁶

- hangsúlyozta elkötelezettségét, hogy a kilépés rendezett módon, a kilépésről rendelkező megállapodás alapján történjen,
- megerősítette, hogy a korábbi politikai nyilatkozatokkal összhangban a jövőben a lehető legszorosabb kapcsolatot kívánja kialakítani az Egyesült Királysággal, mely kapcsolatnak a jogok és köteleességek egyensúlyán kell majd alapulnia, és egyenlő versenyfeltételeket kell biztosítania,
- felkérte a Bizottságot, hogy a kilépést követően azonnal nyújtson be a Tanácsnak átfogó megbízástervezetet az Egyesült Királysággal kialakítandó jövőbeli kapcsolatokra vonatkozóan,
- felkérte az Általános Ügyek Tanácsát a vonatkozó határozatok és tárgyalási megbízás gyors elfogadására.

2020. január 24-én Charles Michel, az Európai Tanács elnöke és Ursula von der Leyen, az Európai Bizottság elnöke Brüsszelben, míg Boris Johnson miniszterelnök Londonban aláírták az Egyesült Királyság kilépéséről rendelkező megállapodást.

2020. január 29-én az Európai Parlament plenáris ülése jóváhagyta a kilépésről rendelkező megállapodást. Az Európai Parlament január 29-én szavazott a megállapodással való egyetértéséről. Ezt követően 2020. január 31-én éjjélkor az Egyesült

⁶ Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/media/41808/13-euco-art50-conclusions-hu.pdf>

Királyság kilépett az EU-ból, ettől az időponttól kezdődően már nem tagállamnak, hanem harmadik országnak tekintendő.

A kilépés pillanatától megkezdődött a *várhatóan 2020. december 31-ig tartó 11 hónapos átmeneti időszak*, amelynek elsődleges célja, hogy az Egyesült Királyság és az Európai Unió átfogó kétoldalú szabadkereskedelmi megállapodást köthessen.⁷ Csakhogy a jövőbeni kapcsolatok sem korlátozódhatnak kizárólag a kereskedelmi viszonyokra. De mi a helyzet a határon átnyúló magánjogi viszonyok rendezésével?

Az átmeneti időszak végéig jórészt a jelenlegi szabályrendszer marad érvényben az Európai Unióval fennálló viszonyban. Kiemelendő, hogy ebben az időszakban az Egyesült Királyság továbbra is alkalmazni fogja az uniós jogot, azonban már nem rendelkezik képvisellel az uniós intézményekben, és az uniós döntéshozatalba sincs beleszólása. Az átmeneti időszak egy alkalommal – legfeljebb egy vagy két évvel – meghosszabbítható, amennyiben erről a két fél 2020. július 1. előtt megállapodik.

A harmadik állam státusából fakadó következmények: azon rendeletek és az irányelvek, amelyeket kizárólag az unión belüli jogviszonyokban kell alkalmazni, a kilépés után az Egyesült Királyság szempontjából elveszítik jelentőségüket, ez azt jelenti, hogy már nem lesznek automatikusan az angol jogrendszer része, és nem kell az angol bíróságoknak alkalmazni.

3. Az Egyesült Királyság részvétele a polgári és igazságügyi együttműködésben⁸

Nem célunk jelen tanulmányban átfogó jelleggel bemutatni az EU nemzetközi magánjogi forrásainak evolúcióját, mégis célszerű röviden áttekinteni azokat az elemeket, amelyek megmutatják az Egyesült Királyságnak a polgári és igazságügyi együttműködésben betöltött szerepét, azon belül az uniós nemzetközi magánjogi másodlagos forrásokhoz való viszonyulását, mert elengedhetetlen a jövőbeni folyamatok megértése szempontjából.

Az EGK megteremtésének alapvető célkitűzései a vámunió, a piaci szabadságok és a részes államok közti egyre szorosabb gazdasági együttműködés megteremtését célozták. Ezen célkitűzések egyik legfontosabb eleme a polgári és kereskedelmi ügyek területén a kooperáció minél szorosabbra fonása volt, amelynek a kezde-

⁷ Lásd: Horváthy [2019], 121–122. o.

⁸ Lásd: http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/hu/FTU_4.2.5.pdf

tekben a legfontosabb megnyilvánulási formája a részes államok közti ítéletek és határozatok elismerésének és végrehajtásának egyszerűsítése és egységesítése volt (ítéletek szabad áramlása).

*A polgári és igazságügyi együttműködés alapjait az 1968. szeptember 27-én az EGK akkori hat tagállama között Brüsszelben megkötött egyezmény rakta le (Brüsszeli Egyezmény), amelynek tárgya a polgári és kereskedelmi ügyekben a bírósági joghatóságról, a bírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló ügyekre irányult, és egységesítette ezek szabályait.*⁹

A Brüsszeli Egyezmény, amely 1973. február 1-jén lépett hatályba, jogi természetét tekintve „(...) különleges nemzetközi jogi szerződés (volt), amely az Európai Gazdasági Közösségek Alapokmányának 220. cikkében foglaltaknak megfelelően jött létre.”¹⁰ Kizárólag az EGK akkori tagállamai számára tette lehetővé és egyben kötelezővé a csatlakozást (zárt nemzetközi egyezmény), amely az *acquis communautaire* részeként elsőbbséget élvezett a nemzeti jogokkal szemben.

A Brüsszeli Egyezmény ún. *tüköregyezmenye*, a *Luganói Egyezmény*¹¹ éppen a Brüsszeli Egyezmény területi hatályával összefüggő korlátozásokat feloldandó került megalkotásra és aláírásra 1988-ban az EGK és az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (továbbiakban: EFTA) között. A Luganói Egyezmény mind szerkezetében, mind tartalmában megfeleltethető a Brüsszeli Egyezménynek. A Luganói Egyezményhez csatlakozhattak az EGK és az EFTA államai, valamint azok az államok, amelyeket az egyezmény részes államai csatlakozásra hívtak fel.

A *maastrichti szerződés létrehozta a hárompilléres szerkezetet*, a bel- és igazságügyi együttműködés a harmadik pillérbe került, ekként a polgári együttműködés megvalósítása közösségi érdekké vált (ekkor még nemzetközi egyezmények formájában, ám a megvalósítás elmaradt). Az amszterdami szerződés ismét új lendületet adott az uniós nemzetközi magánjogi harmonizációnak, azzal, hogy a nemzetközi magánjogi kompetenciájú ügyek átkerültek az első pillérbe.

A *lisszaboni szerződés* újabb mérföldkövet jelentett az uniós jogegységesítés folyamatában, *hatályba lépésével kialakult a jelenleg hatályos jogi háttér, amely meghatározza az EU-ban a nemzetközi magánjogi jogegységesítés eszközeit.*

⁹ Egyezmény a bírósági joghatóságról és a határozatok végrehajtásáról a polgári és kereskedelmi ügyekben. Kelt Brüsszelben 1968. szeptember 27-én (HL L 299., 1972. 12. 31., 32–47. o.).

¹⁰ Kengyel [2017], 12. o.

¹¹ Egyezmény a bírósági joghatóságról és a határozatok végrehajtásáról a polgári és kereskedelmi ügyekben. Kelt Luganóban 1988. szeptember 16-án (HL L 319., 1988. 11. 25., 9–21. o.).

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés EUMSZ¹² V. címe a szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség megvalósítását tűzte ki célként, az 1. fejezet 67. cikk (1) bekezdése kimondja:

„Az Unió egy, a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térséget alkot, amelyben tiszteletben tartják az alapvető jogokat és a tagállamok eltérő jogrendszereit és jogi hagyományait.”

Az EUMSZ 67. cikk (4) bekezdése az előbbieket kiegészíti az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés biztosításának alaptételével, amely a határozatok kölcsönös elismerésének elvén alapul.

„Az Unió – különösen a polgári ügyekben hozott bírósági és bíróságon kívüli határozatok kölcsönös elismerésének elvével – megkönnyíti az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.”

Az európai uniós nemzetközi magánjogi jogegységesítés jogalapja – EUMSZ 3. fejezet 81. cikke, melynek értelmében az Európai Unió a határokon átnyúló vonatkozású polgári ügyek tekintetében igazságügyi együttműködést alakít ki, és ennek keretében intézkedéseket fogad el. A 81. cikk (2) bekezdés rendelkezése értelmében erre a rendes jogalkotási eljárás keretében kerül sor.¹³ A (3) bekezdése alapján a több államra kiterjedő családjogi kérdésekre vonatkozó intézkedéseket különleges jogalkotási eljárás keretében a Tanács állapítja meg. A Tanács az Európai Parlamenttel folytatott konzultációt követően egyhangúlag határoz. Ha a tagállamok egyetértésre

¹² Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata – Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata – Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata – Jegyzőkönyvek – Mellékletek – A 2007. december 13-án aláírt lisszaboni szerződést elfogadó kormányközi konferencia zárónyilatkozatához csatolt nyilatkozatok – Megfelelési táblázatok (HL C 326, 26.10.2012.,0001– 0390. o.).

¹³ 81. cikk (2) *„Az (1) bekezdésben foglaltak céljából az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket állapít meg – különösen ha ez a belső piac megfelelő működéséhez szükséges –, biztosítandó a következőket:*

a) a bírósági és bíróságon kívüli ügyekben hozott határozatok tagállamok közötti kölcsönös elismerése és azok végrehajtása,

b) a bírósági és bíróságon kívüli iratok határokon túlra történő kézbesítése,

c) a tagállamokban alkalmazandó kollíziós, illetve joghatóságra vonatkozó szabályok összeegyeztethetősége,

d) együttműködés a bizonyításfelvétel terén,

e) az igazságszolgáltatáshoz való tényleges hozzáférés,

f) a polgári eljárások zökkenőmentes lefolytatását gátló akadályok megszüntetése, szükség esetén a tagállamokban alkalmazandó polgári eljárásjogi szabályok összeegyeztethetőségének előmozdításával,

g) alternatív módszerek kidolgozása a jogviták rendezésére,

h) a bírák, ügyészek és az igazságszolgáltatási alkalmazottak képzésének támogatása.”

jutnak az egyhangúság feloldásáról, egyhangú szavazással áttérhetnek a rendes jogalkotási eljárásra. A nemzetközi magánjogi tárgyú rendeletek többsége a 81. cikk (2) bekezdés szerinti eljárásrendnek megfelelően került megalkotásra.

Látszólag egy egységes koherens rendszer jött létre, amelyet azonban mégis megtör egyrészt maga az EUMSZ a megerősített együttműködési eljárás keretei között megalkotott rendeletek szabályozásával, másrészt néhány tagállam, mint az Egyesült Királyság, Írország, Dánia¹⁴ speciális státusa.

A 81. cikk mellett a jogalkotás másik jogalapja a megerősített együttműködésről szóló EUMSZ 326–334. cikkek. Azokban a kérdésekben, amelyekben nem sikerül egyhangúságot elérni, a tagállamok egy csoportja kérelmet nyújthat be a Bizottsághoz, amely arra irányul, hogy megerősített együttműködést kívánnak létrehozni egymás között az adott területen. A megerősített együttműködés annak létrehozásakor valamennyi tagállam számára nyitva áll, ha megfelel az együttműködésre felhatalmazó határozatban megállapított részvételi feltételeknek. Bármely későbbi időpontban is csatlakozhat korábban távol maradó tagállam, ha ezeket a feltételeket teljesíti. E szerint a szabályozás szerint a megerősített együttműködés keretei között megalkotott rendeletekben a tagállamok részvétele opcionális, így ezek a rendeletek csak töredékes formában – a részt vevő tagállamokban – eredményezik az uniós jog egységesítését. A megerősített együttműködés alapján jött létre néhány nemzetközi családjogi tárgyú rendelet, mint a Róma III. rendelet¹⁵ és a házassági¹⁶ és élettársi vagyoni jogi ügyekről szóló rendeletek.¹⁷

A polgári és igazságügyi együttműködés jelenlegi rendszerének vitatott pontja bizonyos tagállamok különállása. Az Egyesült Királyság, Írország és Dánia kiegészítő jegyzőkönyvet csatolt először az amszterdami,¹⁸ majd a lisszaboni szerződés-

¹⁴ Dánia helyzete eltérő a másik két tagállamtól, de a tanulmány témájához kapcsolódóan nem szükségeszerű ennek ismertetése.

¹⁵ Tanács 1259/2010/EU rendelete (2010. december 20.) a házasság felbontására és a különválásra alkalmazandó jog területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (OJ L 343, 29.12.2010, 10–16. o.).

¹⁶ A Tanács (EU) 2016/1103 rendelete (2016. június 24.) a házassági vagyoni jogi rendszerekkel kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (OJ L 183, 8.7.2016, 1–29. o.).

¹⁷ A Tanács (EU) 2016/1104 rendelete (2016. június 24.) a bejegyzett élettársi kapcsolatok vagyoni jogi hatásaival kapcsolatos ügyekben a joghatóság, az alkalmazandó jog, valamint a határozatok elismerése és végrehajtása területén létrehozandó megerősített együttműködés végrehajtásáról (OJ L 183, 8.7.2016, 30–56. o.).

¹⁸ Az Európai Unióról szóló szerződés (Konszolidált változat) – B. Az Európai Unióról szóló szerződéshez és az Európai Közösséget létrehozó szerződéshez csatolt jegyzőkönyvek – (4.) Jegyzőkönyv az Egyesült Királyság és Írország helyzetéről (1997.) (Hivatalos Lap, C 321 E, 29/12/2006, 0198 – 0200. o.).

hez, amelyben a szabadság, a biztonság, és a jog érvényesülése térségére hozandó intézkedések hatálya alól kizárták magukat.¹⁹

Az Európai Unió működéséről szóló szerződéshez csatolt 21. Jegyzőkönyv²⁰ értelmében az Egyesült Királyság és Írország fenntartották maguknak a jogot, hogy esetről esetre eldönthessék, részt kívánnak-e venni az előkészítő munkálatokban, de dönthetnek akár úgy is, hogy az elkészült jogi eszközhez utólag csatlakoznak. A valamely jogterületet érintő javaslat benyújtását követő három hónapon belül írásban jelenthetik be részvételi szándékukat. Az elfogadott uniós eszközhez történő utólagos csatlakozásuk bejelentéséről a Bizottság határozatot fogad el, a jogforrás az e határozatról szóló értesítés napjától alkalmazandó az érintett tagállamokban.

*Az Egyesült Királyság (és Írország) kiemelt státusa, amely opcionálissá teszi e tagállamok vonatkozásában a részvételt vagy a távolmaradást a rendeletek kidolgozásában és alkalmazásában, fenntartva a későbbi csatlakozás lehetőségét, az uniós nemzetközi magánjog differenciált integrációjához vezetett, és éppen a kölcsönösség elvét írja felül.*²¹

4. Az Európai Unió és az Egyesült Királyság nemzetközi magánjogi kapcsolatai az átmeneti időszak után

A rendeletek kizárólag a tagállamok fórumai számára jelentenek jogalkalmazási kötelezettséget, értelemszerűen harmadik államok fórumai tekintetében nem, ennek megfelelően harmadik államok bíróságai és más hatóságai számára nem áll fenn az uniós eredetű jog alkalmazásának kötelezettsége (lásd korábban). A következőkben röviden áttekintjük, hogyan alakulnak az Egyesült Királyság és az EU nemzetközi magánjogi kapcsolatai a tagállamok fórumai jogalkalmazási kötelezettségei szempontjából, különös tekintettel a polgári és kereskedelmi ügyekre.

¹⁹ Lásd részletesen: *Gombos* [2013].

²⁰ Az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Az Európai Unióról szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata. Jegyzőkönyvek. Az Európai Unió működéséről szóló szerződés mellékletei. A 2007. december 13-án aláírt lisszaboni szerződést elfogadó kormányközi konferencia zárónyilatkozatához csatolt nyilatkozatok. Megfelelési táblázatok. (21.) Jegyzőkönyv az Egyesült Királyságnak és Írországnak a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség tekintetében fennálló helyzetéről (OJ C 202, 7.6.2016, 1–388. o.).

²¹ Lásd: *Pilich* [2017], 387. o.

Az uniós nemzetközi magánjogi rendeletek szabályozási tárgyukat tekintve három nagy csoportra oszthatók:

- joghatósági (Brüsszel Ia;²² Brüsszel IIa rendeletek²³);
- kollíziós jogi (Róma I.;²⁴ Róma II.;²⁵ Róma III. rendeletek);
- vegyes, joghatósági és kollíziós szabályokat (Tartási,²⁶ Öröklési,²⁷ Házassági és Bejegyzett élettársi vagyoni jogi kérdéseket szabályozó rendeletek) tartalmazók.

A joghatósági és a kollíziós jogi rendeletek rezsime eltérően alakul a brexit után. A tagállamok bíróságai a joghatósági rendeleteket nem alkalmazzák a brit érintett-ségű ügyekben, míg a kilépés a kollíziós rendeletek alkalmazását nem befolyásolja. Ez utóbbinak az oka az ún. *univerzális hatály (egyetemes alkalmazás), melynek jelentősége abban rejlik, hogy a rendelet szabályai által kijelölt anyagi jog (objektív jogválasztás) vagy a felek által választott jog (szubjektív jogválasztás) akkor is alkalmazandó, ha az harmadik állam anyagi joga, és nem tagállamé.* Például, ha egy adásvételi szerződés esetén az eladó szokásos tartózkodási helye²⁸ az Egyesült Királyságban található, míg a vevő szokásos tartózkodási helye Magyarországon, és a felek nem élnek a jogválasztás lehetőségével, akkor a szerződéssel összefüggésben felmerülő jogvita esetén a magyar bíróság a Róma I. rendelet 4. cikk (1) bekezdés a) pontja értelmében az eladó jogát köteles alkalmazni, vagyis az angol jogot. Ehhez hasonlóan alakul, ha a Róma I. rendelet hatálya alatt a felek az angol jogot kötik ki

²² Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (OJ L 351, 20.12.2012, 1–32. o.)

²³ A Tanács 2201/2003/EK rendelete (2003. november 27.) a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve az 1347/2000/EK rendelet hatályaon kívül helyezésétől (OJ L 338, 23.12.2003, 1–29. o.)

²⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.) (OJ L 177, 4.7.2008, 6–16. o.)

²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról (Róma II.) (OJ L 199, 31.7.2007, 40–49. o.)

²⁶ A Tanács 4/2009/EK rendelete (2008. december 18.) a tartással kapcsolatos ügyekben a joghatóságról, az alkalmazandó jogról, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az e területen folytatott együttműködésről. (OJ L 7, 10.1.2009, 1–79. o.)

²⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 650/2012/EU rendelete (2012. július 4.) az öröklési ügyekre irányadó joghatóságról, az alkalmazandó jogról, az öröklési ügyekben hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, valamint az öröklési ügyekben kiállított közokiratok elfogadásáról és végrehajtásáról, valamint az európai öröklési bizonyítvány bevezetéséről (OJ L 201, 27.7.2012, 107–134. o.)

²⁸ A rendelet 19. cikke értelmében ez a társaságok és a jogi személyiséggel rendelkező vagy jogi személyiség nélküli más szervezetek esetén a központi ügyvezetés helyével azonos, üzleti tevékenysége körében eljáró természetes személy esetén a szokásos tartózkodási helye az üzleti tevékenysége fő helye.

a szerződésükre irányadó jognak, akkor ez a jog lesz az alkalmazandó. Még az ún. egyoldalú jogválasztás esetén is, vagyis ha a tényállás minden eleme egy adott tagállamhoz kötődik, lehetőség van korlátozott keretek között harmadik állam jogának a kikötésére. Például, ha mindkét szerződő félnek a szokásos tartózkodási helye Magyarországon található, akkor is kiköthető az angol jog, de ebben az esetben a Róma I. rendelet 3. cikk (3) bekezdése értelmében kizárólag korlátozott jogválasztásra van lehetőség: a felek választása nem sértheti az egyébként irányadó állam azon jogszabályi rendelkezéseinek alkalmazását, amelyektől megállapodás útján nem lehet eltérni, korábbi példánknál maradvá azt jelenti, hogy a magyar polgári jog kogens szabályaitól nem lehet eltérni, a jogválasztás kizárólag a magyar jog diszpozitív szabályai helyébe léphet. További korlátozást jelent a belső piac védelme érdekében megfogalmazott ún. belső piaci klauzula szabály, amely a 3. cikk (4) bekezdése szerint:

„Amennyiben a jogválasztás időpontjában valamennyi egyéb lényeges tényállási elem egy vagy több tagállamhoz kapcsolódik, a felek valamely nem tagállam jogára vonatkozó jogválasztása nem sértheti a közösségi jog – illetve adott esetben az eljáró bíróság szerinti tagállam jogában végrehajtott – olyan rendelkezéseinek alkalmazását, amelyektől megállapodás útján nem lehet eltérni.”

Jellemzően ilyen eltérést nem engedő, kötelezően alkalmazandó közösségi jogi eredetű, és a tagállami jogokban végrehajtott szabályok találhatók a fogyasztót védő és a kereskedelmi ügynöki irányelvekben.

4.1. A joghatóság (elismerés és végrehajtás) meghatározásának alakulása polgári és kereskedelmi ügyekben

A joghatósági rendeleteknek nincs univerzális hatálya, ezek mindegyike közvetlen kapcsolódást feltételez az EU-hoz (például ha az alperes lakóhelye valamely tagállamban van, a tagállami bíróság és a per közötti szoros kapcsolat), melyek hiányában a tagállami bíróságoknak nincs joghatósága. A Brüsszel Ia rendelet a lakóhely elvét követi, a fő általános joghatósági szabály szerint a kereset azon tagállam bírósága előtt nyújtható be, amelyben az alperes lakóhellyel rendelkezik. Ha az alperes nem rendelkezik lakóhellyel valamely tagállamban, akkor a felhívott bíróság szerinti tagállam területén alkalmazandó nemzeti joghatósági szabályokat kell alkalmazni. Magyarország esetén ez az Nmj tv.-ben a X. fejezetben a Joghatóság és a XI. fejezetben a Külföldi határozatok elismerése és végrehajtása körében található

általános és vagyoni jogi ügyek szabályainak feleltethető meg. A joghatósági fejezetben a 88–100. §-okban, az elismerés és végrehajtás tekintetében a 109–115. §-okban találjuk a vonatkozó rendelkezéseket.

A fogyasztó védelme prioritást élvez az Európai Unióban, ezen elvvel összhangban a gyengébb felet érdekeinek védelmét garantáló, az általános szabályoknál kedvezőbb joghatósági szabályokkal kell védelemben részesíteni. E védelem kifejezésre jut a jogszabályok mennyiségében (joghatósági, anyagi jogi és kollíziós szabályokban egyaránt). E jogterület kiemelt fontosságát tükrözi az Európai Bizottságnak a kilépésre felkészülés jegyében kiadott közleménye, mely külön részletezi a fogyasztói szerződéseket érintő főbb változásokat.²⁹

Ha egy unióban lakóhellyel rendelkező fogyasztó valamely tagállami bíróságon keresetet nyújt be egy kereskedővel szemben, amelynek a központi ügyvezetése az Egyesült Királyságban található és a kereskedő tevékenysége a fogyasztó lakóhelye szerinti tagállamra irányul, akkor a kilépés nincs hatással a joghatóságra. Ezekben az esetekben a joghatóságra vonatkozó uniós szabályok érvényesek, vagyis a fogyasztó a lakóhelye szerinti uniós tagállamban perelheti a kereskedőt, függetlenül attól, hogy az az EU-ban vagy harmadik országban rendelkezik székhellyel. A joghatósági szabályok tehát változatlanok maradnak. A kilépés napjától kezdve azonban jelentős változás érinti az uniós tagállami bírósági határozatok Egyesült Királyságban való elismerését és végrehajtását (és fordítva), mert az első esetben az uniós tagállamok, míg a második esetben az Egyesült Királyság nemzeti szabályai lesznek irányadók.³⁰ A *Brüsszel Ia* rendelet 36.³¹ és 39. cikkei³² rendelkeznek a tagállami ítéletek kölcsönös automatikus elismeréséről és a végrehajtásról, ez azonban harmadik államok ítéleteire nem terjed ki. Az Egyesült Királyság kilépésével ez a szabály tehát

²⁹ Európai Bizottság: Közlemény az érdekelt felek részére az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése és a fogyasztóvédelemre, valamint az utasjogokra vonatkozó uniós szabályok (Brüsszel, 2018. február 27. REV1). Lásd: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/consumer_protection_and_passenger_rights_hu.pdf

³⁰ TF50 (2017)9/2 – Commission to UK: Position paper on Judicial Cooperation in Civil and Commercial matters, lásd: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/essential-principles-civil-commercial-matters_en_0.pdf. A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén érvényes uniós álláspont releváns alapelveit tartalmazza a kiadvány.

³¹ Lásd: „36. cikk

(1) A valamely tagállamban hozott határozatot a többi tagállamban külön eljárás előírása nélkül elismerik.

³² Lásd: 39. cikk

A valamely tagállamban hozott, az adott tagállamban végrehajtható határozat egy másik tagállamban is végrehajtható anélkül, hogy azt végrehajthatóvá kellene nyilvánítani.”

érvényét veszíti, és a polgári és kereskedelmi ügyekben született brit és tagállami ítéletek tekintetében megszűnik az automatikus elismerés és végrehajtás.

Az Európai Bizottság 2019. január 18-án és április 11-én kiadott közleményei³³ technikai útmutatással is szolgálnak, és megválaszolják azokat a gyakorlati kérdéseket is, amelyek e témákban felmerülnek. E szerint a kilépés napján a tagállami bíróságok előtt még függőben lévő eljárásokat a Brüsszel Ia rendelet szabályai alapján kell lefolytatni, ezzel szemben a kilépést követően indult eljárásokban fő szabály szerint már a tagállami nemzetközi magánjog joghatósági szabályai lesznek az irányadók. Kivétel a gyengébb fél védelmét szolgáló rendelkezések, melyeket kötelező jelleggel a kilépés után is alkalmazni kell. Ha az Egyesült Királyság bíróságai által hozott valamely határozatot a kilépés napja előtt végrehajthatóvá nyilvánítottak, de a végrehajtása még nem kezdődött el, akkor a kilépést követően a bírósági határozat továbbra is ugyanúgy végrehajtható. Az Egyesült Királyság bíróságai által hozott határozatokkal szemben a kilépés napjától kezdődően indított végrehajtási eljárásokra már nem alkalmazható az uniós jog, helyette a tagállamok nemzeti szabályai az irányadók, valamint egyes nemzetközi egyezmények, feltéve ha az EU vagy az uniós tagállamok és az Egyesült Királyság egyaránt részes felei az egyezménynek.

Felvetődik a kérdés, hogy az Európai Unió és az Egyesült Királyság közti polgári és kereskedelmi ügyekkel kapcsolatban a Brüsszel Ia rendelet helyett a korábban alkalmazott Brüsszeli Egyezményhez vissza lehetne térni.³⁴ A felvetés szinte azonnali mód aggályosnak és kivitelezhetetlennek tűnik több szempontból is:

- a Brüsszeli Egyezmény eredetileg az EGK hat tagállama között jött létre, eredetileg is kizárólag tagállamok csatlakozhattak és az *acquis* részét képezi, harmadik államok részére nem állt soha nyitva;

³³ Európai Bizottság: Közlemény az érdekelt felek részére az Egyesült Királyság EU-ból való kilépése és a polgári igazságszolgáltatásra, valamint a nemzetközi magánjogra vonatkozó uniós szabályok. Brüsszel, 2019. január 18. REV1 – amely a 2017. november 21-én kelt, az érdekelt feleknek szóló közlemény helyébe lép; lásd: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/civil_justice_hu.pdf. Európai Bizottság: Kérdések és válaszok az Egyesült Királyság EU-ból való kilépésével kapcsolatban a polgári igazságszolgáltatás és a nemzetközi magánjog területén. Brüsszel, 2019. április 11. Lásd: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/civil-justice-qa_hu.pdf

³⁴ Lásd: Gyuris [2018], 259. o.; Ungerer [2019], 396. o.

- a Brüsszeli Egyezmény helyébe lépett a Brüsszel I. rendelet,³⁵ majd a Brüsszel Ia rendelet, tehát az egyezmény hatálya már nem állítható vissza;³⁶
- ha a Brüsszeli Egyezményt fel lehetne is élesztetni, még mindig kérdéses lenne az újonnan csatlakozott tagállamok helyzete, akik soha nem voltak részesei az egyezménynek, mert csatlakozásuk időpontjában már a Brüsszel I. rendelet hatályban volt;
- a Brüsszeli Egyezményhez történő csatlakozás valójában az Egyesült Királyság számára sem lenne kedvező fordulat, mert az egyezményhez csatolt jegyzőkönyv az Európai Unió Bíróságát jogértelmezési jogkörrel ruházta fel,³⁷ amely bírói szervezet hatálya alól az Egyesült Királyság a brexitet követően kivonja magát.

A kilépés napjától kezdve a peren kívüli vitarendezés³⁸ rendelkezésre állását biztosító és az online vitarendezéshez³⁹ való hozzáférést megkönnyítő uniós jog szintén nem lesz alkalmazandó az Egyesült Királyságra nézve, és az Egyesült Királyságbeli kereskedők viszonylatában az online vitarendezési platform sem fog rendelkezésre állni.

*Reálisabbnak tűnik jelenleg az Egyesült Királyság csatlakozása a régi Luganói Egyezményt felváltó új Luganói Egyezményhez.*⁴⁰ Hasonlóan az 1988-as egyezményhez az új Luganói Egyezmény is csak részben tekinthető zárt rendszerűnek, mert az EU, Dánia, Svájc, Norvégia és Izland között megkötött egyezmény – az uniós tagállamok tengerentúli területein és az EFTA mellett – bármely más állam számára is nyitott a szerződő felek egyhangú beleegyezésével.

³⁵ A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (OJ L 12, 16.1.2001, 1–23. o.)

³⁶ Lásd: Brüsszel Ia rendelet „68. cikk.

(1) E rendelet a tagállamok között az 1968-as Brüsszeli Egyezmény helyébe lép, kivéve a tagállamok olyan területei tekintetében, amelyek az említett egyezmény területi hatálya alá tartoznak, és amelyekre e rendelet az EUMSZ 355. cikke alapján nem terjed ki.”

³⁷ Protocol concerning the interpretation by the Court of Justice of the convention of 27 September 1968 on jurisdiction and the enforcement of judgements in civil and commercial matters, (OJ L 204, 2.8.1975, 28–31. o.)

³⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2013/11/EU irányelve (2013. május 21.) a fogyasztói jogviták alternatív rendezéséről (fogyasztói alternatív vitarendezési irányelv), (HL L 165., 2013.6.18., 63. o.)

³⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 524/2013/EU rendelete (2013. május 21.) a fogyasztói jogviták online rendezéséről (fogyasztói online vitarendezési rendelet), (HL L 165., 2013.6.18., 1. o.)

⁴⁰ A 2007. október 30-án aláírt Egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról. (HL L 147, 2009.6.10, 5–43. o.) Az egyezmény – a 69. cikkének (5) bekezdésével összhangban – az EU és Norvégia között 2010. január 1-jén, az EU és Svájc között 2011. január 1-jén, az EU és Izland között pedig 2011. május 1-jén lépett hatályba.

További jövőbeli együttműködési lehetőségként kell említeni a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia égisze alatt *A joghatósági megállapodásokról szóló 2005. június 30-án megkötött Hágai Egyezményt*.⁴¹ Az egyezmény fő célkitűzése kiszámíthatóvá tenni a nemzetközi kereskedelem alanyai számára a szerződő államban lakóhellyel rendelkező felek joghatósági kikötése esetén a nemzetközi vitarendezés szabályait. Az egyezmény a kizárólagos joghatósági megállapodásokra vonatkozik, azon nemzetközi polgári jogi és kereskedelmi ügyekben, amelyek az egyezményt alkalmazó országokat érintik. A részes felek között vannak uniós államok (Dánia önállóan csatlakozott 2018-ban), valamint EU-n kívüli államok is. Az egyezményt az Európai Unió 2009. április 1-jén írta alá,⁴² és 2015. június 15-én ratifikálta, amely ezáltal az kötelezővé vált valamennyi uniós tagállam számára (Dánia kivételével) és azon harmadik országok számára, amelyek ratifikálták.⁴³ Az Egyesült Királyság 2018. december 12-én letétbe helyezte csatlakozási nyilatkozatát az egyezményhez, azonban 2020. január 31-én az átmeneti időszakra tekintettel, arra való hivatkozással, hogy ezen időszak alatt még alkalmazza az uniós jogot, benyújtott egy 2020. december 31-ig szóló felfüggesztő nyilatkozatot.⁴⁴

Szintén említeni kell a *Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia legújabb egyezményét, a 2019-es Hágai Egyezményt a polgári és kereskedelmi ügyekben született határozatok elismeréséről*.⁴⁵ Az egyezmény eddigi egyetlen aláírója Uruguay, és azt a jövő fogja eldönteni, hogy a csatlakozók számát tekintve mennyire lesz „sikeresnek” mondható.

Végül, de nem utolsósorban hangsúlyozni kell, hogy mindkét multilaterális nemzetközi egyezmény részleges átfedést mutat a Brüsszel Ia rendelettel, azonban teljes mértékben nem alkalmasak annak kiváltására.

⁴¹ Lásd: The Hague Convention of 30 June 2005 on Choice of Court Agreements. <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/specialised-sections/choice-of-court>

⁴² A Tanács 2009/397/EK-határozata (2009. február 26.) a joghatósági megállapodásokról szóló egyezménynek az Európai Közösség nevében történő aláírásáról (HL L 133, 2009.5.29., 1–13. o.)

⁴³ A Tanács 2014/887/EU-határozata (2014. december 4.) a joghatósági megállapodásokról szóló, 2005. június 30-i Hágai Egyezménynek az Európai Unió nevében történő jóváhagyásáról (HL L 353., 2014.12.10., 5–8. o.). Az egyezmény 2015. december 1-jén lépett hatályba.

⁴⁴ Lásd: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/notifications/?csid=1318&disp=resdn>

⁴⁵ Convention of 2 July 2019 on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments in Civil or Commercial Matters. Lásd: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=137> Az egyezményt egyelőre Uruguay írta alá.

4.2. Az alkalmazandó jog alakulása a kötelmi ügyekben

A Róma I. rendelet alkalmazására univerzális hatályának köszönhetően (lásd korábban)⁴⁶ de facto nem lesz befolyással az Egyesült Királyság kilépése, mert a tagállami bíróságok számára a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jog meghatározása körében ez az egyetlen, kötelező jelleggel alkalmazandó jogi instrumentum.

A fogyasztói szerződésekre, a joghatósági szabályokhoz hasonlóan, speciális rendelkezések irányadók. A Róma I. rendelet 6. cikke értelmében, ha a valamely tagállamban szokásos tartózkodási hellyel rendelkező fogyasztó másik országban szokásos tartózkodási hellyel rendelkező kereskedővel köt szerződést, és a kereskedő kereskedelmi tevékenysége bármilyen úton a fogyasztó lakóhelye szerinti országra irányul, akkor a szerződésre jogválasztás hiányában a fogyasztó szokásos tartózkodási helye szerinti állam joga az irányadó. A felek között jogválasztásra is van lehetőség, azonban ez nem foszthatja meg a fogyasztót a szokásos tartózkodási helye szerinti jogban biztosított védelemtől. E védelmi szabályok kötelezően alkalmazandó jognak minősülnek, melytől a felek kölcsönös megállapodással sem térhetnek el. A tagállami bíróságok tehát továbbra is az uniós fogyasztóvédelmi jog szabályait fogják alkalmazni, abban az esetben is, ha a kereskedő az Egyesült Királyságban működik.

A Róma I. rendelet jogforrási előzménye az 1980-as Római Egyezmény a szerződésekre alkalmazandó jog meghatározásáról.⁴⁷ Az egyezmény hasonló jellemzőkkel rendelkezik, mint a Brüsszeli Egyezmény: többoldalú zárt egyezmény (csak tagállamok lehettek szerződő felek) és az *acqui* része. Univerzális hatálya értelmében alkalmazása nem szerződő államok jogára is kiterjed.⁴⁸ A Római Egyezmény helyébe lépő Róma I. rendelet – Dánia kivételével – minden tagállamban hatályon kívül helyezte az egyezményt. Ennek megfelelően a Római Egyezmény jelenleg is érvényben van Dániában, és továbbra is alkalmazandó a Róma I. rendelet alkalmazása előtt megkötött szerződéses kötelezettségekre. Az egyezmény részlegesen hatályban maradt, így ennek okán felmerült az Egyesült Királyság ismételt csatlakozása, de az egyezmény zártkörű jellege miatt ennek kivitelezhetősége minden realitást nélkülöz.

⁴⁶ Róma I. rendelet „2. cikk Egyetemes alkalmazás

Az e rendelet szerint meghatározott jogot akkor is alkalmazni kell, ha e jog nem egy tagállam joga.”

⁴⁷ Egyezmény a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról, aláírásra megnyitva Rómában 1980. június 19-én (OJ L 266, 9.10.1980, 1–19. o.).

⁴⁸ Római Egyezmény „2. cikk Nem szerződő államok jogának alkalmazása

Az ezen egyezmény szerint meghatározott jogot akkor is alkalmazni kell, ha e jog egy nem szerződő állam joga.”

Az Egyesült Királyság egyébként is, jelen álláspontjával összhangban, az uniós joganyagtól inkább távolodni kíván, mint közeledni.

A szerződésen kívüli kötelezettségekre alkalmazandó jogot előírányzó Róma II. rendelet, hasonlóan a Róma I. rendelethez univerzális hatályú,⁴⁹ így az Egyesült Királyság kilépése szintén nem releváns a tagállami bíróságok alkalmazása szempontjából. E rendeletben a fő kapcsoló szabály a kár bekövetkezésének helye (*lex loci delicti*), ami azt jelenti, hogy annak az államnak a jogát kell alkalmazni a deliktuális cselekmények elbírálására, amelynek a területén bekövetkezett a kár, függetlenül attól, hogy tagállam vagy harmadik állam a helyszín.

Összegző gondolatok

„Aki kilép, nagy árat fizet” – nyilatkozta *Jean-Claude Juncker*, az Európai Bizottság volt elnöke 2020. január 31-én adott interjújában,⁵⁰ utalva ezzel azokra a nehézségekre, amelyek az Egyesült Királyságra várnak az EU-val való további tárgyalásokon.

A kilépés napjától kezdődően az Egyesült Királyság már nem vesz részt a polgári ügyekben folytatott igazságügyi együttműködésben, nem folytatódnak a függőben levő együttműködések és nem indulnak új együttműködési eljárások az uniós jog alapján. Ha a tagállamok ilyen együttműködési eljárásokat kívánnak folytatni, akkor azokat a nemzeti jogszabályaik szerint, illetve a nemzetközi egyezmények szerint folytathatják. Ez utóbbinak a lehetősége csak akkor áll fenn, amennyiben az EU vagy az adott tagállam és az Egyesült Királyság egyaránt részese a vonatkozó egyezménynek.

Jean-Claude Juncker nyilatkozatával lehet egyetérteni vagy vitatni, az egészen biztos, hogy az EU és a harmadik állammá váló Egyesült Királyság közötti jövőbeni nemzetközi magánjogi kapcsolatrendszer építése során óhatatlanul *felértékelődnek a nemzetközi magánjogi multilaterális nemzetközi egyezmények, amelyeken belül vezető szerepe lesz a Hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia égisze alatt születetteknek.*

⁴⁹ Róma II. rendelet „3. cikk Egyetemes alkalmazás

Az e rendelet által meghatározott jogot akkor is alkalmazni kell, ha e jog nem egy tagállam joga.”

⁵⁰ Lásd: <https://hu.euronews.com/2020/01/31/juncker-aki-kilep-nagy-arat-fizet>

Felhasznált irodalom

- Gombos Katalin* [2013]: A polgári és kereskedelmi ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés jelenlegi helyzete az Európai Unióban. *Acta Universitatis Szegediensis, forum: acta juridica et politica*, Vol. 3., No. 2., 49–65. o.
- Gyuris Árpád* [2018]: A Brexit hatása az Egyesült Királyság magánjogára. *Glossa Iuridica*, 1–2/2018, 253–274. o.
- Horváthy Balázs* [2019]: Az Európai Unió és az Egyesült Királyság kereskedelmi jogi kapcsolatrendszere a brexit után. *Külgazdaság*, 11–12. sz., 111–127. o.
- Kengyel Miklós* [2017]: Brüsszeltől – Brüsszelig. Tanulmányok az európai polgári eljárásjog köréből. Az európai polgári eljárásjog fogalmához. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2017.
- Mansel, Heinz-Peter – Thorn, Karsten – Wagner, Rolf*: [2019]: Europäisches Kollisionsrecht 2018. Endspurt! *IPRAX*, 2., 85–119. o.
- Pilich, Mateusz* [2017]: Brexit and EU private international law: May the UK stay in? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 24., No. 3., 382–398. o.
- Stone, Peter* [2014]: EU Private International Law. Elgar European Law, 2014, Celtenham UK-Northampton, Ma USA.
- Ungerer, Johannes* [2019]: Consequences of Brexit for European Private International Law. *European Papers*, Vol. 4., No. 1., 395–407. o.

Abstract of the Article

The legal framework of EU private international law relations with the UK after Brexit

KATALIN RAFFAI

The United Kingdom has left the European Union on the 31st January 2020, after which there will be an 11-month transition period terminating 31 December 2020. This study summarizes it briefly how the future private international law relationship will be changed between the UK and the EU.

A KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány, a **Külgazdaság** c. folyóirat kiadója
az alábbi kéréssel fordul a szakma képviselőihez, illetve a
LAP OLVASÓIHOZ:

**2019. évi személyi jövedelemadójának 1%-át fordítsa
a közgazdasági kutatás, illetve a Külgazdaság folyóirat támogatására.**

**Adóbevallásánál kedvezményezettként jelölje meg a
KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítványt.
Adószámunk: 19659963-2-42**

**Számlavezető bank, számlaszám:
CIB Bank Zrt., 11100104-19659963-10000001
Gránit Bank 12100011-10219412**

Az alapítvány székhelye: 1065 Bp. Nagymező utca 37–39.

Az alapítványt a KOPINT-DATORG Rt. hozta létre 1991-ben, 2001 óta közhasznú alapítványként működik és az Alapító okiratban rögzített tevékenységi körben az alábbi feladatokat látja el:

- Ösztöndíjak, pályadíjak odaítélésével a közgazdasági kutatást, kutatókat támogatja.
- Kutatói pályára készülő egyetemistáknak ösztöndíjat ad.
- Biztosítja a Külgazdaság szakmai folyóirat működési feltételeit.
- Rendszeresen pályázik nemzetközi kutatási pénzekért, pótlólagos forrásokat teremtve a közgazdasági kutatás számára.
- Hozzájárul diákok, kutatók nemzetközi tanulmányainak finanszírozásához.
- Közgazdasági könyvek megjelentetését finanszírozza.

A felajánlásokat az alapítvány a fenti célokra kívánja fordítani, s a törvényben előírt kötelezettségénél fogva az adományokkal a nyilvánosság előtt el fog számolni.

Tevékenységünkről bővebb információt nyújt az alapítvány honlapja, amelynek címe:
www.kopintalapitvany.hu

Minden további kérdésére szívesen válaszolunk.

Nagy Katalin
üzgyvezető igazgató
katalin.nagy@found.datanet.hu
309–2644

Palócz Éva
kurátor
palocz@kopint-tarki.hu
309–2695

Rendelkező nyilatkozat a befizetett adó 1 százalékaról

A kedvezményezett adószáma: **19659963-2-42**

A kedvezményezett neve: **KOPINT Konjunktúra Kutatási Alapítvány**

A kedvezményezett székhelye: **1065 Bp. Nagymező utca 37–39.**